EX LIBRIS
ІВАНА
ЛУЧКОВА

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

ІВАН ФРАНКО.

MANÏPULIANTKA

МАНЇПУЛЯНТКА

Й ИНЬШІ ОПОВІДАННЯ.

ЛЬВІВ, 1906.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

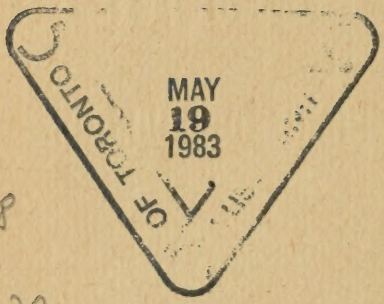

PG
3948
F7M32

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

	Стор
Маніпулянтка	1
Лесишина челядь	109
Між добрими людьми	135
Чи вдуріла?	175

МАНІПУЛЯНТКА.

I.

Целя збудила ся рано, пункт о пів до семої. Збудила ся з привички. Що другий день у неї передполуденна служба на почті, де вона служить експедиторкою. Передполуденна служба починає ся о семій і тревáє до другої по полудни. Целя, совісна і точна в сповнюваню своїх обовязків, як загалом усї женщини допущені до якої будь публичної служби привикла від давна будити ся о пів до семої, чи того треба, чи ні, і ні за що в сьвітї вже опісля не може заснути.

Хвилю вдивлювала ся своїми великими, чорними очима в напротивну стїну, закрашену синявими ар[illegible]ками по сїрому тлї. Посеред стїни висіло [illegible]е зеркало, а по обох боках його широкої [illegible]еної рами видно було дві

ґрупи фотоґрафій у різьблених, деревляних рамочках. Представляли вони її товаришок зі школи і з почтової служби. Целині очи досить довго зупинили ся на тих фотоґрафіях, хоч рисів лиць на них не можна було розпізнати; в покоїку стояв легкий сутінок, бо одиноке вікно, що виходило на вулицю, заслонене було деревляною ролєтою.

— Котра то там година? — шепнула Целя і простягши руку взяла з круглого столика, що стояв тутже в головах у неї, малесенький, золотий кишеньковий годинник. Хоча з досьвіду знала, що будить ся все о тій самій порі, але сама собі не довіряла.

— Пів до семої! — сказала. — А менї здавало ся, що я сьогодня заспала. Правда, нинї рано служби не маю, ну, але потурати собі не треба. Засплю нинї, то засплю й завтра і спізню ся на службу!

Так міркуючи підвела голову і сїла на ліжку. Була тілько в сорочцї, що обшита в горі коронкою і зіпята на раменах, ослонювала її груди і плечі, лишаючи голими гарні, мов із слонової кости виточені рамена і шию. На дворі був теплий маєвий поранок. Лагідним рожевим проблиском просьвічувало сонце крізь спущену ролєту до покоїка молодої дївчини, наповнюючи його теплом і запахом весни, що мішав ся з запахом кольонської води, яка сто-

яла в фляконику на тоалетці, і резеди, що цвила в великім вазоні на вікні. Целя якийсь час сидїла немов забувши ся. Любо їй дихати тим теплим повітрєм, насиченим пахощами, любо тонути в тім півсумерку, що лагодить усї обриси й блиски, спочивати в тій тиші зрідка перериваній торохтїнєм коліс по вулиці або гуком далекої військової музики, що виграє марш десь на третїй вулиці.

Але забуте трівало не довго. Целя отряслась із нього, стрепенула своєю головкою з коротко обстриженим, мягким як шовк попелястим волосєм, надїла панчохи і пантофельки власної роботи і прудко зіскочила з ліжка. Чула себе здоровою, сьвіжою, молодою. Сон покріпив її; все, що було прикре або неприємне вчора, передучора і в цїлій минувшинї, тепер немов не істнувало для неї. Думка її, півсонна ще, спочиває зі стуленими крильцями і не вибігає по за пороги тої сьвітлички, не заглядає в будȳщину. Що там будущина! Що там минувшина! Якось то воно все буде! Целя почуває в тій хвилї тілько одну приємність, яку їй чинить правильне битє власної крови, тепло власного тїла, мягкий дотик власної шкіри, почутє здоровля, сили і сьвіжости власних мускулів. Зазирнула до зеркала, моргнула жартовливо до свого образа і засьміяла ся сердечно, показуючи два ряди білих, рівних і дрібних зубків з поза нїжних, рожевих губ.

За хвилинку вже була вбрана в легку перкалеву спідничку і білий неглїжик. Натомість умиване заняло їй більше часу. Вода стояла готова у великій скляній умивальници ще від учорашнього вечера, і Целя з правдивою роскішю нуряла в нїй свої руки, мила лице, шию і рамена мягкою губкою, обтрипуючи мов горобчик грубі краплї, що нависали їй на довгих рісницях або з шиї котили ся в низ на груди. Була се найбільша приємність її раніщньої туалєти, упрощеної о скілько можна з огляду на службові обовязки, приємність тим більша, що Целя могла в повнї зазнавати її тілько що другий день, коли мала пополуденну службу. В часї передполуденної служби треба було спішити ся.

Умивши ся і обтерши ручником, Целя перед зеркалом розчесала волосє, роздїлюючи його над чолом на дві рівні части, а відтак за кілька мінут скінчила зовсім свою туалєту, спокійно, систематично і без нічиєї послуги. Хвилю стояла випростувана посеред сьвітлички, широко розвела руки, відтак зчепила їх по над головою і спускаючи в низ, злегка хруснула пальцями. Потім підійшла до вікна і злегка потягнувши за шнурок піднесла ролєту. Золотою хвилею бухнуло соняшне сьвітло до сьвітлички, заливаючи її осліпляючим блиском. Прислонивши очи лївою долонею, Целя упоєна тим блиском, тим теплом, тою фізичною роскі-

шю життя, весни і молодости, всьміхнута і румяна поклонила ся на схід сонця і кликнула своїм звучним голосом:

— А! Якже там гарно! Добрий день, сонце! Добрий день, весно! Добрий день, небо блакитне!

II.

З ким то паннунця так розмовляють? — почув ся нараз від дверий голос старої служниці, що війшла, щоб попрятати в Целиній сьвітличці.

— Моя Осипова — сказала Целя не відповідаючи на се питанє, — може би час уже снїданє дістати?

— А то що собі паннунця думають? — скрикнула добродушно Осипова. — Аджеж нинї паннунця до служби не йдуть і разом з панством снїдають. А панство ще сплять. Хиба де за голину снїданє буде. Я ще навіть огонь не розклала ані каву не змолола.

— А, правда! — сказала Целя і її голос затремтїв легким розчарованєм. — Треба чекати.

На столику лежала до половини прочитана книжка, перед тижнем узята з випозичальнї. Целя була не дуже то пильна читателька книжок, але в таких хвилях як отся,

коли треба було чекати з півтори години, вийти нїкуди не можна, ані розмовляти нема з ким, книжка була її одинокою розривкою. От і сїла край вікна, з того боку, куди не било сьвітло, і почала читати за той час, поки Осипова стелила постїль і прятала в сьвітлицї. Та мабуть книжка була не дуже займаюча, бо не дочитавши навіть і одної сторони Целя відложила її на бік, попідливала свої квітки, позмітала пил із столика, з пари крісел і з більшого стола, а далї з зеркала, з фотографій і з вікна. Крутячи ся по своїй сьвітличцї трібувала стиха забренїти якусь пісеньку, але пісенька швидко урвала ся, а на чолї дївчини набігла хмарка.

— Коли-ж бо менї то не чинить приємности снїдати з панством! — сказала нараз, гордо підносячи голову до гори, немов відповідаючи на якесь наклонюване. — Коли-ж бо я не хочу слухати дурного балаканя пана Темницького ані бути метою огнестрільних поглядів панича Темницького! Адже-ж я не обовязана підлягати їм! Адже-ж я плачу їм за харч і за хату! Адже-ж не з ласки вони держать мене!

Уся її фіґурка тремтїла зі зворушеня на саму згадку про товаришів спільних снїдань. Молоде чоло поморщило ся, очи стратили свій погідний, соняшний блиск, а довкола уст зарисувала ся якась складина болю і гіркости,

якої перед хвилею нїхто би там не був досліджив.

Целя були сирота без батька і без матери. Старий дїдусь посилав її до школи, а пізнїйше через якихось знайомих виробив їй місце на почті (без протекциї навіть такого мізерного місця дістати годї!), де здавши приписаний екзамен була принята за маніпулянтку. Більше старенький не міг для неї зробити, та й за те, що зробив, Целя благословить його память. Пенсія експедиторки — 35 ґульденів місячно — вистарчає на скромне удержанє; лєкциї музики на фортепяні і французької мови, котрі в свобідних хвилях дає двом донечкам властителя каменицї, вистарчають їй на вбранє і инші приємности житя. В перспективі перед нею рисує ся по кількох або кількацятьох лїтах служби самостійний почтовий уряд десь на провінциї, маленький домик з маленьким огородцем у малім місточку, квітки перед вікнами, стара служниця в кухни і тиха самітна сьвітличка. Панна Целїна, що правда, рідко забігає думкою в таку далеку будущину, але завсїгди, коли їй се притрапить ся, починає чогось зітхати — чи то з туги до такої ідиллїчної картини, чи з полусьвідомого почутя, що не вважаючи на свою ідиллічність ся картина криє в собі якусь порожнечу, якісь темні безодні.

По смерти дїдуся Целя перейшла жити до пана Темницького. Пан Темницький був то приятель небіжчика дїдуся і при смертельній постели обіцяв йому, що буде опікувати ся бідною, одинокою сиротою. Пан Темницький, то був пенсіонований урядник невисокої ранґи, числив 68 лїт, мав жінку о пять лїт від себе старшу і глуху як пень, і одного сина, що скінчив у Відні медицину і практикував при тамошній клїніці. Пан Темницький був то, що називає ся „веселий дїдусь“: лисий, з великими вусами і мохнатими бровами, мав румяні щоки, мясністі губи завсїгди зложені до усьміху, малі і товщем запливаючі очка і здорові зуби, і виглядав при своїй жінці як її син, молодший від неї що найменше о 20 лїт. Жив із своєї пенсії, скромно а акуратно, не служив нїде і нїчим не займав ся. Весь день сидїв у своїм кабінетї, курив люльку і читав ґазети, а вечером ішов до касина, відки вертав перед десятою, аби не платити „шпери“. В касинї, тобто в товаристві своїх ровесників славив ся як сьміхованець і фацеціонїст, що не вважаючи на семий десяток лїт доси не позбув ся охоти до авантурок, або, як він сам говорив, до „маленьких зворушень“. А дома, коли сидїв за столом при снїданю або обіді і весь час свобідний від жованя заповнював своїм балаканєм, лагідним, монотонним і усипляючим, був подібний до гладкого кота, що

роскішно муркотячи пасе очима якийсь лакомий кусник, але не хоче перед часом трудити ся хапати його, бо добре знає, що коли прийде відповідна нагода, то лакомий кусник сам упаде в його аксамітні лапки.

Пів року вже жила Целя у панства Темницьких, день у день слухаючи монотонного воркотаня пана Темницького і поглядаючи на його двозначні усьміхи. З разу забавляла її гутірка того пана, але опісля знудила монотонність і обмежений кругозір його думок. Вона трібувала з ним сперечати ся, але се оказало ся неможливим; усї її слова він приймав з добродушним усьміхом, мов бриканя малої, пещеної дитини. Та що пан Темницький нїколи не виходив із границь добродушної жартливости і не позволяв собі нїчого, що би ображало приличність, то Целя чула себе при ньому супокійною. Хоронила її також жалоба, яку носила по смерти дїдуся і яка по части накладала пута й пану Темницькому. Але отсе перед кількома тижнями прибув із Відня молодий Темницький, лїкар, і відразу вніс із собою до того тихого гнїзда якийсь острий, задушливий дух, що від першої хвилї проняв Целю якоюсь трівогою, почав стискати її груди якимось невияснепим прочутєм остраху і небезпеки.

Доктор Темницький був високий, плечистий, сильно збудований мужчина, з правиль-

ними обрисами лиця, з буйним, темним заростом. Рухи його були повільні і поважні, голос баритоновий, трошечка хриповатий, погляд холодний і немов наскрізь пронизуючий. З кождого руху, з кождого слова його було видно, що сей чоловік має дуже високе розуміне про свою вартість, що вміє панувати над собою, але заразом уміє і любить панувати над иншими і привик поборювати всякі трудности, що стоять на заваді його замислам. Ворог усякого сентименталїзму, він поглядав на сьвіт холодним оком анатома і віддавна привик судити всїх і вся тілько з погляду свого улюбленого „я“. Ворог дотепу і жартів, один тілько зворот виголошував з певним відтїнком юмору, а був то жидівський зворот „wus tojgt mir dus?“ (на що менї се придасть ся?). Був се його оклик, невідступна мірка, яку прикладав до кождої нової річи, щоб оцїнити її вартість. Одним словом, був се чоловік наскрізь „позитивний“ і реальний. Хоч мав напевно не більше трицяти лїт, то про те здавало ся, що у нього не було нїколи тої „шумної“ молодости, що він нїколи не віддавав ся нїяким ілюзіям, не знав що то запал і ентузіязм, що цїле його житє було рівною, простою лїнією, без збочень, скоків і закрутів, без надмірних напружень, але і без слабостий і знесиля. Як у добрій машинї, так і в нього все, здавало

ся, було обраховане, зважене і з гори зведене до певної рівноваги.

Перша його стріча з Целїною була дуже холодна і шабльонова. Старий пан Темницький запрезентував їй свого сина, той їй уклонив ся, Целя відклонила ся, пан доктор буркнув „Дуже менї приємно“ і зараз відвернув ся, кінчачи своє перерване оповіданє про якийсь клїнічний випадок. Але по хвили, коли побачив, що Целя пильно придивляла ся йому, сказав тим сам самим спокійним і поважним голосом:

— Мушу вам, татку, показати фотоґрафію моєї нареченої.

Батько аж уста розчинив і очи витріщив, бо нї про яку наречену свого сина нїчогісїнько не чув. Але син з непохитним супокоєм говорив дальше, скоса поглядаючи на Целю:

— Дочка прімарія головного віденського шпиталю, одиначка і спадкоємниця величезної каменицї на Ґрабенї. Заручини відбули ся ще в мясопусти. Я не писав вам про се нїчого, бо хотїв зробити вам несподїванку.

Та не вважаючи на се вияснене батько не переставав глядїти на сина як на дивогляд, з зачудуванєм і недовірєм. Глуха панї Темницька, що не чула розмови, бачила тілько, що „татко“ забув про росіл, і торкнувши його рукою за локоть, сказала гробовим голосом:

— Татку, росіл вистине!

Тимчасом доктор, що при столі сидів насупротив Целіни, звернув си до неї з кількома зовсім байдужними запитами, на які дівчина відповіла коротко, майже не підводячи очий від тареля. А коли обід скінчив ся і Целя сквапно відійшла до своєї служби, пан Темницький, що доси ледво міг усидіти з нетерплячки, звернув ся до сина.

— Бій ся Бога, Мільку! Що се за наречена, про яку ти згадував?

— Наречена? — відповів супокійно доктор. — Ніякої нареченої у мене нема.

— Ну, так я й думав. Але що-ж се ти за історії видумуєш?

— Се для тої — і він мотнув головою в напрямі Целіниної сьвітлички. — Виджу, що вдивляє ся в мене, мов у веселку. Ну, а я люблю кожду річ від разу ставити ясно, реально. Нехай собі дитина на мій рахунок не робить ніякої іллюзії.

— Га, га, га! — засьміяв ся п. Темницький. — Але-ж то хитрий пан доктор! Що хитрий, то хитрий! При першій стрічі з панночкою зараз і остерігає її: здалека від мене! Я заручений!

— А воно й найліпше, — сказав поважно пан доктор. Нехай з гори знає, чого від мене може надіяти ся, а чого ні.

Бачить ся одначе, що й сам пан доктор не дуже добре знав, чого від нього можна надіяти ся, а чого ні. Кілька день він сидів насупротив Целіни мало звертаючи на неї уваги, обмінюючи ся з нею ледво кількома байдужними фразами. Пізнійше зробив ся ще маломовнійшим, про свою наречену не згадував, але натомість кілько разів Целя осьмілила ся підвести очи, все стрічала його холодний зір впертий в себе. Ще кілька день минуло — і в чорних, невеличких очах доктора доглянула Целя якісь искорки, що блимали ніби порохно серед пітьми і розтлівали ся що день то дужше. Було щось невідоме і зловіще в тих искорках, щось, що відбирало Целї апетит і морозило в ній усякий порив радости. Коли доктор промовив до неї часом, то почувала легку дрож на всїм тїлї, хоч доси нїчогісінько такого між ними не зайшло, що надавало би хоч тінь оправданя тій її боязни.

Натомість старий пан Темницький говорив тепер іще більше, ніж уперед, і своє балаканє майже виключно звертав до Целїни. Шпилькував еманципацию і еманципанток, хоч Целя ніколи не хотїла вдавати з себе еманципантку, вигрібав старосьвітські анекдоти про старих паннів, жартував з женщин-урядників, почтмайстринь і т. и. Остаточно Целя почала звільна догадувати ся, що все те балаканє не просте язикобитє, але до чогось воно йде, має я-

кусь укриту ціль — яку, сього не могла доглупати ся. Чула тілько, що по вислуханю цілогодинного гуторіня пана Темницького обхапує її якась утома, якесь обриджене до сьвіта і до житя, нехіть до праці і думаня. Тим то й не диво, що все те вкупі в короткім часі мусїло сприкрити їй спільні снїданя, обіди і проходи з панством Темницькими.

— Нї, не піду більше! — гововила вона тупаючи ногою в своїй сьвітличці, але завсїгди в рішучій хвилї покидала її сила волї.

Була сама на сьвітї. Пан Темницький був одинокым другом її покійного дїдуся, який дав їй його за опікуна. От і не диво, що її дитяча душа до крайньої можности держала ся за ту останню нитку, що бодай сяк-так вязала її теперішнє з минулим. Покинути сю нитку, то значило віддати ся безповоротно хвилям житя, без провідника, без точки опори. Целя, хоч молода ще, 18-лїтня дївчина, все таки знала вже з власного сумного досьвіду і з неодного прикладу, що пускати ся на ті хвилї, то не жарт.

— Але все-ж таки вони добрі люди, — вспокоювало її золоте її серце. — Нехай і так, що у них є свої хиби, але не моя річ судити їх. Зо мною вони чемні і добрі, то щож можу їм закинути? Нї, нї, дурна я з моєю нехітю, з моєю глупою трівогою! Нерозсудлива я, невдячна, от що!

І накартавши так свої власні нерви, вона знов ішла в товариство Темницьких, щоб із нього знов винести ту саму німу трівогу, те саме знеохочене і зденервоване, що й уперед, тілько ще в більшій мірі.

III.

Е, що там! — сказала Целя потрясаючи головкою і кидаючи ся то до вікна, то до зеркала, — дурна я, що собі такий чудесний ранок псую такими думками!

Глянула на годинник, — пів до осьмої. Ще що найменше година до снїданя. Взяла книжку і трібувала читати далї, але й се не йшло. Сонце зазирало до книжки, блиск слїпив її очи. Щоденне семигодинне примусове сиджінє при почтовім бюрку було тяжкою панщиною для її молодого орґанїзму, що домагав ся руху і сьвіжого повітря, і для її живого темпераменту. А тепер іще сидїти в покою, мов миш у норі! Нї, се справдї гріх. Кинула книжку і рушила в подорож довкола своєї сьвітлички, шукаючи очима, що би можна перенести, поставити на иншім місцї, або привести в порядок. Але нїчого такого не добачила.

В тій хвилї знов отворили ся двері її покою: війшла Осипова з карафкою сьвіжої во-

ди. Поставивши воду вона стала і з усьміхом почала вдивлювати ся в Целю.

— А ви чого так на мене дивите ся, як на ворону? — кликнула Целя з жартовливим обуренєм.

— Бо маю рацію! — відказала Осипова всьміхаючись і моргаючи загадково. — А впрочім коли иншим вільно на паннунцю так дивити ся, то чому-ж би й Осиповій не мало бути вільно?

— Яким иншим?

— Кождому, хто тілько хоче. Адже-ж паннунця що день сїм годин сидить там, за решіткою, мов на виставі. Хто хоче, може прийти і обзирати паннунцю, скілько його воля, і паннунця не може йому сего заборонити.

Целя вся спалахнула румянцем.

— Фе, стидайте ся, Осипова! — скрикнула з невданою прикрістю в голосї. — І ви вже навчили ся від старого пана цьвікати менї в очи моєю службою! Що вам зивадила моя служба, що мене сверлуєте вичислюючи її неприємности? Чи думаєте, що я сама їх не почуваю? Чи думаєте, що менї се мило? Але що-ж маю робити? Адже-ж мушу якось жити! А лїпше їсти свій хлїб, хоч гірко заробленнй, нїж умирати з голоду, або...

Не докінчила. Сльози здавлювали її горло. Відвернула ся до шафи і почала в нїй ду-

же пильно шукати чогось між понавішуваними сукнями.

— Але-ж прошу паннунці! — скрикнула стара, не на жарт перелякавши ся сего вибуху, — що се паннунці Бог дав! Я мала би насьміхати ся з паннунці за те, що паннунця в цїсарській службі находить ся? Я, що від десяти лїт віку сама поневіряю ся по службах у найріжнїйших людий? Я мала би насьміхати ся з паннунці, я, що так паннунцю люблю, як рідна мати? Най паннунця дадуть спокій і поглянуть радше, що я для паннунці принесла!

— А що таке? — весело спитала Целя, забувши вже прикрість, якої дізнала перед хвилею.

Осипова видобула з за пазухи невеличку запечатану коверту, і не кажучи ані слова, з усьміхом і загадковим морганєм подала її Целїні. На ковертї написане було тільки її імя і назва, та про те Целя знов запаленїла ся скинувши оком на адрес. Характер письма був їй відомий.

— А відки то Осипова дістала те письмо?

— А се, прошу паннунці, дав менї знайомий експрес. Хотїв іти до паннунці, але я йому кажу: дайте, я сама занесу!

Коли би Целя була пильнїйше вдивила ся в лице старої жінки, то була би від разу до-

гадала ся, що Осипова збрехала. Але Целя вдивлювала ся в лист, що його держала в руцї, очевидно вагуючи ся, що має з ним ізробити. Румянець на її лиці щез і воно побліднло, рожеві губи стисли ся і в очицях блисло щось ніби гнів, обуренє чи нетерплячка. Сказала вкінцї холодно і з досадою:

— Моя Осипова, прошу вас, ніколи не робіть менї того на будуще. Ніяких листів анї посилок до мене не приймайте. Хто що має до мене, нехай сам приходить, уже я буду знати, що йому відповісти.

Се сказавш відвернула ся і відійшла до вікна. Осипова добру ще хвилю стояла на місцї і хитала головою. Бідна жінка не знала, що властиво думати про свою паннунцю: чи одержанє листа було для неї приємне, чи неприємне, і о що властиво паннунцї ходить.

— Ну, але преціньлист узяла, не звернула менї! Се знак, що я ще нїчого такого дуже злого не зробила, — проворкотїла сердешна бабуся і відійшла до кухнї.

Але Целя стояла мовчки, одною рукою опираючись о раму вікна, а в другій держачи лист. Рука з листом тремтїла. В кінцї рука піднесла ся і енерґічно кинула лист на підлогу.

— Чого той дурень хоче від мене! — скрикнула з обуренєм. — Причепив ся мов пявка, лазить за мною як тїнь, і ще мене ком-

промітує своїми дурацькими листами. От нещастє моє!

Груди її сильно хвилювали, очи блищали, гнів був справдїшній. Але по хвилї Целя вспокоїла ся, охолола з першої досади, підняла лист і розтяла коверту ножицями. Виняла з неї лист, записаний від початку до кінця дрібними, немов судорожно в ріжні боки повикривлюваними буквами, і раз зирнувши на ті букви, на перший знак викрику, який їй у тексті кинув ся в очи, вибухла голосним, сріблистим сьміхом.

— Що за дурень! — сказала весело. — Навіть гнївати ся на нього серйозно не можна, хиба тілько сьміяти ся. Ану, прочитаю сей лист замісто ґазети! Мусить бути забавний як і попередні.

І вигідно сївши на кріслї Целя розложила лист на столику і почала читати, від часу до часу перериваючи читанє своїми замітками, немов би розмовляла і передразнювала ся з його автором.

„Третїй раз уже осьмілюю ся писати до Вас, шановна Пані, хоч на два перші листи не одержав ніякої відповіди“.

— І не одержиш і на сей! Не надїй ся! — вперто мотнувши головою сказала Целя.

„По тяжкій боротьбі з собою я таки зважив ся ще раз наприкрити ся Вам. Важність

справи, для якої се чиню, нехай оправдає мою влізливість".

— Важність справи? Що там за важна справа така? Ха, ха, ха! Очевидно та сама, що й у перших листах: Ви пані — ангел, Ви покорили моє серце, без Вас не можу жити, і так далі без кінця. Але-ж прошу шановного пана, се все мене нічогісінько не обходить. Я без вас можу жити. Я про вас і чути і не хочу. Ви повинні раз уже сего догадати ся з мого погляду, з кождої моєї міни! Та ба, якже тут бажати, щоб той пан чого будь догадав ся! — додала в поганим виразом погорди на устах.

„Обдумавши поважно своє положенє і зібравши про Вас, Пані, деякі потрібні відомости —"

— Чи бачите його! — скрикнула Целя, — він про мене відомости збирає! Він шпіонить мою минувшину! Негідник!

— „я переконав ся, що зверхній вигляд не омилив мене, що полюбивши Вас від першого побаченя, я не змарнував свойого чутя для особи негідної того чутя. Я певнісінький, що коли-б Ви, Пані, згодили ся бути моєю, ми могли-б устроїти своє спільне житє гармонійно і щасливо, о скілько щастє було би залежне від нас самих. Мої средства, хоч скромні, вистарчали би нам як резерва на чорну годину,

а тимчасом ми заробляли би на хлїб чесною працею".

— Чи бач його! Як то він усе собі уложив! Не такий дурний, як видає ся! — шепнула Целя, і хмарка задуми зависла на її чолї.

Вона вже знала з попереднїх листів того оріґінального конкурента, знала, що його средства, про які він згадував, се одержаний у спадку по батькови фільварочок з 30 морґами землї, положений десь недалеко Львова і випущений в аренду. Знала, що сам конкурент займає ся ґазетярством, і треба признати, що се власне була одна з головних причин її антіпатії до нього. Вона так богато наслухала ся непідхлїбних історій про львівських ґазетярів, про їх цинїзм, нічні піятики, галабурди і т. и., що дрож пробігала її на думку — стати ся жінкою такого поганця. А при тім виглядав той конкурент зовсїм не особливо. Целя, сама молода, здорова і вродлива, любила всюди красоту і ґрацію. А він хоч ще молодий, ходив згорблений і немов розломаний, мав лице широке, вистаючі вилиці, вид якийсь заляканий і непевний, блукаючий вираз очий, ніс розплющений і руде волосє. До того додати одїж звичайно стареньку і немов би не на нього шиту — от і портрет автора тих любовних листів, тої „долї", що трафляла ся панні Целїнї.

— Се кандидат на Кульпарків! — мигнуло в душі у Целї, коли перший раз побачила його на почтї, як подавав лист. Вліплені в неї з виразом зацїкавленя і подиву сиві очи дивогляда справляли їй якийсь неспокій і заразом побуджували до сьміху. Від того часу він почав частїйше приходити на почту, впивати ся очима в кождий її рух і чатувати на вулицї, коли вона йшла на почту або вертала до дому. Але нїколи він не осьмілював ся промовити до неї. Ішов здалека, а як часом не міг обминути, щоб не зустрінути ся з нею лице в лице, то кланяв ся украдком і втїкав що духу, мов з яким краденим добром. По кількох місяцях таких нїмих зальотів написав до неї перший лист, несьмілий, надряпаний очевидно тремтячою рукою, незручний у стилїзації, одним словом, сьмішний-пресьмішний. Целя богато мала з нього потїхи, і хоч не знала назви свого нїмого адоратора, все таки вгадала від разу, що він, а автор листа, підписаний „Семіон Стоколоса“ — се одна і та сама особа. І через думку їй не прийшло відповідати на той лист. Через місяць надійшов другий лист, довжезний, пристрасний і ще сьмішнїйший в огнистім виражуваню чутя. А отсей третїй лист несподіваним способом був короткий і спокійний, так що Целя, яка ждала в ньому знов сяжнистих зітхань і сотнарових заклинань та діфірамбів на свою красоту, бу-

ла троха розчарована і задумала ся. Але задума та не трівала довго.

— Дурна ти, Целько! — скликнула вона сама до себе. — Все те нїсенїтниця, комедія! Коли він чесно думає, то чому не поступає так як чесні люди? Чому не прийде, не представить ся, не... Але що там, читаймо далї!

„Запитаєте, Пані, напевно, чому для висловленя Вам сего всього вибираю таку не зовсїм пригідну дорогу, відповідну радше для труса, нїж для мужчини?“

— Чи бач його? — скликнула Целя з усьміхом, — як угадав! І відвагу має назвати річ її іменем, навіть коли та річ дотикає його самого. Еге, відвагу має! — додала по хвили, — але знов тілько на папері! Ну, ну, що то він там далї пише?

„Я справдї трус, не супроти небезпек і противностий житя, бо з тими я боров ся від дитинства і то досить щасливо, але супроти тих, кого люблю. Бою ся зробити їм найменьшу прикрість, і через те нераз роблю її мимоволї, а се мучить і болить мене ще гірше, нїж їх самих. Чую, що бракує менї тої твердої підстави в поступуваню з людьми, яку дає товариське вихованє і певність себе самого. Чую, що сама моя особа будить сьміх і жаль, і се відбирає менї всяку сьмілість, яку собі вирозумую. Тужно менї до людий, до приязни, любови, щастя — а чую, що здобути їх не можу

так, як здобувають тисячі инших. „Так що-ж, чи хочеш украсти їх із за угла?“ — запитаєте Пані напевно.

— Чи сказив ся! — скликнула Целя з якимось переляком. — Точка в точку вгадав мою думку!

„Нї, дорога Пані (ага, „дорога!“ Вже знов починає! — шепнула Целя), я бажаю тілько вхопити одну ниточку, що веде до клубка, а потім цїле житє, всї свої сили присьвятити на здобуване того, що иншим щасливїша доля дарує без труду. Нинї Ви, Пані, знаєте мене тілько з непочесної поверховости. То-ж не прошу нїчого більше, як лиш одного: позвольте менї дати Вам близше пізнати себе! Я не хотїв би без Вашої волї чинити нїяких кроків у тім напрямі, щоб перед людьми, у котрих Ви живете, не наражувати Вас на насьмішки, дотинки та неприємности. Знаю впрочім тих людий, хоч і з далека, і можу Вам тілько одно сказати: стережіть ся Пані зарівно батька, як і сина!“

— Ого, ось уже й жало гадюки! — шепнула Целя, прикусуючи бліднїючі уста.

„Та чого-ж я хочу? запитаєте Пані. Одного тілько: позвольте менї зблизити ся до Вас, дати Вам близше пізнати себе! Дайте менї знак, що не маєте супротив мене нїякої антипатії, що зближенє моє не зробить Вам нїякої прикрости! Напишіть — — —

— Дурень! — скликнула Целя, тупаючи ногою і не дочитуючи письма. — Бреше він! Не любить він мене, коли може писати такі дурниці. Позволь йому зближувати ся до мене! Хиба я йому бороню? Але ба, тут саме й єсть хитрість, підла засідка. Наробить яких дурниць, осьмішить мене, а тоді скаже: самі Ви позволили менї! Нї, нї, не хочу й чути про нього! Дам йому до пізнаня, щоб і на очи менї більше не показував ся. „Що не маєте супроти мене нїякої антипатії, що зближене моє не справить Вам нїякої прикрости!“ Ну, відки-ж я се маю знати? Тьфу! Се якась безкровна слизь, якась галярета, не мужчина! Ну, малась би я з-пишна, як би дала йому руку! Той би мене замучив своїми чулостями й підозрінями! Всї жили би з мене вимотав! Нї, волю вже лишити ся тим, чим є, нїж вязати свою долю з таким непотрібом!

І Целя кинула лист нещасливого любовника на стіл, пройшла ся кілька разів по покою, щоб успокоїтись, а потім порвала лист разом з ковертою, подерла на дрібні шматочки і понесла до вікна, щоб викинути геть. Коли вихилила ся з вікна, то побачила, що на розї вулицї, насупротив вікна стояв автор листа з очима вліпленими в вікно. Поява Целї очевидно перепудила його, він кинув ся мов опечений і хотїв утїкати, але не міг відірвати очий від вікна. Сей вид видав ся Целї таким

комічним, що засьміяла ся на все горло. А потім сильним замахом руки викинула дрібні шматочки подертого листа. Посипались вони в низ, мов снїгові платотки, крутячись і розлїтаючи ся в ріжні боки. Кілька з них, покрутивши ся та погулявши на хвилях легенького вітру, впало на капелюх Семіона Стоколоси, який усе ще, з переполошеним видом, блїдий і нїби прикований до камяного тротоару, стояв на розї вулиці.

IV.

Прошу паннунці на снїданє! — сказала стара Осипова, підхилюючи двері сьвітлички. Целя стрепенула ся на її голос, але зараз же вспокоїлась, потрясла головою, а озирнувши ся в зеркалї і поправивши червону аксамітну стьонжечку, якою зграбно перевязала поперек тїмя своє коротке волосє, пішла до їдальні.

Панство Темницькі сидїли вже при столї, а властиво сидїли оба панове, а стара Темницька наливала каву, раз у раз порушуючи зівялими губами, немов вела якісь ненастанні розговори, чутні тілько для її глухих вух, з якимись невидними сусїдами. Впрочім при столї старенька відзивала ся дуже рідко і сидїла вперши очи в якийсь один предмет, немов би не бачила нїчого більше довкола. Целя дуже її жалувала, старала ся услугувати їй при столї, розмовляти з нею знаками. Але старень-

ка з разу чула себе якоюсь сконфуженою тими непривичними для неї обявами чемности і співчутя. Від давна привикла вона до того, що її найблизші цїлковито іґнорували її і вважали немов якимось бездушним предметом, то й не диво, що з разу навіть з підозрінєм почала було поглядати на Целю, думаючи, що молода дівчина хоче здобути собі її ласку для якихось своїх цїлий. Але переконавши ся, що Целїна зовсїм далека від яких будь своєкорисних замислів, старенька помалу привикла до оказуваних їй чемностий і приймала їх якось апатично, нїчим не показуючи, що вони справляють їй приємність. Але й ся апатія ні крихти не змінила поступуваня Целїни, теплого і сердечного, не ослабила її співчутя до нещасної старої жінки, при житю ще здеґрадованої мїж старе дрантє.

— А, ось і вона, наша маніпулянтка! — скликнув весело старий Темницький. — Витаємо паню. Як же там пані спало ся? Що там гарненького снило ся?

Тимчасом доктор устав мовчки з крісла, наблизив ся до неї і буркнув:

— Добрий день пані!

Целя звичайно подавала йому руку, яку він стискав по товариськи. Але сьогодні доктор уклонивши ся, прудко підніс її руку до уст і поцїлував. Целя почула горячий дотик його уст і шарпнула руку як опарена, при

чім густий румянець залив її лице аж по вуха. А доктор, мов і зовсім нічого не бувало, спокійно обернув ся і сів на своїм місці.

Целя була до глубини збентежена, тож не сіла, але почала крутити ся коло пані Темницької, немов-би-то помагаючи їй щось при наливаню кави, а властиво стараючи ся заспокоїти свою неспокійну кров.

— Щож то панна еманципантка не ласкава навіть відповісти на привитанє старого? — балакав дальше жартовливим тоном пан Темницький. — А правда, правда, старий повинен знати, що молоді панночки, а ще до того ті з нового, вченого, самостійного поколїня мають свої окремі правила, свій окремий спосіб житя, і волять завсїгди відповідати молодим паничам, ніж старим панищам.

— Алеж таточку! — Целя перенесла той інтімний титул на пана Темницького зі свого покійного дїдуся, — якаж із мене еманципантка!

— Ну, ну, ну, ніби-то ми старі вже такі дурні і нічого не розуміємо! Коротке волосєчко, синенькі панчошечки, служба в канцелярії, самостійне житє... степ широкий, сьвіт отвертий... alleinstehende junge Dame, і там далї і там далї...

— А коли то таточко бачив у мене синї панчошки? — відповіла Целя, силкуючи ся повернути все в жарт, хоч із тону цїлого сего

балаканя віяло на неї якоюсь душною і неприємною атмосферою.

— Ха, ха, ха! — сьміяв ся пан Темницький, коли тимчасом доктор похиливши ся над своєю філіжанкою, помалу, систематично пив каву. — Ха, ха, ха! Я певнісінький, що панна Целя і тепер має на собі сині панчошки! Що, не вгадав? Ану, нехай пані нас переконає, що се неправда! Прошу!

— Ай, ай, ай, який же то таточко сьогодні дотепний! — сказала іронічно Целя, киваючи головою і беручи ся до снїдання. Тимчасом пан Темницький уже скінчив свою каву, і обтерши собі уста і оперши ся ліктем о стіл, не зводив ока з Целї, стараючи ся підхопити кождий її рух, кождий позирк.

— Го, го, го! — балакав він невтомно, — панни савантки, обсервантки, манїпулянтки і еманципантки, нове поколїнє, рівноуправнене з мущинами, житє на власну руку, здобуване будущини, а якже, а якже! Хто би вас близше не знав, той би вас замісто сьвятих купив. Але нас, старих горобців, на се не зловите. Вже ми що знаємо, те знаємо. Знаємо, що женщина — все женщина. Не один дурник думає собі: а, се новий тип, се женщина самостійна, майстриня своєї долї, жиє власною працею! А він і не знає, що тій майстринї зовсїм чого иньшого хоче ся. Все мода, тай годї! Була мода на кринолїни, потім на пуфи, потім на

капелюшики з пташками, потім на тюрнюри, — настала мода і на еманципацію, на рівноуправнене, здобуване будущини власною працею. А то все — зовсім одна і та сама праця: і кринолїни, і пуфи, і тюрнюри, і еманципація! Все має тілько одну мету — здобувати серця мужчин, полювати на мужів, уловляти вселенную з вусами!

- Але прецінь таточко не заперечить, — заговорила звільна Целя, якій се балаканє відбирало всякий апетит, — але пан Темницький не дав їй скінчити.

— Заперечу, дитя моє, всему заперечу, бо знаю, яке то в сьвітї по людях ходить. Нехай тілько паннунця вислухає слів старого! Старий на вітер не говорить.

— Алеж татку, — озвав ся доктор знуджений також тим балаканєм, — що се татко обібрав собі за тему до розмови!

Ніби то татко коли будь говорив про инші теми!

— Тема, мій сину, така добра, як і всяка инша. Бо то бачиш, які сьогодні часи пішли? Часи вистав, плякатів, реклями. Хто має який товар, яку особливість, яку ціннy річ — зараз її на показ дає, в ґазетах інсерує, по вулицях афішує, на всї чотири роги сьвіта витрублює і вибубнює. Що, хиба неправда?

Доктор і Целя слухали тої інтродукції мовчки, не знаючи, до чого вона йде.

— А видите, що старий не бреше! — сказав усьміхаючи ся „таточко“. — Тож бо то й є, що не завадить часом послухати старого. Ну, а тепер прошу собі представити таку панночку, яку доля скривдила на маєтку. У неї здоровлє, сяке-таке личко, брівки, очка, охота до житя і уживаня, радо би те бідацтво і між людий показати ся, а тут обставини на припоні держать, дома біднота та тїснота, до порядного товариства двері позамикані... Що робити? Те, що має ся цїнного і гарного — личко, очка, брівки, волосєчко, ручки (пан Темницький вичислював се все з якимось особливим притиском, моргаючи то в сторону Целї, то в сторону доктора і прижмурюючи очи мов кіт на сонцї) — все се можна показати народови хиба раз на тиждень, у церкві. Сього за мало! І ось таке бідне сотворінє подає ся на практикантку, телєґрафістку, телєфонїстку — одним словом, дебудь на публичну службу, де би могло сидїти на видноцї у всїх, нїби на виставі за склом. Хто хоче, може прийти і оглядати, може навіть попросити її встати і пройти ся. „Прошу панї, чи нема для мене листу poste restante?“ „На який адрес?“ „AZ4“. І наша еманципантка встає і йде до полиць з листами. А тут А — перша буква в азбуцї, то й перескринок її стоїть у найвисшій полиці. Отже бідне сотворінє бере крісло, приставляє, і з цїлою урядовою повагою, а заразом з цїлою дї-

вочою ґрацією вилазить на крісло, стає на пальчиках, і шукає, шукає, шукає в горішній полиці так довго, доки цікавий гість не оглянув докладно і ніжок і талійки і ручок і шийки і всього, о що йому ходило. „Ні, прошу пана, нема нічого!“ „Дякую пані і перепрашаю!“ А за хвилю другий так само питає, потім третій, четвертий, і так далі. Чиж то не житє? На щастє маємо ще державу, що навіть платить за подібну комедію. А я сьвято переконаний, що коли-б отворено два рази стілько посад в такім роді і коли би не тілько не плачено за службу, але вимагано ще вступної такси, то і в такім разі від кандидаток не було би відбою.

— Чудесно нас пан відмалював, нема що казати! — скликнула Целя.

— А чи не правду говорю?

— Розуміє ся, що неправду! — з нервовим притиском відмовила Целя.

— Що? — скрикнув Темницький, — пані сьмієте казати, що неправду?

— А вжеж, що неправду! Аджеж пан на моїм власнім прикладї міг би переконати ся, що воно так не є. Аджеж пан сам признає, що менї зовсїм не о те ходить, щоб афішувати ся, але щоб чесно заробити на кусник хлїба.

— Ну, ну, панно Целїно, аджеж я не про вас говорив! — відказав старий, жартовливо прижмурюючи очи. — Аджеж ви у всїм

виємок, у всїм, у всїм не подібні до иньших; Хо-о-оч — те „о“ тягнув він якимось співучим голосом, перехиливши при тім голову на лївий бік, як співаючий канарок, — коли би так прийшло ся признати сьвяту правду, то я сказав би, що й у вас воно не без закарлючки.

— Без якої закарлючки?

— Не думаю перед панею з усього толкувати ся, але що знаю, те знаю.

— Коли пан кидає на мене підозрінє, то повинен пан витолкувати ся, бо инакше мушу таке поступуванє назвати... назвати...

Духу не стало їй у грудях. В очах пекло щось ніби здавлювані сльози, що силоміць тисли ся бризнути. Але здержувала себе і заховувала спокійний вид, головно для того, бо чула вліплені в себе прошибаючі очи доктора.

— Прошу панї не називати ніяк, — сказав добродушно всьміхаючи ся пан Темницький. — Мене панї словами не заженете в вершу. Нехай панї радше скажуть нам, що то за панич стирчав тут сьогодня на вулиці перед нашими вікнами і що то за шматочки поперу кинули йому панї на голову?

Він сказав се з такою певністю і з таким супокоєм, що можна було думати, що знає далеко більше, ніж висловлює, і хапає тілько для прикладу перший лїпший факт, який йому наскочив на память.

Целя побліднла при тих словах.

— Пане, — скрикнула встаючи з за стола, — таке питане сьвідчить про низький спосіб мисленя.

— Алеж татку, як можете в подібний спосіб забувати ся! — поспішно докинув доктор, бачучи, що Целя поспішає до дверий.

Целя вийшла напруго, не оглядаючись, і впала лицем на подушку в своїй сьвітличці. Збиралось їй на плач. Закид Темницького занадто був глупий і безпідставний, щоб мала ним справді образити ся. Болїли її тілько цинїчні шпиганя в загалї на жінок, що шукають власного зарібку, та рівночасно тїшило її потроха й те, що доктор у тім питаню станув нїби по її сторонї. Сама не знала, чому сей, хоч і дуже слабенький вираз співчутя справив їй якусь полехкість. Успокоївши ся троха встала і пішла на лєкцію.

— Але татку, — сказав по відходї Целї доктор, закурюючи папіроса, — справді не розумію, що маю думати...

— Про що?

— Доси' вважав я тата чоловіком, який нїколи не забуває про форми товариської чемности.

— Ну, ну, ну, пан син починає моралїзувати батька! — скрикнув Темницький, живо кидаючи ся на кріслї. — Нехай тілько пан син покине ту ролю, бо вона йому дуже не до лиця!

— Ні, татку, — сказав доктор з непохитним супокоєм, — я справді не пізнаю вас. Тратите власть над собою. Починаєте бачити те, чого нема. Менї й не снило ся моралізувати, але бачить ся, що сама делікатність вимагає, аби татко поводив ся з нею прилично.

— А коли я маю в тім свою ціль, аби власне так із нею поводити ся?

— Свою ціль? — спро́вола повторив доктор. — А то яку?

— Се вже моя річ. Я преціньо тебе не питаю ся, яку ти маєш ціль услугуючи їй при обіді, потакуючи її словам, не зводячи з неї очий і цілуючи її руки.

— Яку... я... маю... ціль? Що се таткови снить ся? Якуж таку ціль можу мати?

— Се мене не обходить. Май собі яку хочеш, але позволь і менї мати свою. Впрочім хто знає — додав старий насьмішливо прижмурюючи очи і колишучи ся в кріслі — чи остаточно наші стежки не зійдуть ся до купи? Хто знає, чи те, що ти називаєш браком чемности, не буде найліпшим твоїм союзником?

Доктор з зачудуванєм вліпив зір у батька. Починав пізнавати його з такого боку, якого доси й не догадував ся, з боку більш анімального ніж людського. Йовяльний усьміх, що сьвітив ся на устах сего чоловіка, в його очах

приняв нараз якийсь поганий, циничний відтінок, хоч подібний усьміх на устах иньших людий не разив його зовсім. Але се був його батько! Вся та коротенька розмова зробила на нього дуже прикре враженє, хоч і сам він не вмів собі докладно вияснити, що власне було в нїй такого прикрого. Про те хотїв звернути річ на иньшу тему.

— Але признасть татко, що той концепт з чоловіком, який буцїм то стирчав під вікнами і з паперовими свистками киданими на нього був не дуже то щасливий.

— Концепт? Що се ти говориш! Аджеж се чистїсінька правда! Сам я се бачив і не від сьогоднї бачу того зітхаючого Адонїса. Ха, ха, ха! Як би ти побачив, що се за Адонїс! Чистий оранґутанґ. А наша панна еманципантка, бачить ся, зовсїм таки до нього прихильна.

— Ну, що се татко говорить! — скрикнув доктор диву даючись.

— Говорю, що знаю. Обсервую його й її. Переписують ся, видають ся на вулиці, а може й ще дебудь. На певно не знаю, але маю підозрінє, маю певні вказівки і слїди... Одним словом, прошу пана доктора, не кожда тота весталька, що в довгій сукнї ходить.

— Се стара річ, — сказав доктор, поборюючи своє збентеженє. — Але знов я не припускав...

— Доктор — і не припускав! — скрикнув пан Темницький. — Ха, ха, ха! Алеж пане докторе, припущенє — се перший крок до правди! Чи як там ваша наука говорить, га?

Замість відповіди доктор подав батькови свою широку долоню. Оба ті чесні чоловічки порозуміли ся цілковито.

V.

Сонце пражило немилосерно. На південно-західнім краю небозводу висїла чорна як бовдур хмара так низько, що здавало ся, немов ліве крило її зачеплене було на золоченім вістрю на вершку ратушевої вежі, мов величезна пошарпана хоругов. У повітрі пахло вохкістю. По вулицях повзли бочки з водою скроплюючи куряву і торохкотїли фіякри. Обернені до сонця вікна камениць позаслонювані були рулєтами. На бальконах недвижно стояли олеандри в деревляних шапликах. Нечисленні прохожі лїниво снували по тротоарах, тілько на невеличкім сквері в тїни дерев, довкола плюскотячого водограя бавила ся купа дїтий під оком няньок.

Було три чверти на другу. Целя в лїтнїм бронзовім пальто і в білім соломянім капелюсї з широкими крисами і червоно-жовтою кокардою на наголовачі спішила на почту. Хоч була спека, вона по привичцї йшла прудко. Якесь

нервове роздразненє видно було в її рухах. Лице її було похилене, уста стиснені і чоло раз за разом морщило ся від якихось понурих, невідступних думок.

Дійсно, по тій сцені, яка відбула ся між нею і Темницькими при снїданю, вона повзяла незломний намір не показувати ся більше в їх їдальні. Немов би вгадуючи ту постанову доктор Темницький, зустрівши її, коли повертала з лєкції з першого поверха, війшов з нею до її сьвітлички (щож, аджеж сього не могла йому заборонити!) і почав перепрошувати її за батькову нечемність. Треба вибачити старому його балаканє. Старість не радість, чоловік з лїтами мимоволї гіркніє і бачить усе в темнїйших колїрах, особливо коли се дїло нове, до якого він не привик і якого важности не розуміє. Рада не рада мусїла Целя признати йому правду, мусїла запевнити його, що не гнївае ся; за те в заміну він запевнив, що батько вже більше не позволить собі ні на що подібне в її присутности.

Опісля почав доктор розпитувати її про її житє, про подробиці служби, надії на будуще, проявляючи супокійне, але просте і щире заінтересованє. Розмовляли так з пів години, він сидячи на кріслї при великім столї, а вона край вікна. Двері, що від сьвітлички виходили до кухні, були відчинені, так що видно було, як снувала коло печи Осипова.

Целя, якій зразу стріча з доктором була непрпємна, швидко почула себе побідженою і вспокоєною супокійним тоном його розмови, повільними і статочними рухами, щирістю далекою від усякої афектації і тим приязним добродушем, з яким він оправдував перед нею нетактовний поступок батька, або з яким усьміхав ся слухаючи її мрій про будуще житє яко стара панна, почтмайстриня десь у самотнім домику в глухім провінціяльнім місточку.

Тепер могла йому ліпше придивити ся. Не був зовсім такий суворий і страшний, яким їй видав ся в першій хвилі. В його очах не миготїли ті зловіщі искорки, що так бентежили й мучили її доси. Був зовсім супокійний, простий, натуральний, а почутє власної сили і певности себе додавало йому в її очах якоїсь надзвичайної принади. Мимоволї насувалась їй думка:

— От як би то могти мандрувати мандрівку житя, опираючи ся на сильне рамя такого чоловіка!

Але се бажанє далеке було від чутливого забарвленя, що могло би закаламутити супокійну течію їх розмови. Се був вивід чисто льогічний, теоретичний, який не зачіпляв її серця і не бентежив крови. Вона знала, ще то річ неможлива, і не робила собі нїяких іллюзій.

А преціньобід, на який вона пішла до спільної їдальні на перекір своїй ранїшній по-

станові, знов роздразнив і рознервував її в високій мірі. Правда, старий Темницький сим разом мовчав, а говорив тілько доктор. Розуміється також, що розмова мала зовсім иньший характер, ніж попередні, але власне для того вдарила її зовсім з иншого, несподіваного боку, і тим сильнійше вражінє зробила на неї.

Ні відси ні відти розпочав доктор річ про свою наречену. Показав Целї пару її листів писаних по німецьки, відчитав навіть дещо з їх тексту і просив її поради. Бо то женщини на женщинах усе лїпше розуміють ся, ніж мужчини, а отсї листи по його думцї вказують на цїлковиту незгідність їх характерів, а у його нареченої на недостачу любови до нього і навіть недостачу простої делїкатности, поверховий спосіб мисленя, еґоізм і иньші подібні злі прикмети. Бідна Целя пріла при тій розмові, бо тексту листів, писаних у значній части віденським діялєктом, не могла добре зрозуміти, а ті уривки, які зрозуміла, видались їй дуже банальними і нїчого не значучими. Приглядала ся тілько характерови письма, але й він був невиразний, не то жіночий, не то мужеський. Тож очевидна річ, що нїякого свого суду про ті листи й їх авторку не могла висловити. Зрештою доктор не дуже й налягав на се. Бачило ся, що ті листи були для нього тілько притокою для висловленя перед Целїною своїх поглядів на любов і на родинне житє. Гармонія

характерів, темпераментів, симпатій, ось що головна річ. Про маєток йому байдуже, маєток він має в голові й руках. Волить розірвати ті вузли, в які й так його майже без його волї вплутано. На ухо признав ся Целї, що його наречена молодша від нього тілько двома роками, а для панночки се вік дуже вже поважний. Впрочім разить його у його нареченої брак усякої думки про житє, його задачі й обовязки. Женщина, яка нї про що не думає крім строїв і розривок, яка не здужає стояти сама на власних ногах, жити в разї потреби власним промислом і власною працею, така женщина в наших часах і в родиннім житю не сповнить свого призначеня. Бо яке-ж вона виховане зуміє дати своїм дїтям? Яким способом зможе піддержати мужа в хвилях сумнїву і знесиля? А маєток хоч би й найбільший нїкого не забезпечить анї від сумнївів, гризот і знесиля, анї навіть від матеріяльної нужди.

Слова плили у доктора гладко, плавно, мов журкотячий потік, а кожде слово з дивним якимось нагоном влучало в груди бідної дївчини. Що се таке було в них, що так бентежило і трівожило її, але заразом прошибало якоюсь радісною дрожю? Аджеж нїчого тут не говорено під її адресом, а особа, що дала причину до тих звірювань, була їй зовсім чужа і незнайома!...

Правда, доктор висловляв ясно і докладно богато таких думок, до яких і вона сама дійшла дорогою досьвіду і власної мізкової праці, але чому-ж то ті думки, висловлювані його устами, були в її очах такі нові, принадні й цінні, вилїтали перед її розумовим зором мов яркі, огнисті ракети? Кілька разів доктор немов ненавмисно діткнув — що правда, дуже делїкатно — таких річий, які частенько бували предметом її таємних мрій і тихих, майже несьвідомих бажань, — і при кождім такім натяку Целя чула немов дотик павутини, чула, як якась елєктрична искра пробігала по цїлім її тїлї.

Тим то й не диво, що через увесь час обіду під впливом тих докторських розмов і признань Целя сидїла мов причарована, раз паленїючи, то знов блїднїючи, і тілько часом, з очевидним зусиллєм, для чемности здобувала ся на якесь слово. Їла мало, а за те випила кілька склянок води, толкуючи ся спекою. Говорячи, доктор не глядів на неї, як коли би знав, що вираз його очий чинить на неї пригнобляюче вражінє. Але власне те, що не дивив ся на неї, додавало його словам більше сили й суцїльности. Не вважаючи на незворушний спокій і суху на вид теоретичність докторського дискурсу Целя кілька разів вибухала сьміхом при його словах, а раз при якійсь зовсїм загальній фразї почула, що її очи почи-

нають підбігати слїзми — і швидко відвернула ся в иньший бік.

— Тьфу, то якийсь чорт у людській подобі! — шепнула Целя стрепенувшись уся, коли вибігла на вулицю і почула ся нарештї свобідною від магнетичного впливу тої розмови. Бігла швидко, прямуючи до почти, хоч мала часу ще чверть години. Розбурхані хвилї чутя, бажань і ідей, що клекотїли в її нутрі, домагали ся живого фізичного руху для привернення рівноваги. Але ті розбурхані хвилї не чинили їй сим разом жадної прикрости — навпаки. Бачилось їй, що бродить посеред непрозорих туманів теплої і рожево забарвленої мли, серед якої треба було віддихати глибоко, повними грудьми, і що перебродивши її побачить зараз якісь нові, широкі і чудово прекрасні горізонти, про які тепер не має ще нїякого понятя.

Дорогою силкувала ся впорядкувати свої думки, зупинити їх на чімось однім, виразнім і близькім, і дивним способом вони зупинили ся на нареченій доктора Темницького. І то так якось мимоволї, немов би ся наречена сама виплила з посеред тої рожевої мли. Целя так і бачила її духовими очима — стару, погану Нїмкиню, з рудим волосєм і вилинялими, глупими очима, суху і нестерпно горду на свої маєтки. Бачила, як вона своїми кістлявими руками обіймає доктора за шию, як впиває ся

в його уста своїми широкими, безкровними губами, чула навіть її голос, повний пересадних пестощів, а притім немилосерно писклявий: „Mein Liebehh!“ І Целї зробило ся чогось дуже жаль. Не жаль їй було спеціяльно доктора, бо що він для неї? Але жаль тої суми живих сил, розуму, супокою і щастя, що мусїла бути змарнована через се подружє. І по що? в якій цїли? Що йому з її маєтку, якого він не потребує? І що власне винен йому рідний край, що для такого „щастя“ хоче його покинути? Нї, таке подружє з боку доктора було би безумством, гріхом і сьвідоцтвом про брак патріотизму!

Так роздумуючи Целя й не спостерегла ся, коли була вже близько почтового будинка. Аж на скрутї вулицї, що вела до почти, вона машинально зупинила ся. Від швидкого ходу в грудях їй захопило, чоло покрило ся потом. Мусїла спочити, і мимоволї очи її зупинили ся на афішах, якими обліплений був наріжник каменицї. Сїра стїна, покрита рїжнобарвними шматами паперу, наклюваними день у день, здираними безладно, виглядала як паяц. А прецїнь кількож то глибоких драм скривали в собі нераз ті сорокаті паперові лахмани! Кілько працї, слїз і гризоти невидимо плило по за ними! Ось довгий а вузкий, огнисто червоний пояс, здаєть ся, викрикає на все горло: „Горівка потанїла! Де? у Вільгельма Адама!“ А там

знов у кутку майже під ринвою скромно тулить ся надряпане на чвертці паперу невправною жіночою рукою: „Stancia kontem zaraz do wynajencia“. І думка Целї, втомлена довгою мандрівкою в однім напрямі, зі свіжою силою летить кудись инде, на вбоге піддашє або в темні сутерени, де якась бідна прачка або послугачка щоденною важкою працею здобуває собі кусник чорного хлїба, мусить числити ся з кождою латочкою, а тепер нараз за приходом горячої пори, коли панство починає роз'їжджати ся на ферії або до купелїв, бачить недоборп в своїм буджетї і бажає надолужити болючу страту бодай жертвою з власного спокою і власної вигоди, винаняти половину своєї малої, тихої комірчини, і з дрожю непевности, з молитвою на устах чекає день по дневи, „кого їй пан Біг пришле“.

Але нараз думка Целї урвала ся, завмерла, мов знесилена морозом пташина паде серед лету. Її широко отворені очи недвижно зупинили ся на посмертнім афішу, що, бачилось, скакав перед нею своїми грубими, чорними лїтерами, яким тїсно і невигідно було в широкій, чорній обвідцї! На полуотворених устах Целїни завмер окрик здивования і перестраху.

„Ольга Невірська, ц. к. почтова маніпулянтка, по короткій але тяжкій недузї вмерла сьогодня рано в двацятій весні життя. Погріб відбуде ся 14. с. м. Безутїшна в жалю мати

запрошує всіх кревних і знайомих на сей сумний обряд".

Целя вже другий і третій раз перечитувала ті слова, що мов градові зерна падали в її серце, не вяжучи ся в ніяку живу цілість, у ніяке ясне почутє. Ольга Невірська, її найліпша приятелька, по короткій але тяжкій недузї... що се значить ся? Аджеж Ольга позавчора ще була в службі, здоровісінька, хоч сумна і задумана як звичайно! Коли Целя прийшла, щоб перенятн від неї свою чергову службу, Ольга кинулась їй на шию і почала цілувати її, сьміючи ся голосно. А коли Целя запитала її, чого так тішить ся, відповіла, що дістала від дирекції відпустку і виїде на село на цілі дві неділї. „Ах, яка я... буду... щаслива! А ти, бідна Целінко, лишиш ся тут! Навідуй ся часом до моєї мами, добре?" І сльози закрутили ся в її прегарних оченятах, і знов почала стискатн і цілувати Целіну, аж пані Грозицька острим тоном упімнула їх обі, що тут урядове бюро а не пансіонат. То було ще позавчора в полудне — а сьогодня! Сьогодня Ольга вмерла!

— Боже коханий! Що се їй стало ся? Що се може значити? — скрикнула Целя, і немов не довіряючи власним очам усе ще вдивлювала ся в афіш. Але афіш не давав ніякої відповіди на її питаня, і своєю мертвою,

трупячою фізіономією повторяв усе одно й те саме.

— „Безутішна в жалю мати“ — в нестямі повторяла Целя, все ще не можучи дійти до ладу зі своїми думками. -- Бідна мати! Що вона тепер почне!..

І в її уяві мов жива стала Ольжина мати, добродушна, надзвичайно рухлива і привітлива бабуся з приємними обрисами лиця, на якім заховали ся ще слїди колишньої красоти, а довгий вік виписав сьвідоцтво працьовитого, для иньших присьвяченого житя, не закаламученого нїколи нїякими сумнївами, внутрішнїм роздвоєнєм анї гризотою сумлїня. Не вважаючи на зморщки і сиве волосє, лице тої бабусї завсїгди додавало Целї якоїсь відради, сьвіжости і сили, кілько разів відвідуючи Ольгу мала нагоду пробути кілька годин у її товаристві.

— Побігти-б до неї! Потїшити стареньку, розпитати, що таке стало ся! — мигнула думка в Целиній голові, і вона випростувась і піднесла чоло, як коли би почутє товариського і чисто людського обовязку від разу подвоїло її сили і зробило лад у її розбурханім нутрі.

В тій хвилї з ратуша залунав голос дзвона, що власне бив другу годину.

— Мій Боже! Не час уже! Служба проволоки не терпить! — в розпуцї скрикнула Целя і поспішним кроком подала ся до почти,

боячись, щоб і так уже не зустріли її понурі погляди і закиди пунктуальної як машина пані Грозицької, яка певно вже добрих десять мінут сидить коло свойого бюрка.

— От нещастє! — — повторяла Целя цїлу дорогу. — Бідна, бідна Ольга! Нещасна мати! І що там таке стало ся? Адже ж Ольга була здорова, хоч останнїми часами дуже якось помарнїла. Боже мій, Боже, ось яке то воно наше житє!

І поспішним кроком вийшла в браму почтового будинка, а потім звернула зараз на лїво до канцелярії, де надавано рекомендовані листи і відбирано листи poste restante. При сих останнїх була її служба.

VI.

Пані Грозицька справді сиділа вже на своїм місці і з звичайним своїм понурим видом приймала рекомендовані листи. Була то жінка поверх 45 літ, з сивіючим уже волосєм, з подовгастим і жовтим мов пергамін лицем, з полинялими очима і тонкими безкровними губами. Була вдовою по якімсь збанкрутованім купці; зі свого скупенького почтового зарібку мусіла виховувати троє дрібних дітий. Тим то й не диво, що вгинала ся під тягаром гризоти і праці не стілько бюрової, скілько домашньої, і що той тягар вигасив у її серці всяку искру веселости і радісного погляду на сьвіт. Пунктуальна в сповнюваню своїх обовязків, які не вважаючи на всю свою ваготу були для неї майже одинокою дошкою ратунку по розтрощеню її житєвого корабля, була вона також не меньше строгою і ригористичною супроти иньших. Працюючи під її холодним, чисто бю-

рократичним оком, чула Целя подвійно тягар і одвічальність своєї служби. Хоч пані Грозицька, не вважаючи на повних десять літ просиджених уже на тім кріслї при бюрі рекомендованих листів, не була ще нїчим більше, як тілько також манїпулянткою і на жадну вишу ранґу не мала надії, не хотячи рушати ся зі Львова на провінцію, то все таки силою свого старшого віку і давнїйшої служби займала в бюрі певне начальне становище. Роблячи що до неї належало, вона про те знала і бачила все, що робили инші в бюрі. Найменьше занедбанє товаришки, невинний жарт, троха голоснїйший усьміх або живійший рух — усе те стрічало її докірливий погляд або нагану. Була немов би сумлїнє бюра, холодна і нелицеприятна душа тої машини, що звільна і систематично висисала молодість, жвавість і сьвіжість працюючих у нїй женщин.

Сьогодня однак пані Грозицька не вважаючи на свій звичайний понурий погляд не картала Целю за хвилеве опізненє, а навіть користаючи з того, що нїхто з листами не приходив до бюра, розпочала з Целею розмову, заким та вспіла роздягнути ся з пальта і капелюха.

— А чули вже пані про нещасну Ольгу?

— Боже мій! — скрикнула Целя, — що се таке з нею стало ся? Власне тілько я побачила афіш на мурі, що вона вмерла.

- Так, значить, панї ще нїчого більше не чули?

— Нїчогісїнько! Швидше-б я була надїяла ся грому з ясного неба.

— А я се вже давно знала, що тота дївчина недобре скінчить, — сказала панї Грозицька киваючи головою.

— Панї знали? Моя золота панї, що панї знали? — скрикнула Целя і не знати для чого тремтїла всїм тїлом.

— Прошу панї, їй зовсїм що иньше в голові було, не служба. Все, що тілько зробила, треба було за нею переглядати і поправляти. Очевидно робила зовсїм про що иньше думаючи. Покарав її Бог за мої нічні години, що я просидїла, контролюючи та поправляючи її помилки.

Мороз пройшов у Целї по за плечима при тих словах. Ся невмолима службистість навіть перед лицем смерти мала в собі щось нежіночого, навіть нелюдського, а про те була зовсїм зрозумілою. Служба почтова більше може ніж яка будь иньша крім зелїзничої вимагає строгої пунктуальности і уваги, зверненої на кожду найменьшу дрібницю, а при тім як найбільшого поспіху. Одно колїсце, що обертає ся меньше реґулярно, меньше докладно і повільнїйше ніж иньші, псує гармонію цїлої машини. Праця тут збірна, тож помилки одиниць стають ся помилками цїлого бюра. Відси ко-

нечність ненастанної обопільної контролї, ненастанного уважного слїдженя не тілько за власною часткою роботи, але за всїм тим, що загалом робить ся в бюрі.

Целя замовкла і сквапно почала роздягати ся, ховаючи пальто і капелюх у скарбовій шафі, умисно зладженій для дам. Відтак мовчки сїла при своїм бюрку, в настрою подвійно пригнобленім — раз несподіваною новиною про смерть приятельки, а по друге закидом пані Грозицької, киненим на її сьвіжу могилу. Бюрко завалене було цїлою купою листів poste restante, які Целя повинна була як найшвидше розсортувати — окремо звичайні, а окремо рекомендовані, а відтак упорядкувати поазбучно і поукладати в осібних перескринках шафи. Не менше також треба було вважати на окремі полички постійних абонентів, які платять певну суму річно за те, щоб у почтовій експедиції мати окреме місце для листів і посилок, що надходять на їх адрес.

Отся робота, утяжлива і скомпліковання задля формалїстики і ріжних дрібниць, на які треба вважати, зовсїм не така маловажна, як би се могло здавати ся. Сортуючи листи Целя пригадала собі факт із перших тижнів своєї бюрової служби. В поспіху і замішанині вона кинула була один лист poste restante, значений буквами A. Z., замість до скринки A — в противний кут шафи, до скринки Z. Того самого

дня приходить якийсь молодий чоловік і питає про лист A. Z. Переглянувши всї листи в скринцї A, Целя відповіла, що такого листу нема. На другий день приходить той самий молодий чоловік з лицем затрівоженим і змученим і знов питає про лист під тимже адресом. Листу нема. Молодий чоловік став мов остовпілий коло решітки і не рушав ся з місця.

— Прошу панї ще раз придивити ся, — сказав він тремтячим але покірним голосом. — Такий лист повинен бути.

Целя ще раз переглянула скринку, листу A. Z. не було.

— Може прийде з найблизшою експедицією, — сказала на хибив трафив, хотячи позбути ся впертого.

— А коли-ж приходить найблизша експедиція? — запитав той.

— За годину.

— За годину? Добре, прийду за годину.

І відвернувши ся він стояв іще хвилю мов остовпілий шепчучи:

— То не може бути! То не може бути, щоб навіть не відписав! Ще годину перечекаю.

І вийшов, не перестаючи розмовляти з собою. Пунктуально за годину вернув. Лице його, худе і пожовкле, за сю годину майже позеленїло. Видно було, що сю годину він страшенно перемучив ся. Мовчки став коло деревляної решітки, вліпивши свої великі, невимовно

сумовитї очи в Целїнине лице, немов би від неї чекав осуду, що мав рішити, чи жити йому чи не жити.

— Прошу пана, листу під адресом A Z. нема, — сказала Целя з урядовою повагою.

— Нема! — скрикнув молодий чоловік голосом повним розпуки. — Чи направду нема?

— Щож то я буду пана ошукувати? — буркнула йому з досадою Целя.

— Нехай панї не гнївають ся, — сказав молодий чоловік благаючим голосом. — Я маю відомість, що лист мусить бути. А той лист для мене дуже важний. Лист той, прошу панї, рішає про цїлу мою будущину, про моє житє... або смерть.

— Щож я на те пану пораджу, коли того листу нема!

Молодий чоловік поблїд іще дужше і стояв на місцї, міцно притиснувши чоло до деревляної решітки. В тій хвилї панї Грозицка не зважаючи на натовп працї встала зі свого крісла, підійшла до Целї і шепнула їй:

— А нехай но панї загляне до скринки Z.

Целя видивила ся на неї напів з зачудуванєм, навів з відтінком закиду, але проте мовчки, з досадою вихопила всї листи зложені в скринцї Z. Перший, шо впав їй у очи, був лист під адресом A. Z., наданий у Підволочиськах, так як казав молодий чоловік, значить, без найменшого сумнїву той самий, про який

він так нетерпливо допитував ся. Целя поблїдла і ледво чутним голосом сказала:

— Є лист для пана.

— Є? — скрикнув молодий чоловік коло решітки, і в тій хвилї впав на землю зомлїлий, мов неживий.

Целя до смерти не забуде того довгого-довгого погляду, яким окинув її молодий чоловік, коли його оббризькали водою і він прийшовши до себе підняв ся на ноги, — не забуде й тих слів, які він прошептав своїми безкровними устами!

— Дякуйте, панї, Богу і отсій панї! — прошептав він. — Ви могли сьогоднї стати ся убійцею!

Який глибокий жаль, сердечний докір і заразом яка радісна надїя виражали ся в його очах, голосї й цїлій подобі, коли він держачи в руцї фатальний лист, усе ще нетвердим кроком виходив із бюра! Целя, зворушена до глубини, визирнула за ним у вікно. Він ішов звільна, хиткими кроками, мов пяний або приголомшений важким ударом, і все ще не осьмілював ся розпечатати лист. В кінцї щез на скрутї вулицї. Від того часу Целя нїколи вже більше не бачила його анї не могла довідати ся про зміст того листу. Та все таки була се перша і дуже досадна лекція терпливости і старанности в дрібницях, яку дала їй почтова служба.

Сьогоднї мимоволї пригадалась їй ся пригода при сортованю листів, а то головно під впливом закидів пані Грозицької против її помершої приятельки. Целя чула, що ті закиди по части трафляють і її саму, і працювала з подвоєним завзятєм, наморщивши чоло так само, як і пані Грозицька. Кілька разів переривали їй роботу сторони, що зголошувалч ся за листами. Обслугувала їх мовчки, поспішно і терпливо, і зараз же сїдала знов коло свого бюрка.

Нараз під руки її попав ся лист адресований на її ім'я. Перервав він її монотонне заняте, здивував її моментально і видав ся їй чимось похожим на той камінець, який злослива рука вложить між зуби або в кляпу машини, щоб на хвилю загальмувати її рух або попсувати його правильність. Але коли другий раз уважнїйше глянула на нього, переконала ся, що адрес писаний був рукою Стоколоси. Остала ся спокійною, майже зовсїм байдужою. Відложила лист на бік, а сама кінчила сортоване і розміщуване листів по відповідним перескринкам великої експедиційної шафи.

Нараз пані Грозицька, користаючи з хвилевого браку публїки в бюрі, знов перервала мовчанку, не перестаючи одначе працювати, похилена над великою надавчою книгою.

— І уявіть собі, пані, панна Ольга отруїла ся!

— Що? Отруїла ся? — скрикнула Целя перелякана. — Що пані мовить? То не може бути!

— А преціньь правда. Оповідав менї офіціял Вимазаль, що живе тутже поруч із ними. Сьогоднї досьвіта, десь так коло четвертої години, почула мати в Ольжиній комірцї якісь зойки і стогнаня. Схопила ся з постелї, засьвітила, прибігає до дочки, а дочка вє ся на ліжку з болю. Питає ся її: „Що тобі, Олечко?“ — „Нїчого, мамо!“ — „А чогож кричиш? Може болить що у тебе?“ — „Нї, мамо“. — А тут аж зуби закусує, щоб не кричати, аж посиніла! А тут щось нею аж кидає судорожно, пальцї мнуть і крутять подушку, піна з рота виступає... „Бій ся Бога, Олечко, — кричить мати, — що тобі таке? Може по лїкаря післати?“ — „Нї, мамо, не треба, йдіть спати, се мине!“ Але мати вже її не слухала. Зараз розбудила пана Вимазаля, що живе тутже коло них, і послала його по доктора. Та поки сей знайшов лїкаря, поки привів його на місце, минула добра година. Ратунок був уже за пізний, а поки минула ще одна година, Ольга сконала.

Целя слухала тих слів потрясена, приголомшена.

— Алеж бійте ся Бога, пані моя, — скрикнула вона, — чи на правду отроїла ся?

— Нема найменшого сумніву. Лїкар пізнав се за першим оглядом. А тілько не міг дійти, що се за отрута; ріжні антідоти, які їй задавав, не помагали. Здає ся впрочім, що зажила отруту ще десь коло півночи і кілька годин мучила ся мовчки, щоб не збудити матери. Аж коли наслїдки появили ся цілковито і ратунок був майже неможливий...

— Мій Боже! Мій Боже! — скрикувала Целя ломаючи руки. — Алеж то страшенно! Бідна Оля! Але щож могло попхнути її до такого розпучного кроку?

— Лехкомисність, прошу пані — суворо і рішучо відповіла пані Грозицька.

Целя видивила ся на неї питаючим поглядом.

— Зараз по її смерти — говорила дальше пані Грозицька притишуючи троха голос — лїкар сконстатував, що смерть узяла не одну жертву, але дві.

— О Боже! — скрикнула Целя.

— Так, так! А пан Вимазаль яко їх сусїд від давна знав про зносини Ольги з якимось академіком, що мабуть мав з нею женити ся, але перед пів роком подав ся на судову службу до Боснії. Здає ся, що тут і треба шукати ключа до цілої сеї історії.

Целя сидїла мов нежива. Пробудило її з остовпіня аж питанє якоїсь панночки, нїби швачки, нїби панни склепової:

— Прошу панї, чи нема для мене листу під адресом „Кароліна Пташок“?

Целя машинально винайшла лист адресований мужескою, невправною рукою, подала його врадуваній панночцї і знов сїла, силкуючись упорядкувати свої думки. Але панї Грозицька не вистріляла ще всього засобу своїх набоїв.

— І представте собі, панї, зараз на донесенє лїкаря прибула комісія судово-лїкарська. Трупа взяли до трупарнї, де сьогодня мусять його секціонувати, а суд зарядив слїдство, відки і яку мала вона отруту. І щож показало ся? Бідачка властиво не хотїла відбирати собі житя. Хотїла тілько, знаєте панї — тут панї Грозицька підійшла до Целї і шепнула їй до вуха кілька слів, від яких лице Целї облило ся в першій хвилї ярким румянцем, а за хвилю побліднло як полотно — бо бояла ся стратити службу на почтї і зашкодити иньшим женщинам, що остають у публичній службі. Ну, що ви на се скажете! Так дословнїсїнько вона й написала на карточцї, коли мати десь на хвилю відвернула ся, на кілька мінут перед приходом доктора. Щож робить? Вишукала собі десь якусь бабу з гір, яка обіцялась їй за кілька рииських зварити якогось зїля, що мало зарадити всьому лихови. Отже не знати, чи та баба кепського зїля наварила, чи може бідна Ольга зажила його більше ніж

було потрібно, досить, що замісь затерти слїди своєї легкомисности, сама через неї наложила головою.

— Страшно! Страшно подумати! — шептала Целя, а її жива уява підхоплювала кожде слово Грозицької і перетворювала його на живі картини, страшенно виразні і пластичні. Вона бачила Ольгу, яка крім своїх прегарних очий зовсїм не визначала ся вродою, на таємних сходинах з улюбленим; уявляла собі, як спонукана своїм горячим темпераментом і його пестощами та намовами вона хвилю тратить з очий границю, через яку обовязковий суспільний порядок не позволяє переходити безкарно... Але найживійше, аж до почутя фізичного болю вона уявляла собі її муки, коли розбила ся надія на скору направу зробленої похибки, коли улюблений зрадив її, а рівночасно звільна але з неохибною певністю заповідали ся наслїдки хвилевого забутя. Тепер тілько почала Целя розуміти цілий душевний стан своєї приятельки в останніх часах, її вічну задуму і смуток тої невгомонної вперед щебетушки, часті і наглі зміни в її гуморі, незрозумілу дразливість, безпричинові скоки від сьміху до слїз або напади дивної якої мрійности, якої у неї давнійше не бувало. Сльози силоміць тисли ся до очий Целї і дусили її в горлї, коли нагадала, як часто Ольга, особливо в остатні днї, засївши з нею десь у кутику, шепотом, швидко,

з перериваним віддихом малювала перед нею щастє материнства, якого не зазнала і яке пристроювала в найчудовнійші квіти своєї уяви. „Ах Боже! — говорила вона, — мати таке маленьке-маченьке дитяточко, знати, що воно моє, могти його пестити і тулити до себе, — що за щастє! Неба не хочу, тілько один день такого щастя! Бачити, як воно маніосїньке тріпоче ся, як простягає до тебе пухкенькі, кругленькі рученята, як усьміхає ся рожевими усточками, як приляже до твоєї груди всїм своїм дрібненьким єством — і чути, що воно твоє, частина тебе самої — ох, Целїнко! тілько день, тілько годину такого щастя, а потім я готова вмерти в найстрашнійших муках!“ І якаж страшенна мука, яке пекло мусїло клубити ся в душі тої нещасної, коли так чуючи і так думаючи, зважила ся піднати руку на ту живу істоту у власному лонї!

Целя схопила ся і почала живо ходити по бюрі, силувала ся прогнати від себе ті жахом проймаючі картини, що вгризали ся в її мозок і морозили кров у жилах. Але розгорячкована уява не хотїла втишити ся, висновувала щораз нові картини, брала їх під мікроскоп і ставила перед очима Целї з невмолимою пластикою. Цїла скаля могучих і болючих зворушень, від першого кроку вчиненого в цїля відштукання фатальної баби аж до зажитя отрути, цїла та страшенна драма, повна внутрішньої

боротьби, унижень, трівог, розпуки і поривів безконечної чулости стала їй перед очима. А преціньже та дівчина, яку формалістичні і бюрократичні душі назвуть упавшою і лехкодушною, в часі, коли йшла та страшенна боротьба в її нутрі, могла працювати в бюрі зі спокійним видом, могла чемно і терпливо обслугувати публіку, вдавати з себе веселу посеред веселих товаришок і ані словом перед нїким на сьвітї не зрадити себе зі своєю мукою! Що більше, власне для того, щоб своїм упадком не скомпромітувати товаришок, вона відважила ся на злочин. Целя почула правдивий перестрах перед тихим геройством тої дівчини. Її похибка, яку вона хотїла направити злочином, цїле те фатальне колесо від першого зла, що тягне за собою слїдуючі, поки не пожре всеї душі, всеї істоти людської — цїлий той омут щез із перед очий Целї. В каламутних його хвилях вона бачила тілько одно — нещасну жертву, з серцем прободенним сїмома мечами, бачила велику любов і ще більше терпінє, за яке прощають ся і найтяжші провини.

І ясно стали перед її очима всї моменти остатнього акту страшної драми. Все повинно було відбути ся тихо-тихо, щоб нїхто, а особливо улюблена мати нї про що нє знала. Під погрозою страхів на пів дїйсних, а на пів фантастичних, роздутих уявою до велитенських

розмірів нещаслива дівчина випила приписану порцію відвару. Може бути, що сільська лікарка дала їй кілька порцій і казала пити в значніїших відступах часу. Але коли в організмі почула перші наслідки відвару, коли перед її очима живо стала ціла велич. ціла люта непрпродність сповненого злочину, коли подумала, що всі її надії на материньску роскіш в тій хвилі погибли безповоротно, а з ними разом погиб на віки й супокій її сумління і всяка можність правдивої радости і щасливого життя — тоді нараз захмарив ся весь горізонт її ума, обхопила її бездонна пітьма і розпука, і в її припливі нещасна одним духом випила весь відвар, волїючи від разу скінчити все.

— Страшно! Страшно подумати! — шептала Целя спеченими устами. В голові їй мішало ся. Чула якийсь нестерпний тягар на серці, що давив і дусив її. Аж сльози, які по хвили полили ся рясно, принесли їй полекшу. На щастє була се година, коли до бюра найменьше приходило публіки. Целя сїла в куточку за дверима і тихо плакала, час від часу тілько обтираючи сльози і виходячи зі своєї криївки, щоб обслужити нетерпливих гостий, що тупотїли ногами край решітки.

В сльозах розпливались острі стріли болю, лекшим робив ся тягар, що придавлював її груди. Почувала тілько велике милосердє для

всіх страждущих навіть задля власної провини, глибокий жаль над загальним горем людського життя. Постановила собі як найчастійше відвідувати і потішати горем прибиту Ольжину матір. І що найдивнійше, в її чистій дівочій уяві образ приятелькн, упавшої і зганьбленої, зовсім через те не змалів і не заплямив ся. Навпаки, Целя почувала для неї незвичайну ніжність і пошану, як для мученицї.

VII.

„Що ж таке всї мої дрібні, дитинячі терпіння, знеохоти і розчарованя в порівнаню до сеї страшенної трагедії!“ — подумала Целя обтираючи сльози і знов засїдаючи до свого бюрка, куди кликала її нова купа листів принесених із головної почтової експедиції. Вона кинула ся до праці, щоб заспокоїти себе по дізнаних зворушенях. Аж коли скінчила сю працю, кинула оком на лист Стоколоси, що лежав тутже під її рукою і доси не був розпечатаний. Сим разом одначе її душа, потрясена до глибини, далека була від усяких насьмішок і погорди. Серце її повне було співчутя навіть для горя того бідного, упослїдженого (як їй здавало ся) безумця. Розрізала коверту і почала читати.

„Ваша правда, пані, цїлковита правда! — писав їй Стоколоса. — Треба було аж нинїшньої досадної научки, яку Ви, пані, дали менї, може й без повзятого з гори наміру, щоб

отворити менї очи на цїлу ненатуральність моїх відносин до Вас. Бо й справдї, щож я можу осягнути своєю глупою влазливістю? Ви, панї, не любите мене, не хочете й знати про мене, і були на стілько щирі, що дали менї пізнати се зовсїм недвозначно. Спасибі Вам за се! І Богу дякувати, що так воно стало ся. Тілько сьогоднї, під впливом острого болю, а вглянув глибше в себе самого, в саму вдачу свойого чутя, і пізнав, що ми не сотворені для себе, що колиб навіть Ви, панї, з такої чи иньшої причини згодили ся бути моєю, то се було би може для Вас і для мене найбільшим нещастєм. Так, панно Целїно, любов моя справдї така, що затроїла би Вам житє. Горяча, пристрасна і заздрісна любов чоловіка з великим засобом фантазії, горячої крови і самолюбства, чоловіка, якому доля в дотеперішнїм житю поскупила ся на все, що можна назвати взаємністю і особистим щастєм — така любов не знайшла би границь, швидко перемінилась би на шпіона, на скупаря, на тюремного сторожа і тирана. Дрожу на саму думку про ті консеквенції, до яких вона моглаб мене завести, про ті безконечні ряди дурниць і нетактів, які я зміг би наробити з любови, про ті муки, які причинювало-б менї постанно те переконанє, що Ви мене не любите, не можете любити, що гордуєте мною, що бридитесь мною... а з гори знаю, що такого переконаня Ви не могли-б

менї вибити з голови нїякими заневненями, нїякими присягами. Мороз по мнї пробігає на саму думку про ту пропасть, в яку я готов був кинути ся, коли-б один відрух Вашої руки не був зупинив мене в пору. Так спасибіж Вам, дорога пані, стократ спасибі за ту хвилину болю, яка заразом пробудила в менї моральне єство, повернула мене до сьвідомости свого обовязку!"

Целя читала той лист з чим раз більшим зачудуванєм. Те, що вона подерла і викинула лист Стоколоси, видалось їй чимось таким далеким, таким чужим її теперішньому настроєви, немов би між тим фактом а теперішньою хвилею пройшли довгі роки. Для того то незрозумілою видалась їй з початку резиґнація Стоколоси, і то як раз у хвилї, коли вона наслїдком якоїсь дивної асоціяції ідей готова була далеко прихильнїйше слухати його слів, нїж доси.

Хвилю вона думала, що весь той вступ, се тілько викрут закоханого чоловіка, фраза вимірена на викликанє ефекту. Для того поспішно обернула картку, щоби дочитати другу сторону, надіючи ся знайти там просьбу — відписати йому хоч би кілька слів, дозволити йому бачити ся з нею або щось иньше в тім роді. Тимчасом конець листу був короткий і зовїм сухий.

„Від нинї не буду вже Вам, пані, докучати своїм видом. Власне вертаю від нотарія,

де я підписав контракт продажі своєї реальности, про яку я так часто снив, що станеть ся гніздом мого щастя і тихим пристанищем по бурях життя. Нехай іде в чужі руки! А я ще сьогодні з полудня виїжджаю зі Львова і надію ся, що не швидко верну до нього".

Підпис автора і нічого більше, ані слова, куди виїжджає. Ніякої просьби, ніякого бажання — нічогісінько.

— Ну, сей швидко надумав ся, і як видно, зовсім безповоротно, — прошептала Целя. — Я й не думала, щоб у нього знайшло ся стілько сили волї.

І зітхнула. Хоч до Стоколоси було їй зовсім байдуже, то все таки в її серці на хвилю пробудило ся гірке почуте жалю і розчарованя, таке саме, яке проймало її колись, коли ще була малою дівчинкою і під доглядом коханої матери гуляла по луці, гоняючись за метеликами. І кілько разів один із тих летючих цьвіточків був уже зовсім близько її рученят і вона з рознятими устечками і витріщеними, блискучими оченятами помаленьку підкрадала ся до нього, аж поки нараз він сполоханий не фуркнув свавільними викрутасами високо в гору і не щез із її очий, то мала Целінка морщила брівки, ломала губки і з загнїваним личком кричала за ним: „Недобрий! Не потребую тебе!" Але тепер часи змінили ся і Целя

не думала гнівати ся на метелика, котрий улетів у недосяглі простори.

— Щож, може воно лїпше так! Може справдї його правда, — думала вона вдивлюючи ся в судорожно покривлені і нерівні, але виразні лїтери письма Семіона Стоколоси.

Вона пригадала собі, що конець кінцем і сама майже те саме думала сьогодні рано, що й він пише. Але о скількож глибше, ширше глядїла вона тепер на се дїло! Яким мілким видавав ся їй її власний ранїшній суд! Якою софістичною і вимушеною резиґнація Стоколоси!

— Ні, ні, ні! Неправда се, все неправда, що він попысав! — скрикнула Целя майже на голос, так що аж пані Грозицька обернулась і змірила її суворим, питаючим поглядом. — До такого переконання, як він отсе пише, він не міг дійти! — снувало ся дальше пасмо її думок, — а коли вмовив його в себе, то тілько по неволї, щоб замаскувати перед самим собою стид і своє упокорене! „Я не повірив би нїколи, що ви мене любите“. Дурню, дурню! Одного погляду, одного стиску руки правдиво любячої женщини досить, щоб наповнити тебе тою вірою! „Я замучив би Вас своєю любовю“. — Целя всьміхнула ся напів жалісно, напів визиваючо. — Ну, рада-б я бачити, як би ти доказав сеї штуки! „Любов моя перемінилась би на тирана“... І се пише чоловік, який —

голову даю за се! — за крихітку оказаної йому любови почував би себе до обовязку бути вдячним увесь свій вік! Бідний ідеаліст! Він не знає, що поки тираном є любов і нічого иньшого, поти тиранія та не може бути нещастєм ані злом, і ніяка женщина чиста, чесна, любяча і розумна такої тиранії ніколи не злякає ся!

Оттак думка її перечила ся з листом Стоколоси, зовсім не дбаючи про те, що ще сьогодні рано перечила ся і доказувала зовсім противне. Але швидко службові обовязки перервали той хід думок, а коли по хвилі знов сіла і глянула на лист, то тілько шепнула:

— Що ж, нехай і так буде! Конець, то й конець! Щасливої дороги, пане Стоколосо!

Відтак зложила лист, всунула його до коверти і сховала до кишені. Сього листа рвати і викидати за вікно не думала.

VIII.

По над мурами міста пройшла буря, коротка, на́прасна, лїтня. Загриміло кілька разів, густий, грубий дощ пролив ся протягом десяти мінут, а за пів годинн знов вияснило ся. Вулиці були скроплені, курява змита, повітре сьвіже і пахуче, о скілько на се позволяла Полтва з притоками. Целя в своїм бюрі майже не завважила сеї маленької революції в природї; в її душі кидались і бурхали далеко сильнїйші вражіня.

Аж над вечір відітхнула троха. Публїка в сю пору перестає вже кунами приходити до бюра, часом тілько який запізнений гість загляне сюди. Целя стала коло отвореного вікна і віддихала холодним, бурею осьвіженим повітрем. Перед її очима проходили по обох тротоарах безконечні ряди пристроєних дам і мужчин, що уживали вечірнього проходу, торохтїли фіякри і повози, лунали окрики перекупців,

що продавали вчасні вишні і морелї, звільна і без перерви клекотїло містове житє.

І думка Целїни, змучена всїм пережитим сьогодні, спочивала. В її голові настала тиша, одна з тих благословенних павз, які настають часами тілько в молодім, здоровім умі, що не стратив іще здібности відроджувати ся з власних жерел, а в хвилях утоми мов суха губка отворює тисячі пор'ів і очок і всисає ними нові вражіня, всисав цїлий безмір зовнїшнього сьвіта, красоти природи і людського житя, щоб наситивши ся тим ріжнобарвним матеріялом розпочати відтак нову працю в спокійнійшім темпі і з новою силою. На хвилю Целя забула про все, що пережила до недавна, була тілько губкою, що всисає нові вражіня, чула себе так як нині рано, тілько живою істотою, котра бачить, чує і почуває — нїчим більше. Здавалось їй, що вона гнучка, хитка тростина, що стоїть по колїна в воді при березї бистрої ріки. Звільна хитає ся тростина, колисана легкою хвилею, стиха шелестить вторуючи своїм посестрам, і задумано глядить на могутні байдаки, сухе галузє, диких птахів і людські трупи, що пливуть тутже поуз неї на каламутних хвилях. Куди пливуть і по що? Хто би там допитував! А хто знає, може в найблизшій хвилї один із тих пливучих величезних предметів, попхнутий яким будь випадковим штовшком, зачепить,

зімне, зломить і з корінєм вирве слабу, хитку тростину?...

— Добрий вечір, панї! — почув ся в тій хвилї при дверех бюра знайомий голос. Целя стрепенулась і відскочила від вікна. Край деревляної решітки насупротив її бюрка стояв доктор Темницький, похиливши свою могучу постать, щоб показати своє лице крізь решітку.

— А, добрий вечір пану! — відповіла Целя.

— Маю тут до панї два невеличкі справунки, — сказав доктор злегка кивнувши головою. — Поперед усього я хотїв би надати отсей лист яко рекомендований. Адже се до панї?...

І не чекаючи на відповідь віткнув Целї лист у руку, хоч знав, що рекомендоване листів не до неї належить.

— Ні, прошу пана, — відповіла Целя, — се до панї Грозицької. — І віднесла його сама до сусідки. Що по дорозї, проходячи попід лямпи, зиркнула на адрес і прочитала „Amalie Schmidt, Wien, Ottakring Haus Nr. 17, I. Stock. 10 Thür", се преціньбула річ зовсім натуральна.

По хвили лист був виписаний, Целя вручила докторови рецепіс і взяла від нього 15 кр. порто.

— Красненько панї дякую! — сказав доктор, ховаючи рецепіс.

— А який же другий ваш справунок? — запитала Целя, думаючи, що доктор забув і забирає ся відходити.

— Завідомити паню, що наш сторож, який звичайно вечером провожає вас до дому, нагло заслаб.

— Ой, а щож йому таке стало ся? — скрикнула Целя.

— Не знаю, що йому там, — байдужно відповів доктор. — Те тілько знаю, що сьогодні не може прийти, і коли пані позволите, то я сповню нині ролю garde des dames і проведу вас до дому.

— О, дуже пану дякую, — сказала Целя. — Тілько чи не ліпше було-б, як би пан доктор був оглянув того бідного сторожа?

— О, про сторожа не бійте ся! — сказав доктор сьміючись. — Уже його там добре оглянено, тай слабість його не така небезпечна. Бачите — додав з усьміхом і майже шепотом, нахиляючи ся ще низше — неборачисько закропив ся трохи понад міру, ну, і...

Доктор значучо махнув головою, щоб показати повну безвладність „закропленого“ сторожа.

— А ви пані довго ще муснте покутувати в сьому бюрі? — запитав по хвили з усьміхом.

— О, ні! Вже пів до девятої, — сказала Целя, поглядаючи на урядовий годинник, — а

о девятій наша служба кінчить ся. Будьте ласкаві, пане доктор, увійти сюди до нашої клітки і сісти на хвилинку. Маю ще троха роботи, але швидко буду готова.

Доктор охітно і без церемонії вийшов за перегородку.

— Пан доктор Темницький! Пані Грозицька! — сказала Целя, познайомлюючи їх обоє. Пані Грозицька встала і поклонила ся, з під лоба глянувши на Целю.

— Дуже мені приємно! — сказала своїм сухим голосом. — Батька вашого знала я колись... за ліпших часів. Бував навіть у нас. Ну, а тепер часи змінили ся! — додала з силуваним усьміхом.

В тих словах клубило ся так богато гіркости, що доктор аж іздригнув ся, немов почув дотик кропиви.

— Батько мій мало куди виходить, а про дім пані добродійки часто згадує з великою симпатією, — збрехав доктор, щоб затерти неприємне вражінє слів пані Грозицької. Вона одначе вже не слухала його комплімента, але відвернувши ся знов засіла при своїм бюрку і заглубила ся в своїх паперах та рецепісах.

Доктор присів край бюрка Целіни при лівім розі, звернений до неї профілем. Мовчав і розглядав мізерне, шабльоново-урядове умебльованє тої клітки, поки Целя занята була

списуванєм і порядкованєм листів на слідуючий день.

— Що се за пані, до якої ви надали лист? — сказала вона в кінці спокійно, не піднимаючи голови від роботи.

— Моя наречена, — так само спокійно сказав доктор.

— Так?

І знов замовкла, тілько перо звільна бігало по папері.

— Написав я їй те — говорив дальше доктор тоном незломної постанови, — що диктувало мені сумлінє. Написав їй, що її не люблю і не можу любити, а без любови женити ся не думаю.

Целя перестала писати і підвела на нього очи.

— Що ви мовите?

— Правду. Жертва одної сторони в подружю — се тілько глупота або трусливість тої власне сторони, яка жертвує себе. А при тім же та жертва все безцільна і безплодна. Такої ролї в подружю я грати не хочу за всї скарби сьвіта. Се я й написав їй. Завтра відсилаю їй перстінь.

— Чи тілько не занадто поспішно поступаєте? — з усьміхом запитала Целя. — Може ви справді любите панну Амалію Шмідт, а тілько в віддаленю від неї на хвилю вам видало ся, що не любите її?

— Ну, — сказав доктор усьміхаючи ся на пів мелянхолійно, а на пів насьмішливо, і не зводячи очий з її постави — треба тілько раз бачити панну Амалїю, раз поговорити з нею, щоб дійти до певности, що ніякий нерозважний поступок супроти неї неможливий.

— Чи так! — сказала Целя. — Ну, але остро-ж ви судите! Не дай Боже нїкому підпасти під ваш суд, острійший від ваших скальпелїв і лянцетів! Бідна Амалія!

— Не жалуйте її, пані! — сказав доктор. — Я певнїсїнький, що й вона швидко потїшить ся по моїй стратї. А в тім, прошу пані, чоловік раз живе, значить, першнй його обовязок — уникати прикростий там, де їх може уникнути, бо прикрости, се мінус житєвий, якого нам нїяка теорія і нїякий альтруїзм не в силї надолужити.

Целя тимчасом з цїлим завзятєм і з цїлою натугою заглубила ся в свою роботу. Кінчила її без поспіху, методично, як колиб нїякий доктор не істнував тут же поруч неї, і нїяка фільософія еґоїзму не була виголошувана з цїлою рішучістю житєвого досьвіду і непохибности.

IX.

З ударом девятої години — ані на хвилю скорійше — пані Грозицька встала зі свого крісла, посипала піском і замкнула свою книгу, поскладала на купки понумеровані вже на завтра рецепіси, осібно польські, а осібно руські, уставила в порядку тягарики від листової ваги, поскладала пера, заткала каламар, одним словом, зробила на своїм бюрку взірцевий порядок, нарушуваний тілько множеством плям від чорнила на грубій бібулї, якою для ощадности прикрите було зелене сукно бюрка. Потім почала одягати ся.

Целя була вже вбрана і чекала на неї.

— Нехай панство на мене не ждуть, — сказала пані Грозицька. — Поки стара педантка вбере ся і з місця вирушить, панство будете вже на Маріяцкій площі. Впрочім наші дороги зараз від порога розходять ся, а я вже, Богу дякувати, в такім віці — додала

іронічно, похиляючи голову перед доктором, — що прохід вечером по вулиці не представляє для мене зовсім ніякої небезпеки.

— А, то добраніч пані!

— Добраніч панству!

Целя і доктор вийшли. Грозицька повела за ними понурим поглядом і прошептала:

— Наївна дівчина! Я певнісінька, що вона вірить сьому шарлятанови, а він їй плете сухого дуба. Та нехай собі вірить! Я її остерігати не буду. Побачимо, чи швидко вийде на таку саму стежку, як Ольга. Ой, мої молоденькі пані! Служба публична, то не ваша річ! У вас кров кипить, уста тремтять, очиці палають, а все се приналежности на службі зовсім непотрібні, а навіть дуже, дуже шкідливі!

І Грозицька сумно похитала головою.

— Ну, але час менї до дому, — сказала в кінці. — Боже мій, що то там діти роблять! Ой, служба, служба! Чую вже в костях її наслідки!

І стогнучи одягала ся звільна, поки не прийшов почтовий сторож, щоб позамикати віконниці, погасити сьвітло і замкнути бюрові двері.

А тимчасом Целя йдучи поруч доктора розповідала йому з живим почутем про смерть своєї товаришки і додала при кінці:

— Хотїла-б я відвідати її матїр, потїшити бідну старушку в такім тяжкім горю. Та щож,

завтра рано знов маю службу аж до друго години з полудня, годі вирвати ся.

— Служба, то неволя, — глубокомисно докинув доктр.

— Чи так пан доктор думає? — живо відказала Целя. — А менї, прошу пана, до недавна зовсім так не здавало ся. Навпаки, те реґулярне, після годинника розмірене житє заспокоювало думки, чинило менє здоровійшою, поважнїйшою, задоволеною. Прийду зі служби, з'їм обід, часом передрімаю ся троха, читаю. піду на лекцію — і так минає день за днем. І я щаслива, бо не вважаючи на ту нїби неволю, а властиво на ті тїсно означені рами, в яких обертає ся моє житє, я чую себе незалежною, чую, що жию власною працею, що не впадаю нїкому тягаром, не дбаю нї про чию ласку.

— Крім якоїсь там Грозицької, якогось там Вимазаля, Долєжаля і тим подібних бюрових молїв, — злобно докинув доктор.

— Нї, прошу пана, я й про їх ласку не дбаю, бо знаю, що коли сповню добре свій обовязок, то нїхто менї нїчого не зробить. Я від них не залежу, а що стараю ся жити з ними в згоді й гармонії, то вже така моя натура. Волю для сьвятого супокою не одно й притерпіти, особливо коли ходить о дрібниці і о річи, в яких я сама не певна, чи моя правда.

Алеж се, прошу пана, звичайні недогоди людського житя, а не тілько нашої служби.

Говорячи се Целя впала в запал, оживила ся незвичайно; видно було, що слова плили їй з серця. Чи то сумерки, що залягали по вулицях, слабо тілько розсьвічувані ґазовими лямпами, чи сьвіже вечірне повітре, чи спокійний тон доктора додали їй такої сьмілости, — досить, що доктор ніколи ще не бачив її такою оживленою, як тепер. І ніколи ще вона не видала ся йому такою чаруючою, гарною, як у тій хвилі, хоч він тілько в неясних зарисах міг бачити її лице, що паленіло ніжним румянцем.

— Ви сказали, пані, що все се до недавна так було. Хибаж тепер що змінило ся?

— Як би се вам сказати?... Властиво довкола мене ніщо не змінило ся, але я в собі чую якусь зміну. Від коли ваш таточко з завзятем гідним ліпшої справи почав мені день у день догризати тою службою і розсновувати та розмальовувати перед очима всї її недогоди, від тодї, признаю ся вам, зробилась я якась вразливійша на ті дрібні шпиганя, без яких тут, звісно, не обходить ся. Тягар моєї служби, якого я давнійше майже не чула, починає мов ярмо вгризати ся менї в шию. Маю часом хвилї знеохоти.

— А може се тілько хвилї розбудженої сьвідомости?

— Щож би се була за сьвідомість така важка та болюща?

— Сьвідомість схибленої цїли, змарнованого житя, страчених сил! — з глибокою рішучістю і понурим голосом сказав доктор.

Целя аж зупинила ся перепуджена.

— Що се пан говорить! — скрикнула. — Ну, пане доктор, — додала по хвилї, — таких зловіщих слів я від вас не надїяла ся.

— Щож, прошу панї, я лїкар, і з лїкарського становища не можу говорити інакше. Не належу зовсїм до тих людий, що спротивляють ся правам женщини до вищої осьвіти, до духової працї і до супірництва з мущинами на полї публичної дїяльности. Навпаки, нехай женщини вчать ся, нехай думають, пишуть, працюють! Так богато ще поля неуправленого, так великий ще обшир незвісного і нерозслїдженого, що чим більше тут робітників, тим лїпше.

— Хто би се чув, той би вас приняв за горячого прихильника еманціпації женщин, — жартуючи сказала Целя.

— І мав би повне право! — горячо скрикнув доктор. — Я справдї її прихильник. Нехай женщини еманціпують ся з усїх своїх слабостий, недостатків і пересудів, із темноти, чужоїдного житя і недумества. Тілько яко лїкар я противлюсь одній еманціпації, і в тім пунктї маю дуже сильного союзника — природу.

— Якій же то еманціпації ви противитесь?

— Еманціпації зі звязків сїм'ї, подружя, любови! — глубокомисно відповів доктор. — Те вічне нарікане на мужчин en général, те розбуджуване штучної ненависти до цїлого вусатого і бородатого роду, та пропаґанда еманціпованого целїбату і манастирства може в очах многих людий осьмішити цїлу справу. В моїх очах, розуміють ся, се тілько сумне, хвилеве збочене псіхофізіольоґічне, на яке я не то що не гнїваю ся, але гляджу як на предмет лїкарської практики, шукаю його жерела і міркую над способами, як би його найлїпше вилїчити.

— Признаюсь пану докторови, — сказала серіозно Целя, — що хоч і сама я противлю ся такому розуміню становища жінки яко чогось зовсїм відрубного і протилежного мужчинам, то все таки я не посьміла би ніколи висьмівати анї осьмішувати тих жінок, що заняли таке становище, анї навіть судити їх з такого лїкарського становища, як ви. Бо прошу пана не забувати, що думка про права і суспільну працю жінки зглядно ще нова і мало розповсюджена навіть між самими жінками, то й потребує горячих апостолів, пропаґаторів і адептів, а через те саме мусить витворювати екстреми, які власним прикладом силують ся дати сьвідоцтво справедливости і силї того напряму. Екстреми такі з суспільного погляду конечні, щоб отворити людям очи, аби ті лю-

ди, нападаючи на пересадні вискоки, привикли головний, основний напрям уважати чимось пожаданим, а далі й натуральним, таким, що само собою розуміє ся.

— Шкода, що пані не адвокат! — з усьміхом сказав доктор, — так славно ви бороните справи, про яку самі кажете, що ви противні їй. І признаю ся вам, пані, що в цілій тій гарній обороні власне та заява була для мене найціннійшою.

— Для чого? Чи ви сумнівали ся про се?

— Ну, міг сумнівати ся. Аджеж дотеперішнє ваше житє, а особливо те добровільне зношенє почтової неволї не дуже то сильно сьвідчить про вашу охоту до родинного житя.

Целя з досадою махнула головою.

— Не надіялась я від пана, щоб і ви промовляли до мене в тім тоні. Добровільне зношенє неволї! Аджеж се з вашого боку гірка насьмішка! Щож маю робити? Чи йти жебрати? Чи жити на ласці яких свояків? Колиж бо й свояків таких не маю! Чи в кінці...

Не докінчила. Були вже при цілі, в сінях дому, де жили.

— Ні, прошу пані, — сказав доктор, коли обоє звернули ся до сходів, — нічого подібного я від вас не жадаю. Але є ще один вихід.

— Знаю, знаю, що скажете! — кликнула Целя. — Вийти замуж. Се так, як колиб ви

вмираючочу з голоду сказали: один тілько ратунок для тебе — щодень реґулярно на обід їсти волову печеню. Дуже розумна рада, але вмираючий з голоду не має навіть кусника хлїба.

— Ну, прошу пані, сим разом ваші арґументи дуже слабі. Арґументуєте пані порівнанєм, яке хоч би навіть само в собі було більше натуральне, все таки шкитильгало би. Поперед усього маєте пані слабе понятє про моє лїкарське знанє, коли думаєте, що я міг би чоловікови вмираючому з голоду дати таку раду. Волова печеня могла-б його ослаблений орґанїзм від разу вбити. Я пораджу йому буліон, а заразом кажу взяти його до шпиталю.

— Отже то власне, отсе то й єсть! — сказала Целя. — Таким шпиталем для незамужних і немаючих жінок мусить бути публична служба, хоч би найпідряднїйша і найменше відповідна їх бажаням і здібностям. І я опинила ся в тім шпиталї, по просту для того, щоб не вмерти з голоду.

— Ну, — відповів доктор з солодким усьміхом, — але крім шпиталю є ще й домашнє лїченє.

— Для тих, кого на се стане!

— А як би так напримір ви, пані, знайшли засоби на таке домашнє лїченє?

— Я? Деж менї їх знайти? Хиба виграю сто тисяч на льотерії.

— Ну, се трудненько. Але коли-б так, візьмімо, засоби знайшли ся, чи приняли-б ви їх, пані, чи може відкинули-б їх з якої фальшивої амбіції?

— З фальшивої амбіції? Сеї у мене чейже нема! Залежало би се від засобів і від жерела, з якого походять.

— Жерело як Бог приказав, а засоби, візьмімо так, скромні, але для домашнього лїчення вповнї відповідні.

— Признаю ся пану, — сказала Целя зупиняючи ся в сїнях перед дверима помешканя, — що зовсїм не розумію, про яке лїчене і про які засоби се ви говорите.

— Може воно й так, — з якоюсь двозначною міною сказав доктор. — Можемо про се поговорити иньшим разом. Ви, пані, преціньприйдете до нас на вечерю?

— Або я знаю?

— Прийдїть! — сказав доктор сердечно. — Батька нема дома, а менї зовсїм їсти не хоче ся самому. Тай так... поговоримо, коли вас се не буде нудити.

— Ну, то до побаченя! — сказала Целя і подавши йому руку пішла до своєї сьвітлички.

X.

При вечері помимо докторського запевненя був присутний старий Темницький. Доктор мовчав і старав ся навіть не глядіти на Целю. Старий Темницький був також якийсь понурий, а Целя, яка надармо ломала собі голову над тим, що властиво хотів сказати їй доктор, сама не мала охоти розпочинати розмову. Тож зараз по вечері відійшла до свого покою, толкуючи ся тим, що завтра рано мусить устати до служби.

Мусїла переходити через кухню, де на момент зупинила її Осипова, оповідаючи про сторожа, який упивши ся наговорив грубіянств господареви каменицї, а особливо старому Темницькому, про котрого на всю вулицю викрикував такі погані історії, що аж слухати гидко.

— Ну, але буде йому за те в поліції! — додала стара.

— Як то, його взяли на поліцію?

— А вжеж! Пан Темницький знайомий зі старшим комісарем, побіг, пожалував ся, ну, і взяли нашого сторожа. Вже на його місце иньшого маємо.

— От як! — сказала Целя дивуючись.

— А чи не паннунця то загубили сей лист? — сказала Осипова добуваючи з за пазухи помнятий, розпечатаний лист і даючи його Целїні. — Може знов яка дурниця, — додала вона, — і паннунця на мене розгнївають ся, але така вже моя доля, що все до паннунці з листами налажу.

Целя зирнула на лист і затремтїла.

— Відки Осипова має той лист?

— Та я знайшла його ось тут на сходах! Я гадала, чи не паннунця його випустили. Най но паннунця глянуть до середини, може там письмо иньше, не належне до сеї коверти. Письмо лежало осібно, се я сама його вложила до коверти.

Целя виняла письмо, зирнула в нього до лямпи — і зареготала ся голосним, сердечним реготом.

— Ха, ха, ха! Отсе так! Отсе гарно! Отсе цїкаво! Ха, ха, ха! — реготала ся Целя складаючи письмо і ховаючи його знов до коверти. Регочучись вона вбігла до свого покою, але тут нараз її регіт урвав ся, уста зцїпили ся, лице поблїдло. Їй починало дещо прояснювати ся в голові, але якеж болюче було те

прояснене! Вона швидко почала ходити по покою, далі зупинила ся при вікні і притулила ся чолом до холодної шиби. В її уяві мигнув образ Стоколоси з переляканою фізіономією, блискучими очима, згорблений і невродливий, але з горячим і щирим серцем. Хвильку він немов вдивлював ся їй у лице, а потім лице його поволокло ся невимовним сумом і звільна розплило ся в сірій імлі. Целя махнула рукою.

— Що мені з того! Був мені чужим і лишить ся мені чужим. Се не жадна страта.

Важче звеніли струни її душі на згадку про Ольгу. Фантазія Целі, що всяку думку зараз пристроювала в пластичні картини, в одній хвилі розвернула перед нею широкий, запилений і погано вимощений шлях. Се жіноча публична служба. Тим шляхом іде нечисленна жмінка жінок, молодих і старших, веселих і понурих, повних надії і повних зневіря. Здаєть ся, що всі вони йдуть у суміш, рівним, розміреним кроком, але преціньприглянувши ся близше тій громадці видно неначе три купки, три стежки на шляху.

Стежкою на право йде купка жінок, у яких у серцях горе житя, розчарованя і службовий ритор висушили відмолоджуюче жерело чутя і людської самодіяльности. Се жінки бюрократки, які непохитно пильнують своїх обовязків у житю, але жінки з дуже затісненим круговидом житевих інтересів, симпатій

і антіпатій. Се людські істоти, симпатичні з многих поглядів, гідні співчутя також з многих поглядів, але дуже зредуковані, упрощені, зведені, так сказати, до спільного знаменника. Курява дороги насіла на них густою верствою, вгризла ся в їх шкіру і вигризла з неї всякий колір, усякий полиск сьвіжости.

Другою стежкою на лїво йдуть істоти як раз противні тамтим, живі, палкі і повні бажаня жити, повні запалу до праці, повні посьвяченя і співчутя, але власне для того наражені на найтяжші покуси, на найбільші небезпеки, похибки і помилки. В тій ґрупі нема одностайности й уніформи; тут кожде лице — справді відмінна фізіономія, тут повно руху та контрастів, лунає сьміх і глухо стогне розпука, а здовж шляху, яким пройшла ся громадка, від часу до часу лишає ся якийсь недовідомий останок: то труп, то калюжа крови.

А третій шлях — середній. Іде ним дуже мішана, найчисленнїйша компанія. Єсть тут жінки загартовані досьвідом, які з тяжкої житєвої боротьби винесли все таки чутливе серце і непорочну душу; єсть молоді панночки, яких щасливий темперамент хоронить від екстраваганцій, а молодість від рутини, натури гармонійні, з живим чутєм і бажанєм дїяльности, але кермовані більше розумом, ніж чутєм. Боротьби і внутрішніх роздвоєнь і тут не хибне, не хибне блудів і помилок, бо деж їх хибує

в ділах людських? Але скарб найдорожший, людськість, гідність і індівідуальність людська в тій громадці хоронить ся сьвято, переносить ся як найцінніше наслїдє все наперед, до далекої, красшої будущини.

Лехке стуканє до дверий перервало її мрії.

— Чи можу війти? — запитав у дверях доктор. — Чую, що пані ще ходите по покою, не спите, то й подумав собі..,

— Прошу, прошу, ходїть близше! — сказала Целя.

— Я тілько на хвилечку. Тато по вечери забрав ся до свого касина, а я не привик так вчасно йти спати. Але колиб я мав пані перешкодити...

— Нї, пане доктор, не чую ся сонною, — сказала Целя. — Прошу, сїдайте.

Доктор сів, і підчас коли Целя не переставала ходити по покою, він не зводив із неї очий.

— Дивна річ, — почав говорити по хвилевій мовчанцї. — Дивлячи ся на вас, пані, так і здаєть ся менї, що читаю ваші думки як з книжки.

— Се вам так здаєть ся, — відмовила Целя з усьміхом.

— Ну, о що заклад, що знаю, про що ви думали в тій хвилї!

— Добре, о що заклад?

— О... о... знаєте пані, як виграю, то тоді скажу свою ціну, а як програю, то ви подіктуєте.

— Моглоб вас богато коштувати те, що я подіктую.

— Все одно. Але я також буду вимагати не аби якої річи.

— Я спокійна, пристаю. Ну, говоріть, про що я думала.

— Про одного панича, що зве ся Семіон Стоколоса.

Доктор сказав ті слова звільна, з притиском, вперши прошибаючий погляд у Целине лице. Вона стояла насупротив нього. Слова доктора, бачилось, не зробили на неї ніякого вражіня.

— Я знала, що ви в той бік стрілите, хоч і не надіяла таких слів. Ви програли, пане доктор. Я думала про долю жінок у публичній службі.

— Слово чести?

— Слово чести!

— Прошу діктувати своє вигране.

— Мусить пан доктор як на сповіди визнати менї три правди, — на пів гумористично, а на пів з якимось нервовим неспокоєм сказала Целя. — Поперед усього, відки пан доктор знає Семіона Стоколосу і на якій підставі судить, що я могла думати про нього?

— О, на се питанє дуже лехка відповідь. Пана Стоколосу знаю ще з ґімназії. Власне сьогоднї, коли ви панї вийшли до служби, я побачив його крізь вікно, як ішов вулицею. Випадково побачив його і мій тато і показав менї на нього, як на того молодого чоловіка, з котрим... котрого... про котрого він згадував при обідї.

Кров ударила Целї до голови.

— І ви зараз увірили, що я маю з ним якісь близші зносини! — скрикнула вона. — Фе, пане доктор, стидайте ся!

— Щож, хиба в тім було би що злого? Пан Стоколоса чоловік здібний і симпатичний не вважаючи на свою... комічну поверховність.

— І не вважаючи на се менї до нього зовсім байдуже.

— А преціньже ви, панї, кореспондуєте з ним.

— Помиляєте ся, пане. Я одержала від нього пару листів, се правда, але на жадний не дала йому відповіди.

— Ну, так! Візьмім так, писаної відповіди ви йому не дали, але устну.

— Пане доктор! — скрикнула Целя прикрим, болючим голосом.

— Алеж прошу панї, аджеж і се не було би нїяким злочином.

— Але колиб було фактом, то я би з тим не крила ся.

— Га, то перепрашаю! Нехай панї перейдуть до другого пункту, коли ласка.

— Нї, пане, дарую вам другий пункт, — сказала Целя з досадою.

— Ов, панї вже й гнївають ся на мене, — сказав доктор. — Може кажете йти геть?

— Але сидїть, сидїть! Хто вам сказав, що я гнїваю ся? — поспішно сказала Целя.

— Ну, спасибі за дозвіл! А що до другого пункту, то я можу панї відповісти на нього і без питаня. Панї хотїли знати близші подробицї про панну Амалїю Шмідт. І овшім!

Целя глянула на нього з зачудуванєм, вкінцї засьміяла ся голосно.

— Сим разом угадали. Але памятайте говорити правду!

— Щож, — сказав спокійно доктор, — не маю причини скривати правди. Панна Амалїя Шмідт, се, як я вже панї говорив, дочка протомедика віденського головного шпиталю, має 28 лїт і єсть спадкоємницею півмілїонової фортуни. А що я з її батьком у великій приязни, то сей старав ся делїкатно наклонити мене, щоб я став його зятем. Ну, нїчого гріха таїти, чоловік не сьвятий, полакомив ся не стілько на маєток, скілько на карієру, яку менї обіцював др Шмідт, і заручив ся з панною. Але сьогоднї, як панї бачили, я відписав їй „слово твердо“ і розірвав ті заручини.

— І се правда? — запитала Целя пильно дивлячи ся докторови в лице.

— До слова правда!

— Слово чести?

— Слово чести! — без запинки сказав доктор.

— Ну, добре. А щож властиво склонило вас до того розриву?

— Що мене склонило? Гм! — сказав доктор удаючи заклопотаного. — Позвольте пані, що на разї лишимо се питанє на боцї, бо воно і так не належить до теми другого пункту — панни Шмідт.

— Так, так! — сьміючи ся сказала Целя, — Трактуймо річ парляментарно! Переходимо до третього пункту. Який властиво був змисл вашої вечірньої розмови? Може воно нетактовно, що я так просто питаю, але, пане доктор, ви програли заклад, так уже, значить, не прогнївайте ся!

— Властивий змисл моєї розмови? Гм, гм! — І доктор сим разом справдї з заклопотанєм порушив ся в кріслї. — Се дїло досить делїкатне, і я не знаю, в якій би формі вам сказати його.

— Не дбайте про форму! Форма, се зрадник. Нехай річ сама за себе говорить, — поважно і навіть якось строго сказала Целя.

— Властивий змисл моєї розмови, прошу пані, такий, що я... — ті слова доктор цїдив

звільна, чим раз помаліїше, аж вкінці шептом, нахиляючи ся на кріслї, додав: люблю вас!

І сказавши се схопив ся, кинув ся до Целї, щоб обняти її в свої могучі рамена. Целя зблїдла, але енергічним рухом рук зупинила його.

— Нї, пане, — сказала, — не забувайте ся! Сидїть. Я ще маю вас де про що спитати. Кажете, що мене любите. Щож, велика честь для мене. Очевидно скажете також, що для мене ви покинули панну Амалїю Шмідт, правда?

— Ну, а як би й так?

— Також велика честь і велика жертва для мене, о, велика! — з якимось нервовим притиском сказала Целя. — А тепер скажіть, чого ви жадаєте від мене за ту честь і за ту жертву?

— Дивно ви, пані, висловлюєте ся, — сказав доктор. — Анї за ту честь, анї за ту жертву, анї за свою любов я не жадаю і не можу жадати від вас нїчого. Я можу тілько бажати...

— Ну, так чогож бажаєте?

— Щоб... щоб... ви хоч трошка полюбили мене.

— І по що вам моєї любови?

— Ах, пані! Як ви можете так питати ся? Ваша любов була би для мене найбільшим скарбом, новим житєм, була би...

— Пане доктор! — строго перебила його Целя. — Не вдавайте з себе поета! Се вам дуже не до лиця. Кілько разів ви говорили про себе, що ви чоловік практичний. То говоріть же по свойому, практично.

Доктор видивив ся на Целю, яка стояла перед ним усе ще бліда, з затисненими устами і з виразом якогось сконцентрованого напруженя і рішучости. Він окинув її бистро питаючим зором, у котрім на момент мигнуло щось як злобна насьмішка і певність побіди, і сказав:

— Ну, пані, троха ви мене розчаровуєте. Я не думав, що в *таких* річах ви такі практичні.

— А щож ви думали? — відмовила Целя. — Що зловите мене на самі слова, котрим я маю причину не вірити?

— Маєте причину? — здивував ся доктор. — Прошу, яка се причина?

— Се вже моя річ! — відповіла Целя. — Як прийде на мене черга говорити, то я скажу її, не бійте ся. А тепер говоріть ви. Тілько остерігаю вас, говоріть щиро!

— Хибаж я доси не говорив щиро? — з міною ображеної невинности сказав доктор.

— До річи, пане доктор, до річи! Чого вам треба від мене?

Доктор поблід на се питанє. Хвилю вагував ся.

— Щож, пані, — сказав він, — се було би моїм нагорячійшим бажанєм, найвищим ідеалом, але тут заходять деякі перешкоди, котрі треба би вперед усунути. Не думайте, що такою перешкодою я вважаю вашу бідність. Про

се менї байдуже! Правда, на початок практики, на устроєнє здалось би дещо фондів, ну, але в тім уже моя голова, не вам сим журити ся. Важнїйшою перешкодою єсть...

Доктор на хвилю зацукав ся.

— Що таке? — спитала Целя.

— Ваша почтова служба, ось що! — сказав доктор і відітхнув, мов би звалив якийсь важкий камінь із грудий.

Целя глядїла на нього з нїмим зачудованєм.

— Так, панї! — свобіднїйше вже і навіть з якимось жаром говорив доктор. — Анї мій батько анї я не пристанемо на те, щоб моя наречена з почтового бюра йшла під вінець. Жінка, се для мене щось таке сьвяте, нїжне, недосягле, що я навіть у думцї не можу без обуреня бачити її там, на публичній виставі, на тім ринку, де безстидність і брутальна сила штовхають ся в боротьбі за шматок хлїба. Представляти собі вас, панї, серед тої юрби, се для мене таке болюще, таке понижаюче!...

Целя стояла блїда, холодна, непорушна. Тілько її груди хвилювали раптовно і швидко, сьвідчачи про глибоке внутрішнє зворушенє.

— То щож маю зробити? — спитала вона ледви чутно.

— Покинути почту як найшвидше, хоч зав тра!

— І куди ж відтак подіти ся? Адже ж тут... у вас... на вашій ласці бути не можу, не будучи ще вашою.

— Ну, на ласці! Яких ви слів уживаєте! Для того, кого люблю, всяка ласка, всяка жертва єсть тілько обовязком. Правда, тут вам бути ніяково, але на се єсть рада. У мене є стара тітка в Станіславові, відвезу вас до неї, пробудете там, поки тут усе буде готове до шлюбу. Ну, що, згода?

І доктор з усьміхом знов простер рамена, щоб узяти її в свої обійми.

— Ще ні, — холодно сказала Целя. — Тепер моя черга сказати слово. Не буду говорити довго. Прошу вас, пане доктор, прочитайте менї на голос отсей лист і поясніть його зміст!

І вона подала йому письмо, яке перед тим дала їй Осипова.

Доктор зірвав ся з крісла мов опечений, кинувши оком на грубі каракулї та курячі лаби, якими надряпане було його імя на ковертї.

— Відки ви взяли се письмо? — сказав він різко.

— Не бійте ся, пане доктор, я його не вкрала, — холодно відповіла Целя. — Осипова знайшла його на сходах і думаючи, що воно моє, подала його менї. Лист був осібно від коверти, і поглянувши на лист, я побачила рахунки за пранє, за митє підлоги, за чищенє

чобіт, а під ними рідпис: „Amalia Schmidt, Ihr altes Stubenmadl“. Аж тоді я глянула на коверту і побачила, що письмо се адресоване до вас. Прошу, пане доктор, звертаю вам сей цінний документ.

Доктор стояв, як то кажуть, ні в пять, ні в девять, а далі з силуваним усьміхом почав звільна:

— Ну, панно Целіно, і щож з того виходить?

— Нічого, — сказала Целя, — окрім хиба того, що ви словом чести запевнили, що ваша байка з панною Амалією правдива. Значить, тепер я знаю, яка ваша честь!

— Алеж се жарт, невинний жарт!

— Такий самий невинний, як той, котрий ви хотіли зробити зі мною! О, тепер я зрозуміла вас! Тепер знаю, щó вам завадила моя служба! Знаю, до якої тітки ви хотіли завезти мене! Знаю, в якім значіню ви хотіли зробити мене своєю! Боже мій, Боже! — додала вибухаючи голосним плачем, — і що я вам завинила, що ви так насьміхаєте ся надімною? Що ви як ті вовки від першої хвилі тілько над тим і міркуєте, щоб пожерти мене, втоптати в болото, зогидити у власних очах!

І заливаючи ся горячими слізми, в знесилю впала лицем до подушки. Тяжке хлипанє потрясало всім її тілом. Доктора давно

вже не було в покою, а замість нього стара Осипова мов мати нахиляла ся над плачучою дівчиною.

Пізно Целя заспокоїла ся і довго не могла заснути. Житє видалось їй таким тяжким, небезпечним і зрадливим, як тому, хто заблудив ся в лїсї повнім гадюк, вовків і отруйного сопуху.

Другого дня через Окипову вимовила Темницьким помешканє. А з полудня, по урядових годинах на почтї поспішила до старої Невірської. Нещасна жінка, що, бачилось, виплакала вже всї сльози над трупом Ольги, приняла Целю як перший промінь сьвітла по темній ночи. Її слова, повні горячої, сердечної любови для помершої, повні чистого, дівочого співчутя навіть для її похибки і для її велилого терпіня старенька пила мов оживляючу росу. А коли вкінцї Целя розповіла їй свою пригоду з доктором Темницьким, бабуся міцно-міцно обняла її і зрошуючи слїзми її молоде чоло сказала:

— Моє дитятко золоте, бідне! Ходи до мене! Займи те місце, яке так нагло опорожнила люта смерть. Будь менї за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тих, котрі пасуть на нашу погибіль, нехай Бог судить як сам хоче!

Целя цїлувала бабусю в зівялі руки, обливаючи їх слїзми.

Львів, у червнї 1888 р.

ЛЕСИШИНА ЧЕЛЯДЬ.

I.

Пречудовий лїтнїй поранок. У холоднім, легенькім вітрі ледви-ледви леліє ся широкий лан жита. Жито мов золото. Колосє наче праники, аж похилило ся під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кождої стебелинки. Стебла стоять високі та рівні, жовті і гладкі між зеленим листєм повійки, полетиці, осету та иньшого буряну, що стелить ся сподом. Денеде виднїєть ся з посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє чаруюче око блавату або квітка куколю, або дївоче, паленїюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацьвіркотали свердки на всїлякі лади, забренїли великі польові мухи, затріпотали ся барвисті мотилї понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильнїйше, подув теплом зі сторони тїса і зачав стрясати срібну росу з трав і цьвітів.

У селї підняв ся гамір, закипіло житєм. Вигін запестрів ся від худоби, яку гнали на

пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Декотрі лишень, які вспіли вже й поснїдати, співали весело, гойкали та вилускували батогами, женучи свій товар.

З хат закурив ся дим. Ґосподинї топлять зарана, щоб вчасно зварити обід; молодших виправляють в поле.

Лиш у старої Лесихи не курить ся зо стріхи. Хоча там їх три: стара, донька Горпина і молода невістка Анна, але вони таки нїколи рано не топлять, усе в вечір. Вечером спечуть та зварять, що там треба, — а весь день божистий не дбають. Запопадні ґосподинї, хоть куди!

Ґаздівство у старої Лесихи несогірше. Хата хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі і опрятні, худібка красна, що Господи, гладке кожде мов слимак. Пасїка також по смерти небіщика Леся не пішла нїворотом. Лесиха приняла старого дїда жебручого Зарубу в хату, обшила, обхамрала, — тай уже старий лїтом і пасїки пильнує, і коло хати найменьшої крихіточки допантрує.

Лесиха була й справдї жінка дуже ґосподарна та запопадлива. Сукриста дуже та тверда. Бувало як на що завізьме ся, то хоть рака лазь, усе поставить на своїм. Хоть волосє в неї і сивіло, то лице її було червоне і здорове, як цвикльовий бурак. Облесного й масного язика в неї не було. За те говорила все

урівчасто і якось мов сердито. Жарту або якого иньшого радого та щирого слова не чув від неї нїхто. Кождому, аби хто, вміла дотяти своїм острим язиком. Правда, — кажуть — не з добра вона така й стала. Небіщик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих лїт, прибивав кілком за косу до лави, та бив... З горя вона тоді нераз і напивала ся, і той звичай лишив ся у неї ще й до тепер, хоч нїколи пянство не довело її до того, щоб розтренькувала та прошастувала гірко запрацьоване добро. Коли пила, то пила сама. В її хатї анї в селї нїхто від неї нїколи й не понюхав порції горівки. Стара Лесиха була дуже тверда і скупа.

Гнат Лесишин довго не міг оженити ся. Нї одна дївка в селї не хотїла йти за нього. Не знати, чи то тому, що був такий злий та забіяка, чи тому, що такий поганий. Волосє червоне, оча маленькі, хитрі як у якого Татарина, сам великий, голова як макітра, а губи мов подушки, такі повіддувані. Ну, не про те річ, — най його там божа Мати судить! — але досить на тім, що нїкотра дївка не хотїла йти за нього. Ще — не знати як і чому — плели щось люди, що Гнат не зовсїм має чисті пальцї, нераз там крізь них і дещо чуже прослизне ся. Не знаю як де, а в нашім селї вже нема гіршої ганьби, як коли кого обне-

суть що він злодійкуватий. І ніби то не злодій, нічого кримінального за ним не водить ся, а злодійкуватий. Як то кажуть, „має неруш у руках“. Чи в ночи пару снопів із поля, чи в день деяку дрібницю з чужого пустого обійстя потягне, тай то чи бачив хто, чи не бачив, досить, що вже як піде така слава про чоловіка, то ніяк він не змиє її з себе. Таке було і з Гнатом Лесишиним, тому то не міг він довго оженити ся. Нікотра не хотіла йти за нього тай годі.

Але вкінці трафила ся таки одна — Анна Тимишина. Пішла вона за Гната, та на своє горе. Бідна сирота, без вітця, без матери, тільки й віна внесла в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очи, та двоє рук робучих, та терпливе, послушне і покірливе серце. Ой зазналаж вона долї за Гнатом! Не минув рік, а вже стала щезати її краса, погасати блиск ока, хилити ся до землї вродлива голова! Звичайне — гризота, сварка та бійка! Кого вони не пригнуть до землї, не позбавлять веселости?...

І от вам уся Лесишина челядь. Ага, був ще у Лесихи хлопчина наймит, Василь, що пас худобу. Його прозивали Галаєм, бо вічно, скоро вжене худобу в лїс, галайкоче та галайкоче, і не вгаває на волосок. В одній хвилї і коломийки задробить, і думки затягне, і ве-

сільної, і з псавтирі та гласів церковних. Не був він письменний, усе те переймав зі слуху, і аби вам одну співанку вмів скінчити. Голоси та співанки плели ся в його голові в якімось дикім неладі і мотали ся, мов клоче сіна в буйнім вітрі. Вони не цікавили, а тілько заглушували його. Він співаючи не тямив о сьвіті ані о собі. Худоба брила нїворотом. А як хто иньший співав, то він не любив слухати. Сказано, якийсь тумановатий. З чого йому таке пішло, Бог знає. Може також з нужди та бійки. Ой, бо то й натерпів ся він усїлякого лиха, відколи померли його родичі на холеру. Вони, кажуть, були богатенькі і пестили дуже свого Васильчика. Смерть забрала їх нагло одного дня, — Васильчик перейшов у чужі руки, а чужі руки, звісно, не гладять! Били його, бо був розпещений, упертий, лїнивий. Вигнали з нього ті хиби, та заголомшили молоду голову, затоптали остатню іскорку дитинячої свободи і живости. Маєток зслиз у чужих руках, мов снїг у воді, а Василя дали на службу до старої Лесихи. А тут, звісно, він попав ся ще в твердшу школу. Тут його допікали не стілько бійкою, скілько голодом та тою ненастанною гризнею, якою Лесиха вміла з'їдати чужу душу як іржа зелїзо. А Василь мов і не чув. Поки в хаті, серед людий, то мовчить, ходить як туман, а скоро тілько

вирве ся на самоту, в лїс, на толоку, то співає-співає, а властиво галайкоче без тями, людям на сьміх, а собі мабуть на полекшу, а бодай на забуте, на опянїне та безтямність.

II.

Лесиха, сказано, запопадна, перша йде зажинати з донькою і невісткою.

— Най-но, чи наш Галай і нині пустить худобу в царину, чи буде тямити вчорашні синці? — заговорила якось ніби жартуючи, з осьміхом Лесиха, йдучи передом та поблискуючи новим серпом під пахою.

— Ба, а чомуж би не пустив? Як зачне вигалайкувати, то й про сьвіт забуде, не то про худобу! — відмовила Горпина. Її гарне, молоде лице сьвітило ся здоровим румянцем супроти сходячого сонця. Вона одна була ще найщасливійша на всю хату. Мати любила її, хоть правду сказавши, нераз і Горпині доводило ся коштувати гіркої від матери або від брата.

— Ой, так, приголомшили бідного хлопця, як кота загорілого, та тепер добивають! — шепнула ніби сама до себе Анна. В серці бідної сироти найскорше збудило ся пожалуване над таким же круглим, нещасним сиротою.

— Ага, свій усе зі своїм рука! — відрізала їй гнівно Лесиха. Вона зачула тихі слова невістки.

— Сирота, а писок як ворота! — кричала дальше. — Не бій ся, моя кіточко, і ти би варта з ним на одну гилю! Зійшли ся обоє, тай зараз одно над другим і жалуєть ся. Ей, божа би вам Мати не дала просьвітлої години, що ви мою працю дармо марнуєте, мій хліб дармо жрете, а все лельом-пóлельом поводите ся.

— Ну, мамо, вже знов зачинаєте? — огризнула ся Горпина. — Тай як вам не сором таке говорити? Та ви би, здаєть ся, й камінь із місця рушили своїм язиком, щоб не лежав дармо та не забирав місця, не то живу людину. Та хиба ми не робимо, дармо хліб їмо?

— Ой, роби-те! — протягаючи слова передразнила Лесиха. — Так робите, як той, у кого глиняні руки і капустяна голова. Як би не гукати на вас, не думати за вас, то було би з вашої роботи стілько потїхи, як із торічного снїгу.

Лесиха замовкла. Задихалась. Нїхто більше не обзивав ся.

Прийшли на місце. Анна вибрала місце на межі, де склала полуденок. Лесишина нивка була шість загонів за-широка. Три їх за день могли її набезпечно впорати.

Лесиха тут уже порядкує.

— Ти непотрібе, — відізвала ся прудко до невістки, — ставай онтут! (Показала найширший загін). Ти (до доньки) сюди, — а я на прилуду!

Поставали.

— Господи помагай! — сказала Лесиха і перша ужала жмінку спілого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопок і відставила його на бік. То первачок, він на урожай значить.

— Ану, до роботи! — промовила знов. І три жіночі голови схилили ся до землї, румяніючи. В руках заблискотїли серпи, захрустїли тверді стебла жита, підтинані блискучим, зубчастим зелїзом. Жменя за жменею паде на землю. Гарним, протяглим луком перемикають женцї нажату жмінку понад головою за себе і кладуть на стернї. Час від часу одна випрямить ся, вимкне жмінку жита, стрясе з пашнистого буряну, розділить на двоє, скрутить перевесло і простре його на сьвіжій, пахучій стернї. Свердки, жуки і всяка комашня утїкає поперед серпами. Часами й злякана сїра миш висмикне ся зі своєї нори, перебіжить по під ноги женчисї, тай знов повзне в ямку.

Рано, за холоду, з росою добре жати. Хруп-хруп, хруп-хруп... Лиш тільки всього й чути, та шелест складаного в снопи жита.

Але поволи-поволи сьвіже, польове повітрє, широка самота і тишина поля, одностай-

ність роботи спонукують духа. щоб виявив себе. Розмова не легко тут завяже ся, — стара Лесиха все її якось прикро перерве. От одно що, так се пісня.

І поволи-поволи із загальної тишини і одностайного хрупаня стебел вирізує ся чудовий, срібний, зразу тихенький, мов несьмілий голосок. Се Горпинин голос. Стара жне, не зважає на те. Горпина стає сьміліїша, голос міцніє, із серця нехотя лле ся тужна пісенька:

Туди лози хилили ся, куди їм похило ;
Туди очи дивили ся, куди серцю мило.

— Гей, ти нелїпо якась ! — крикнула Лесиха до невістки, — чи вже лишаєш ся? Вже тобі руки покулило, чи що ?

Анна, слабовита й так, не змагала на найширшім загоні йти по-рівно з иньшими. Вона лишила ся була вже майже о півтора снопа з заду.

— Щож бо ви, мамо, мене нині вчепили ся, як оса? — відрекла вона зібравши ся якось на відвагу, але не підводячи голови. — Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загін широкий? Ваша прилуда не те. Лацно вам виварачати!

Се розлютило Лесиху.

— О, дивіть мені на неї! Яке сьміле та угурне. Ще й своє рило ставить напротив мене! Ей, небого моя! Коби мені борзо вечір,

прийде Гнат із косовиці, не будеш ти така широка!

Анна хотїла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї:

— Дай спокій, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнїм разом!

Авна замовкла. Горпина зачала її все піджинати, майже пів загона собі забирала. Була то щира душа, не в маму вдала ся, та часом лише говорила під її лад, бо знала сукристу материну натуру. Знов стало тихо, лише стебла хрупотять та час від часу серп бренькне о камінець.

Горпина десь з перегодом затягла другу пісню. Зібрало ся Аннї на тугу й жалощі, і вона також силкувала ся вилити їх піснею. Вона несьміло та рівно і переливно затягла:

Зайшло сонїнько за віконїнько,
Як промінное коло;
Вийди миленька, вийди серденько,
Промов до мене слово!
Радабим вийти, радабим вийти,
До тебе говорити, —
Та лежить нелюб по правій руцї,
Бою ся 'го збудити!

Лесиха слухала пісню затиснувши зуби. Кілька разів з під лоба суворо поглянула на

невістку. Анна не бачила того, жала далі і співала. З її тусклого ока скотила ся навіть груба сльоза і впала на серп. Знак, що й серце її співало туж пісню, не лиш уста.

— От що їй на голові! Господиня моя зателепана! Які співаночки виводить! — перебила гнівно Лесиха.

— Дайте бо ви, мамо, Аннї спокій! — з серцем відрізала Горпина. — Що вас за говорінка напала? Нї говорити, нї плакати, нї сьміяти ся не даєте, ще й співати бороните! Яка мара далі витримає у вас?

— Но, но, розтріскотала ся, сороко кукохвоста! — скрикнула мати. — Волиш жати та тихо бути! Не бій ся, знаю я, де у тебе раки зимують! Лиш менї не мовчи, то й ти будеш знати, по чому локоть борщу!

Знов одностайно і понуро йшла робота. Стара хвиля від хвилї покрикувала на невістку, то на доньку, мов оконом. Уже сонце гетьгеть підійшло. Жито клало ся на поміть та встелювало широкі загони. Вже наші три женчихи пополуднували і не спочиваючи взяли ся знов за дїло. Сонце жарило, з лиць котив ся піт. Свердки цьвіркали голосно та пронизливо. Здавало ся, що їх голос лунає десь глибоко під землею і впадає до вуха, мов

острий кремінний пісок. Окрім сверщків усе затихло, все поховало ся в тінь перед палющим соняшним промінєм. Лиш люди, пани сотворіня, мучать ся тоді, коли спочиває природа.

III.

— Лесихо, Лесихо! — чути голос якогось косаря з під лїса.

Лесиха встала, приложила руку над чоло і вперла очи в далечінь.

— Чи не видите, онде три ваші корови в вівсї? — кричав голос дальше.

Із лїса долїтало галайканє і верескливий спів Василя:

Ой там на горбочку
Сидїв дїдько в черепочку,
А ми його не пізнали..

Гей (оте „гей“ тягло ся безконечно довго) мати-ж моя, мати, Пусти мене погуляти...

Го о-о-а-усподи, воззвах тебі, услиши мя!..

— Ах, чортів накоренок! Уже знов змалював! Бодайже ти з себе печінки викричав! Василю — гей! Василю — гей! Дїдьча би то-

бі мати в печені всадила ся! Ту-у-мане вісїмнацятий — на! А не видиш, що корови в шкоді — га? А, повилазили би тобі тоті слїпаки, та би тобі повилазили!

— Господи помило-о-ой! — ішов відгук із лїса. Те „лой“ тягло ся знов дуже довго і згубило ся вкінцї десь у далекім, темнім лїсї.

— Галаю — на, Галаю! — закричав знов косар з під лїса. — А не виженеш ти собі корови з царини? Вигнало би тебе, як Бачинську гору, га!

— Ой туду, ду, ду, ду, ду, ду, за волами я йду! — репетував Галай з лїса.

Косар мабуть стратив терпливість, ухопив косу на плече та побіг сам виганяти корови з вівса. Вігнав їх у лїс і щез за ними в темряві зеленї. Лиш незадовго чутно було крик і ревіт Васпля.

— А то, то, то! — приговорювала Лесиха, знов схиляючи ся до жнива. — Най з нього там і третю шкіру здійме, слова йому не скажу! Най пантрує худоби, а не галайкоче!

Вечеріло. Сонце пишно закотило ся за синї гори. Мряка зачала налягати на луки і клубити ся чим раз ширше сивими туманами. З під неї, мов дитина з під теплої перини, обізвали ся деркачі. Перепелицї запітпілїткали з жита. Вітер повіяв від мочарів теплом та за-

пахом сирого лепеху і татарського зїля. Любо якось та легко ставало на серцї.

Наші женчихи дожали нивки, поставали, повипростовували крижі та відсапували.

— Ладний деньок буде завтра, — промовила Лесиха якось ласкавійше, як звичайно. — Богу дякувати, що ми тут нинї впорали ся. Завтра треба буде ячмінь на Базарищи схопити.

— Ладна ніч буде нинї! — прешептала Горпина, легко почервонїла і зітхнула.

Анна всьміхнула ся до неї, та якось сумно, мов крізь сльози. Вона одна знала про тайну Горпининого дївочого серденька, про її любов до вродливого, чорнобрового парубка Митра Грома.

— Ну, чого стоїте! Анно! хопти узбирати, коровам до припусту! Ти, дївко, бігай, телята напій! Ну, борше!

Анна зараз метнула ся мовчки, раднїйше, як звичайно. Чаруюча сила лежить в однім однїсїнькім ласкавійшім слові! Горпина підбігцем і приспівуючи поквапила ся до дому, а стара Лесиха, положивши серп на голову вістрем до хустки і завдавши собі на плече сніп первак гордо помела за нею. Остатня прийшла до дому Анна двигаючи на плечах велику верету сьвіжого, пахучого та цьвітистого буряну. Корови чекали вже на неї, а по-

бачивши свою звичайну вечерю, зачали ричати з радости і стовпили ся разом коло сїняних дверий, чекаючи, аж прийде черга на кожду йти до сїний, перекусити смачного зїля і віддати в чистий скопець свій цїлоденний запас молока.

IV.

Уже геть-геть смеркло ся. У Лесихи затоплено в печи і огонь палає ярким, червоним сьвітлом. Анна з Горпиною порають ся, варять що треба на завтра. Дїд Заруба голосно говорить молитви сидячи на припічку, а Василь, наслухавши ся сварки Лесихи і відібравши зо два бухнаки межи плечі, поліз на піч і заснув не чекаючи вечері.

Під вікнами почули ся тяжкі мужицькі кроки і бренькъ коси, а троха згодом увійшов Гнат у хату, кинув старий соломяний капелюх на лаву і сїв конець стола.

— Ти на, Галаю! Бики поприпинані?

— Поприпинані, поприпинані, — відповіла Анна миючи миски і заходячи ся коло вечері.

— А ти ґаздине, де твої серпи лежать?

— Або деж? Адже в сінях над одвірком! Деж би мали?..

— Ага! Аби я був троха не діздрів, був би собі ногу на вік віченний просадив! Під самим порогом!

— То певне коти...

— Ой, небого моя! Лиш ти не пантруй моєї праці, як ока в голові! Не маєш свого що розмітувати! Не принесла ти мені тут нїякого віна!

Анна замовкла. Її дуже прикро вкололо те слово. На щож ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна! Такі гадки тисли ся їй до голови, але сьмілости не було у неї кинути й собіж ними Гнатови в очи.

— Ну, спати! — комендерує Лесиха. — Ти непотрібе огонь у печи погаси, грань позамітай у закутець, чуєш? Горшки у піч, най крупи на завтра доварять ся. Горпино, води ще нема! Рушай по воду, а хутко!

Анна почала порати ся, а Горпина вибігла до сїний. Тут лише злопотїла коновцями тай коромислом, рипнула дверми, а з оборн чутно лиш було веселу пісеньку:

Кобим була така красна, як та зоря ясна.
Сьвітилабим миленькому, нїколи не згасла!

— О, які їй по голові свердики цьвіркочуть! — відізвав ся сердито Гнат, роздягаючись. — Мамо, не висилайте її нїколи вечером за водою!

— Або чому?

— Та хиба не знаєте? Той довгоносий Громик, он із за дороги, щось дуже до неї...

— Що? — верескнула Лесиха. — Тото засмаркане сьміє підлазити до моєї доньки? Таже я йому волосє обмикаю на його капустяній голові! Я йому піду до матери, най його собі держить, коли не хоче, щоб йому яка кавза стала ся!

Гнат ляг уже на постїль. Лесиха довго ще сапала та ходила по хатї.

— Ей, най но я його зловлю в свої руки! Буде він мати ся! Підсвинок якийсь ходить! Адже як його пірву за лабу, а за другу приступлю, то його розідру.

— Угу, а вам що таке, мамо? — зачала уговорювати Анна. Вона доси мовчала на тоту бесїду, кінчила прятати. — Що вам такого припало? От, слухаєте, що Гнат плете! Та най скаже, чи видів коли своїми очима, аби Громик зачіпав Горпину?

— О, який менї тут із неї адукат! — відкрикнув на постели Гнат. — А не підеш ти спати, ти, робітнице моя неплачена!...

Лесиха роздягла ся і лягла на запічок' де Анна постелила вже була для неї мягку перину і два заголовки. На печи хропів уже голосно дїд Заруба, та час від часу галайкав крізь сон Василь.

— Дїду, а оберніть ся на другий бік! Не хропіть так, піч завалить ся! — крикнула Лесиха штуркаючи дїда в бік.

— Бог заплать! Ручечкам роботящим і ножечкам приходящим і головам вислухащим, — зачав Заруба крізь сон свою звичайну молитву, але зараз-же обернув ся на другий бік і втих. По хвилї заснула й Лесиха.

Тихо стало в хатї. Місяць несьміло, блїдо проглядає крізь мутні шибки. Анна ще не лягала спати. Вона сперла голову о вікно а лікті о варцаби і довго стояла тяжко задумавшись. Над чим вона думала? Бог знає. Може переходили поперед її очима її лїта молоді, невеселі, сирітські. Може пригадувала ся її серцю яка перша, щаслива, безталанна любов, бо в очах закрутили ся дві сльози, а з уст ледво чутно полила си сумна думка:

Шуміли верби в Поповій Дебри,
Тай лозовоє прутя;
Люблю тя, дївча, люблю, серденько,
Про людий не візьму тя.
Не так про людий, не так про людий,
Отець мати не велить...
Мене за тобов, мене за тобов
Само серденько болить!

— Жінко, ти каланнице моя непріторопа! Що ти, вибрала ся миши ловити, чи що? Чому спати не йдеш? — обізвав ся Гнат.

Анна схаменула ся, обтерла сльози і клякла до молитви.

Молила ся довго, горячо, простими, сердечними словами.

З надвору долітало іржанє коний, яких конюхи гнали на пашу, то жалібний голос сопілки, то деркань деркачів у траві. Загавкала собака і затихла. Заклекотів запізнений бузько на сусїдовій хатї. А на вигонї прощала ся Горпина зі своїм любком.

— Горпино, серце, зажди ще хвилечку! Ми ще й не наговорили ся.

— Нї, Митрику, нема коли, мама будуть сварити. Ти знаєш, які вони! Добраніч тобі! А завтра...

Не докінчила, хопила коновцї з водою і побігла до хати.

— Еге, завтра, — шептав за нею Митро. — Хто знає, яке те завтра буде.

Довго поглядав з вигона на Лесишину хату, а далї й задумав ся.

— Чи не дармо я її люблю? Чи віддасть ї стара Лесиха за мене? — подумав він. Серце йому стисло ся, коли погадав про свою бідність.

— Треба робити, заробляти що сили, а чи що з того вийде?... Таке то наше гречане...

Зітхнув важко, витяг сопівку з за пазухи, заграв, затилїкав, та так дрібно та тужно, не-

мов би в тім голосї тонула вся його надія на тихе щастє.

— Гірка моя доле! — прошептав Митро і повернув у свій вигін до бідної, вербами обсадженої хатини, де жила його стара мати. З між густих зелених верб чути було по хвилї парубоцький голос, що виводив пісню:

Ой ще кури не піли,
Кажуть люде: день білий!
Ой вийди, вийди, хороша дївчино,
Поговори зо мною!

Лолин у червнї 1876.

Між добрими людьми.

Оповіданє.

I.

Що ви так дивите ся на мої руки? Ну, годі вам, покиньте! Не гарні вони, ще з мозолями. Панове у дівчат таких рук не люблять. Ви не думайте, що я на легкім хлїбу виросла і так собі, з легким серцем на легкий хлїб пустила ся! Ну, цур його з серцем! Не хочу про нього говорити — і не питайте! І згадувати не хочу.

А про давнїйше житє що вам розказувати? Се така нецїкава і звичайна історія, яких тисячі можете побачити.

Мій батько був економ у одного пана на Поділю. Добре йому вело ся. Маму свою не богато й памятаю. Тілько й згадую, як мене пестила й цїлувала і називала румяним яблочком. Певно не думала й не снила нїколи, куди її яблочко покотить ся.

Дали мене до школи до Тернополя. Не довго я там і вчила ся. Я була дуже гарна з лиця і мама дуже мене любила, то й намовила тата, щоб мене відібрав зі школи вже по третїм році.

— На що нашій Ромці школи, — казала вона — по що їй собі голову морочити? З її красою їй не прийдеть ся довго дома засиджувати ся. Швидко її візьмуть від мене, то нехай хоч надивлю ся, як вона, моя квіточка, росте та красою наливає ся.

Вернула я до дому, і також рада була. На селї так гарно. В дворі також панночки були, ми бавили ся разом, на фортепянї грали, гуляли по величезнім двірськім саду, мій тато возив нас по ставу на човнї.

Не довго трівала радість. Мама вмерла на запаленє легких, тато дуже чогось засумував ся, почав пити і плакати по ночах, а далї одного рана знайшла я його на ліжку неживого, з перерізаним горлом, у калюжі крови. Я зомлїла на його вид, плакала і вбивала ся, не можучи зрозуміти, що йому стало ся. Говорили з разу, що він убив себе з туги по мамі, але я тому не вірила. Я вже мала дванацять лїт і знала, що він мами не любив, що часто в своїй спальнї вони сварили ся, що мама нишком плакала і все повторяла:

— Ну, що той поганець робить! Що він робить! Він мене в гріб вжене! Власну дитину заріже.

Я тоді не розуміла сього і потім не могла додумати ся, що воно значило. Я тілько неясно догадувала ся, що й мама мабуть через те померла. Я мучила ся думками, що́ воно могло значити, але не могла дійти до нїчого. Тато був такий добрий для мене, так мене любив, убирав мене гарно, купував менї все, чого я хотїла, що страшні мамині слова „власну дитину заріже“ не могли менї і в голові помістити ся, видавали ся якоюсь дикою клеветою.

Аж по батьковій смерти все від разу менї відкрило ся.

Ще не встигли вмити і нарядити тїла, коли до хати війшов дїдич, управляючий і ще кілька офіціялїстів ураз із комісарем від староства і жандармами. Почали відмикати всї шуфляди, перетрясати всї сховки і закутки. Що там знайшли — не знаю, бо я весь час стояла коло трупа, тисла ся до нього, мов у нього шукала охорони — не плакала, а тілько тремтїла й хлипала як дитина. Тілько потому я чула, як шептали довкола: „Злодій, злодій, обкрадав панську касу, держав любовницю в селї!“

Я й не дослухувала всього. Я так любила тата!...

Приходив дїдич іще раз, коли труп лежав уже наряжений, але й не поглянув на нього, а тілько прикликав мене, взяв за підборідє, поглянув на моє заплакане лице, погладив по голові, дав дуката, а по похороні казав мене з дрібкою моїх манатків спакувати, посадити на Фіру і відвезти до Тернополя, до вуйка, брата небіжки мами. Решту, що було в домі, дїдич задержав для себе як відшкодованє за те, що тато покрав.

II.

Буйко був бідний маґістратський урядник і мав пять дочок — найстарша мала вже 28 лїт, а наймолодша 15. Усї на порі, всї замуж хочуть, а тут нїхто анї руш до них не навертає ся. Бідні були дївчата. Без шкіл і науки, без маєтку, без нїякого ремесла окрім того нужденного шитя, тай ще без уроди, якісь косоокі, з великими губами, низенькі як полумацьки. А претенсії були — всеж таки вони дїти урядника, а їх мати була шляхтянка, з обивательського дому. З простою робітницею стоваришувати ся, се були би вважали страшенною ганьбою. Принести зо студнї води або з поблизького склепу хлїба — де там, нехай Бог боронить! Пять таких дївок, а ще служницю держали! А тут біда в хатї, батькова пенсія скупа. Ну, що я вам буду розповідати, яке там житє було в тій хатї. Прокоштувала я його цїлі чотири роки, і знаєте... Може бути, що те, що я тепер роблю — і великий гріх.

Але я думаю, що за те пекло, яке я вибула там у вуйка через ті роки, всї мої гріхи будуть прощені. Я свою кару ще перед гріхом відпокутувала.

Скоро тілько я вийшла в хату, так зараз і почула, що починає ся для мене нове житє. Мої кузинки обступили мене, стискають, цїлують, гладять по під бороду... „Ромця! Ромця! Ай-ай, як вона виросла, яка гарна!“ Обзирають мене на всї боки, як якого звіря. І ховай Боже, погостили, кілька день водили на спацери, до знайомих, і так, по містї. Все зо мною делїкатно, лагідно. „Ромцю, а подай те!“ „Ромцю, а принеси се!“

По кількох днях, побачивши, яка страшенна пустота в їх житю, вічні тілько розмови про паничів, котрі не хотїли приходити, про сукнї, а як та убрана, а як ся, — я почула якесь обридженє. Тих людий, про котрих вони говорили, я не знала, а дома, ще при мамі, тай потому по її смерти, я привикла до працї — я вела цїле татове господарство. То й тут я рвала ся до роботи. А їм тілько того й треба було. Зараз від першого служницю відправили, і я, на пів добровільно, а на пів за їх просьбами, якось так незначно стала на її місце.

— Пощо нам служницї? Правда, Ромцю? Ми й самі дамо собі раду! Студня близько, склеп близько, ну, а коло кухнї та коло балїї нам також не першина!

Я згожувала ся, бо воно було правда, і тілько дивувала ся троха, чого вони мене за кождим словом так цїлують і стискають, як коли б я кождій із них по дукатови подарувала.

— Правда, Ромцю, ми все будемо разом робити, будемо собі помагати, як сестри! Тиж наша сестричка, правда?...

І почало ся таке, що я стала у них за служницю. Я була ще слабосила, підлїток, але й не числила ся зі своєю силою, двигала воду, прала що тижня їх білизну, чистила чоботи вуйкови і паннам, варила їсти. Нїби то значило ся, що й вони менї помагають, але така то була їх поміч! Як білизна випрана і висушена, то візьмуть і попрасують. Як іти рано на торг до міста, то котра будь іде зо мною: я несу кошик і закуплене (нераз приходило ся нести на плечех), а вона платить і всьміхає ся. „Ромцю, зроби се!“ „Ромцю, зроби те!“ „Ромцю збігай туди!“ „Занеси лист на почту!“ „Купи татови тютюну!“ Оттак від рана до пізної ночи. І все делїкатно, ласкаво. Що правда, коли ми йшли по ринку, то я мусїла держати ся з заду, як служниця. Ба, далї почало ся троха і з иньшого тону.

— Ромка, якжеж ти помалу ходиш!

— Ромка, як ти довго сидиш при тій студни! А тут посуда не мита!

— Ромка, як ти довго чешеш ся! Що се ти так довго ґуздраєш ся, а наші сукні не вичищені лежать!

А у мене волосє було густе, роскішне, і справдї треба було попрацювати над ним щодень, аби довести його до ладу. Бачу, що нїколи менї панькати ся з моїми пишними косами, взяла тай пообтинала їх. Як радували ся з сього мої делїкатні кузинки, то й сказати вам не можу!

— Ай, Ромця! Якаж вона ладна! Що за милий хлопчик! Їй Богу, хлопчик!

І знов цїлованє, гладженє по пїд бороду, стисканє... Я знаю, що се з доброго серця, але троха менї вже за богато було. Та що дїяти — не було куди обернути ся, чую себе здоровою, бачу, що й вони мною задоволені і що дня вираховують, кілько то видатків тепер ощаджує ся: і на платї для служниці (бо менї нїчого не платили), і на живности і на дровах. Бачите, служниця на торг усе ходила сама, і аж тодї, як пішла від нас і панна стала ходити зо мною, показало ся, що що дня ошукувала їх на яких 20 або 30 кр., тай ще й пліхшу живність купувала. Ну, і топлячи в кухни, коли панни туди не заглядали, спалювала далеко більше дров, видаткувала більше омасти, нїж я. Ну, а справляти на мене нїчого не потребували, у мене було досить ґардероби своєї і по мамі, було й дещо гроший за продану та-

тову ґардеробу, котру я відїжджаючи від пана спакувала разом до своєї. Ті гроші я берегла про чорну годину, не показувала ся з ними дома і не говорила про них паннам, міркуючи, що не потрібно наражувати їх на покусу, а себе на непріємність.

Особливо припав менї до серця вуйко. Дуже добрий був чоловік, сивий уже, згорблений і тихий такий, що нїколи дома його не було чути. Верне з канцелярії — аби йому обід подали, і нїколи було не скаже: се зле зварене, сього не люблю, як би менї того або того!... Нї, жадних ґримасів! З'їсть, ще й дочок утишує, щоб не ґримасували, а дякували Богу й за те, що є. А потому, чи зима чи лїто, сяде собі на кріслї, закурить люльку, і читає ґазету, доки не задрімає. Дочки в сусіднїм покою скачуть, гуркочуть, хихикають та регочуть ся, а далї зберуть ся та цїлою юрбою йдуть на спацир, а йому се байдуже. Так як той мельник привик до туркотаня питля.

Нераз, коли дочки повиходять, а тілько я сама лишу ся, кручу ся по кухнї або спрятую в покоях, він було стане і довго дивить ся на мою роботу, пожалує мене:

— Бідна Ромцю, дитино моя золота! Чим я тобі відплачу ся за твою щирість, за твою невсипущу працю?

Я мовчу, тілько очи на нього витріщу — дурну з себе вдаю, бо й що йому маю сказати?

А він підійде, поцїлує мене в чоло, а в самого аж сльози на очах.

— Віджив я при тобі, дитино моя! — каже. — І тїлом і духом віджив. Давнїйша служниця обкрадала нас, годувала всякою поганю. Дочки сварили ся з нею день у день, але анї одна й рукою не рушила, щоб зарадити злому. А при тобі й на них якийсь стид найшов, хоч що будь часом роблять. Господи мій, і що з ними буде, на кого вони надїють ся?

Видно було, що дуже турбував са своїми дочками, але не мав відваги сказати їм у очи анї слова, бояв ся їх цокотаня. Тілько передомною душу свою розводив, бо знав, що я все прийму і паннам нїчого не скажу.

— Бог тобі заплатить, дитино моя, — повторяв він по кождій такій мові. — Бог тобі заплатить за все твоє добре серце, бо я, бідний, немічний чоловік, нїколи не зможу сього зробити!

III.

Минав рік за роком. Я підростала і моє положенє між незамужними кузинками ставало ся чим раз гірше. Помимо ненастанної працї я була здорова, крепка і весела. Не подобало ся їм те, що я була красша від них усїх. Коли було йдемо на ринок за закупном, то хоч я одїта в брудну, пошарпану одїж, хоч панни навмисне не дають менї перед тим умити ся анї розчесати ся, то все таки прохожі паничі не дивлять ся на панну, а обертають очи за мною.

— Ромка, куди ти дивиш ся! — фукає на мене панна, коли я зустрінусь очима з поглядом якого молодого чоловіка. А сама, небійсь, аж благає очима у того самого панича: до мене! до мене! Та що, коли в її очах, як казали, заздрість тліє, як іскра в попелї, а в моїх веселість живим полумям горить. Се менї так їх власний батько говорив.

На жадний прохід мене не то з собою не брали, а й самої не пускали.

— Не можна! — говорили між собою. — Вона наша своячка, сирота, ми за неї відповідаємо. А їй уже з очий видно, яка дорога її чекає, коли їй дати волю!

І при тім ззирали ся одна по другій і всьміхали ся так якось погано, що я вся паленїла зо стиду аж до глубини душі, хоч і не знала, куди вони гнуть і що саме чекає мене.

Таким способом із слуги я перемінила ся в невільницю. Зо мною вже не робили собі нїяких церемоній. „Ромка, як ти сьмієш говорити з нами, як з рівними?“ „Ромка, марш до кухні!“ „Розтовстїла на нашім хлїбу і ще хоче з себе панну вдавати!“ — от такі слова я тілько й чула від них. Почали попрікати мене і батьком злодієм, ба, почали й поштуркувати по куткам. Побачили, що я їм за богато, хоч я їла тілько те, що після їх обіду лишало ся. Постановили не давати менї того, а купували для мене осібно картофлї, круп ячмінних або гречаних і казали варити се для себе в окремім горщику.

Від якогось часу завели такий звичай, що по четвергам просили до себе когось на гербату. Просили звичайно молодих паничів, студентів з висших кляс, урядників, військових. Я в такім разї не сьміла показувати ся з кухні, панни самі услугували, щоб показати, які

то вони ґосподині. Я нераз було забю ся в темний куток кухні, поплачу троха, а далі плюну і слухаю до півночи, що вони там гомонять у покою. Панни мої цокочуть, сьміють ся голосно; батька їх не чути ніколи, він хоч про око також сидів при гостях, але я знала, що старий забивши ся в куток на своїм кріслі з поручами дрімає десь з люлькою в зубах.

Важко мені стане, коли послухаю того веселого гомону там в осьвітленім покою, коли уявлю собі всьміхнені лиця і блискучі очи паничів, і подумаю, що й я не гірша від них, а мушу оттут бовваніти в темній, брудній кухні. Але далі думаю: щож мають робити бідні дівчата, ті мої кузинки! Вони боять ся, щоб я у них якого женіха не відбила. Бідність наша робить нас злими й завидющими, а не зле серце.

IV.

Одного такого четверга вже гості були зібрані, панни при них, я сама була в кухні, поралась. Звичайно коли гості приходили, панни стрічали їх у кухні і старали ся так заступати, щоб жаден із них не міг мені придивити ся. Ще й штуркне мене одна або друга і оберне лицем до кута. Так і думали ті гості, що у них якась стара служниця. А тепер стало ся так, що коли вони там сиділи та пили чай, увійшов ще один гість, молодий офіцер, гарний такий, привітний. Перший раз побачив мене — і здивував ся.

— А, кухарочка! — сказав весело, — нова кухарочка!

Тай хотів ущипнути мене за підборідє.

— Перепрашаю, — сказала я, чуючи раптом, що в моїм нутрі щось бунтує ся, — ані кухарочка, ані нова. Я тут уже три роки!

— Ов, а я анї разу не бачив! — сказав він знимаючи плащ.

— А щож, буду для пана на виставі стояти? — відповіла я і принялась за свою роботу.

— Ну, ну, — каже він шептом і знов хоче погладити мене, — тілько не фиркай ся! Так ти кажеш, що вже три роки тут служиш?

— Не служу! — відповіла я різко, — я тут у свого вуйка.

Немов холодною водою облили його ті слова. Став витріщивши широко очи і нїчого більше не говорив, тілько по лиці якась тїнь пробігла: видно, вдумував ся в моє положенє. В тій хвилї отворили ся двері від покою, вбігла старша панна з тацою, і також остовпіла побачивши офіцера.

— А, пан ляйтнант! — скрикнула вона, не знаючи, чи радувати ся його приходови, чи гнївати ся на мене. — То так пан додержує слова? Чи то тепер у вас сема година?

— Даруйте панї, — сказав офіцер кланяючись, — мусїв патролї розводити, то й запізнив ся.

І вони пішли до покою.

Не знаю, для чого я була дуже люта на нього, аж сльози крутили ся у мене на очах, хоч рівночасно в душі я мусїла-б була признати ся, що він менї сподобав ся. В його лиці

видно було доброту і лагідність, а його зачудуване, коли почув, що я кузинка паннів, також сьвідчило на його користь.

Попрятавши я сїла знов у своїм кутику і прислухувала ся гомонови гостий. Серце моє било ся якось незвичайно і я старала ся ловити вухом і розпізнавати його голос. Говорив просто, без звичайного у многих офіцерів силуваного різкого тону. Говорив коротко і мало. І се також менї подобало ся.

На другий день перший раз панни накинули ся на мене з лайкою. „Ти опудало, ти непотрібе, як ти сьміла йому показувати ся на очи!“ Я заплакала і сказала, що я сьому не винна, що прийшов несподївано і сам перший заговорив до мене. Що зачіпав мене так, як молоді паничі звичайно зачіпають служниць, се я стидалась і бояла ся казати їм. Змякли панни, почали мене цїлувати, купили менї хустку за 5 ринських і просили, щоб я все, скоро зійдуть ся гостї, гасила сьвітло в кухнї і сидїла в потемках. З усього я порозуміла, що той офіцер і їм дуже сподобав ся. Але якийже був їх сум, коли на другий четвер він не вважаючи на запросини не явив ся. Тисячні здогади, кваси і ґримаси, навіть на мене почали було гримати, коли в тім прийшов від нього лист. Звиняв ся тим, що був комендерований на патроль.

За кілька день, коли я ранїсінько пішла по воду, чую, що хтось із заду кладе менї руку на плечі. Оглянула ся — він.

— Добрийдень вам, панно Ромуальдо! (Відкись і імя моє довідав ся!)

— Добрий день пану, — кажу і затремтїла чогось.

Почав іти поруч зо мною, хоч я несла коновки в обох руках. На вулиці було ще пусто. Мовчав добру хвилю і приглядав ся менї в поранковім півсумерку.

— Бідне дитя, — сказав вкінцї. — Значить, вуйко не став для вас батьком.

— Мій вуйко добрий чоловік, — сказала я, не підводячи до нього очий.

— Знаю, знаю, — сказав з легким усьміхом у голосї.

Знов помовчав. Ми вже були близько студнї, при котрій стояли дві-три служниці.

— Ви ходите часом на почту? — спитав він раптом, немов прокинувшись із якоїсь задуми.

— Вуйко посилає за ґазетою.

— Там на ваше імя є лист poste restante. Ви вмієте читати?

— Ну, якжеж би не вміла?

— І не забудете? poste restante, саме імя, без прізвища. Прочитайте його! Подумайте над тим, що вам пишу. Я не маю нагоди говорити з вами, то задумав написати вам. Прощайте!

І не дожидаючи ся моєї відповіди він швидко пішов.

У мене мов камінь у груди заляг замість серця. Лист до мене! Від нього! І чого йому від мене треба? Чейже нїчого злого? Виглядає як чоловік поважний, котрий знає, що робить. А зла нїякого я йому не зробила, то за щож він мав би менї злом платити?

Тяжко менї було укрити своє зворушене перед паннами. Весь ранок я була мов сама не своя, все дожидала ся десятої години, коли звичайно мене посилано на почту по ґазету для вуйка. Закотурмавши голову хусткою я побігла на почту і протиснула ся до деревяних крат, із за котрих експедиторка видавала листи poste restante.

— Прошу панї, чи нема там листу „Ромуальда“? — сказала я таким непевним і дрожачим голосом, що кількох панів, які також стояли перед кратками, звернули ся до мене з насьмішливими, як менї бачило ся, поглядами.

Експедиторка почала перебирати листи в шафці.

— А відки се має бути лист? — спитала вона.

— Місцевий, — ледви вишептала я закриваючи лице хусткою.

В тій хвилї в моїх руках опинив ся невеличкий подовгастий лист. Я стиснула його

і вся затрусила ся, немов узяла в руку жменю приску. Вибігши з канцелярії, я стала при вікні таки там, у корідорі почтового будинку, аби прочитати той лист. Я знала, що дома не буду мати змоги прочитати його украдком. Дрожачою рукою я розірвала коверту і виняла аркушик білого листового паперу. Письмо було гарне, чітке, але літери кілька хвиль немов скакали, немов палахкотіли у мене перед очима. Далї я заспокоїла ся трохи і прочитала ось що:

„В тих днях виїжджаю до Перемишля і не буду більше в домі вашого вуйка. Не хочу навіть бути там — для чого, зараз доміркуєте ся. Я побачив ваше нещасне положенє і з вуйком вашим говорив про вас. Колиб я сказав, що люблю вас, то ви мали би право не увірити менї, бо як же можна полюбити когось, не знаючи його близше? Для того не буду говорити вам про любов, а тілько скажу ось що. Я бідний офіцер, з простого роду. Бурлацьке житє остогидло менї, хоче ся закоштувати хоч троха тепла родинного гнізда. Родини власної у мене нема, женити ся без кавції не можна, такої дівчини, котра б зложила за мене кавцію і при тім була менї до вподоби, я певно не знайду, а продавати себе за кавцію в мужі такій, котрої я не можу любити — також не хочу. А тимчасом моя місячна плата хоч сяк-так вистарчає на удер-

жане родини. Щож маю робити? Правні дороги для мене замкнені, сама устава пхає мене на неправні. Я знаю вас як чесну дівчину і не повинен би користати з вашого сумного положеня. Але я знаю, що те положене безвихідне і для того думаю, що ліпше вам буде статись моєю, хоч нешлюбною дружиною, ніж вічною служницею своїх кузинок. Будемо жити разом, будемо обходити ся тим, що маємо, а коли дослужу ся вищої ранґи, то виступлю зі служби і тоді поберемо ся. Не буду таїти перед вами, що се не легка і не швидка річ. Але може трафити ся війна, я можу в ній відзначити ся, і тоді діло піде краще. Міркуйте як знаєте. Скажу вам тілько про себе дещо. Я чоловік простий, тихий, виріс у бідности, привик до скромного житя і праці, і коли правда те, що я чув про вас, то мені здає ся, що полюблю вас. Коли зважитесь іти зо мною, то будьте в суботу вечером з усіми своїми пакунками на двірци зелїзниці. Я добуду вам білєт. На всякий спосіб у суботу вечером буду ждати на двірци. Коли не прибудете — ваша воля, я певно вам того не візьму за зле. А коли прибудете, то до побаченя!"

Як бачите, я добре вивчила на память той лист. Він і доси є у мене — одинока памятка мого щастя. Читаючи його я чула, що вся обливаю ся румянцем, то знов бліднү. Мене кинуло в дрож по прочитаню і я не знала,

що з собою робити, куди сховати папір, куди йти і що думати. Менї пригадало ся, як колись мама цїлувала й пестила мене і вишукувала для мене що найкрасших і найбогатших женихів, а пізнїйше, коли я почала підростати, все остерігала мене перед військовими. Менї пригадали ся зачуті часом розмови кузинок про офіцерів, про їх неморальне житє, про дівчат, котрих вони удержують а по якімось часї прогоняють і віддають на ганьбу, і менї страшно стало того листа, який я сховала на груди під корсеткою. Так і бачилось менї, що там заворушила ся холодна гадюка. Але опісля погадала я про своє нужденне і безвихідне положенє, про те, що й самі мої кузинки не богато-б надумували ся, коли-б перший лїпший офіцер предложив їм те, що менї, — далї стало менї перед очима гарне, всьміхнене лице мойого офіцера, його мягкий голос, привітливі рухи, а особливо його очи ясні, глибокі та щирі, і я вже тодї почула, що не устою ся против сеї першої в моїм житю покуси, що піду туди, куди мене кличе надія хоч недовгого і дорого оплаченого щастя.

До суботи було ще три дни, але в тих трьох днях я майже нїчого не думала про свою будущину. Я прожила ті три дни в якійсь ненастанній горячцї, в якійсь нетямі, в страсї й надії ураз. А в суботу вечером, коли мої кузинки з батьком вийшли на прохід, я пере-

брала ся в що мала найлїпше і зібравши свої річи в невеличкий пакунок пішла на дворець зелїзної дороги, не оглядаючись, не кажучи нїкому анї слова, і тілько вже з Перемишля написала вуйкови лист, подякувала йому за хлїб, за сіль, і сказала, що я пішла до нового обовязку.

V.

Та що я буду нудити вас довгим оповіданем! Офіцер мій був дуже добрий чоловік. За того півтора року, що ми жили разом, я не чула від нього злого слова. Після тяжкої школи, яку я пройшла у вуйка, він був для мене як сонїчне сьвітло й тепло. Приголубив мене, звільнив від тяжкої праці, дав віддихнути свобіднїйше, говорив зо мною як з рівною, любив мене як сестру. За кілька неділь я віджила, прийшла до себе. Вийду бувало на місто — люди на мене оглядають ся, а нераз чую, що й шепчуть паничі: „Що за гарна панночка!“ Офіцер посправляв менї убране, і видно, що любив мене, бо вишукував тисячні нагоди, щоб зробити менї приємність; приносив дарунки, книжки, цьвіти.

Одно тілько стало ся не так, як я думала; ми не жили разом. Йому велено з причин службових жити в касарнї, — ну, а я не

могла там бути з ним разом. Винайшов мені кватирку — один покоїк гарний, мебльований; стравувалась я у сусїдки, жінки якогось ремесника, а він приходив до мене в вільні від служби часи, звичайно на ніч. Ми пили разом чай і розмовляли до півночи. Він оповідав мені про своє житє, про свою службу й її трудности, про те, що дїє ся в сьвітї. Я сидїла, очий з нього не зводячи, і бачилось, була-б його слухала всю ніч. Цїлий день сидиш сама, читаєш, шиєш, у вікно глядиш, то й рада живому голосови людському. А він так гарно вмів оповідати!...

— Ромцю, ну розкажиж ти що про себе, — каже він бувало.

Я чула, що люблю його і в мині родило ся бажанє удержати при собі його любов, тож я не давала нїколи просити себе. Мені хотїло ся показати йому, що я не така дурна та неосьвічена гуска. Я розповідала найменші дрібниці зі свого житя з тим горячим бажанєм, щоб заняти його, і нераз він слухає, слухає, тай почне цїлувати мене, пригорне до себе тай каже:

— Бідна дитино! Чи те з тебе могло бути, як би доля була тобі всьміхнула ся!

Коли з часом вичерпалось усе, що я знала про своє житє, я розказувала йому те, що читала і передумала в день. І се також займало його.

— Нудно тобі, моє серденько, — говорить він бувало, — та що вже діяти. Такі ми обоє бідні зійшли ся. Ти думаєш, менї не лле ся нераз вухам моя служба? Потерпімо, Ромцю, ще пару лїт, чей то якось інакше буде.

— Милий мій, — кажу йому на те, — хибаж я перед тобою жалую ся на нудоту? Менї не нудно. Я все собі знайду роботу, то чого менї нудити ся! А коли подумаю, з якого пекла ти мене вирвав і яка я тепер щаслива, то нераз приходить менї в голову: Господи, чи не за много се щастя для мене? Знаєш, я від малку привикла бояти ся щастя і все думаю, що за кожде щастє прийде ся відпокутувати, як за яку тяжку провину. Принаймнї менї доси все так трафляло ся.

В часї жнив йому прийшлось іти на маневри, і ми мусїли розстати ся на пару неділь. Позаплачував він за мене все і прощаючи ся не казав нїчого, як тілько: „Не забудь за мене, Ромцю! Я тебе люблю!“ Вірив менї, що я не зраджу його, хоч і не знав ще, що у мене був плід його любови. Я від кількох днїв спостерегла се і не хотїла йому нїчого казати, але тілько тепер почула в повнї, як дуже я люблю його. На його слова я розплакалась і повисла на його шиї, цїлувала його уста і очи, не можучи нїчого промовити, як тілько:

— Милий мій!... Любий!... Золотий!...

Скучно було по його від'їзді. Духота в місті, порох. Вийду було за місто, над Сян, сяду на березі десь у такім закутку, щоб мене ніхто не бачив, тай цілими годинами дивлюсь на воду.

Ой сяду я на шпилечок —
Та рине вода, рине...
Ой і не дайте мене за нелюба,
Та нехай він загине!

Сї слова і мельодія так і снують ся менї по голові, коли під моїми ногами мерехтить та ховзаєть ся хвиля за хвилею, без кінця і спочинку. І думаєть ся менї бувало: Що се таке — вода? Для чого вона мусить усе бігти? Відки її там у горах стілько набирає ся? Нераз мене так і манило щось кинути ся в її таємничу, кришталеву глибину. Підімною звільна плавали грубі, червонопері кленї, увивали ся срібні уклії, лїниво в глубинї дрімали товсті коропи, та вигрівала ся на самім бережку пажирлива щука, простягши ся непорушно мов поліно, і я думала, що там у водї і житє і порядки мусять бути далеко лїпші, сумирнїйші, ніж у нас. А інколи задивлю ся було на хвилї, і менї бачить ся, що й цїле житє наше, з усїм його горем, з усїми радощами й надіями — не що інше, як ось така хвиля. Одна блискуча,

друга мутна. Одна шумить і клекоче, друга тихо ледви чутно сковзне по поверхні і пропаде безслідно. Чиж не таке саме й житє наше? І хотілось би менї нераз кинути ся в ті кришталеві хвилї, пірнути в них і розплисти ся. І то не з біди, бо я тодї не бідувала. Від'їжжаючи він лишив менї дещо гроший, заплатив за хату і страву, а якіж крім сього мої видатки? І про будуще я не думала. Я чула за собою опору — його, і бачила тілько одну ціль перед собою, щоб удержати при собі його любов, осолодити його житє. І коли часом менї хотїло ся пірнути в отих чистих хвилях, то тілько з якогось неясного почутя, що там було-б менї якось дуже спокійно і любо, що я плила б кудись вічно без власної волї і думки, гойдалась на хвилях і не потребувала-б анї думати анї дбати нї про що.

Але ось минув місяць, скінчили ся маневри, він повернув утомлений, запилений, обшарпаний, але здоров і веселий. Прийшлось менї добре попрацювати, щоб привести до ладу його білизну і убранє, але праця та була для мене правдивою роскішю. Він одержав кількодневий урльоп для спочинку і весь час просиджував у мене. Ми ненастанно розмовляли, оповідали собі про своє житє в розлуцї. Він розказував, що бачив цїсаря і що цїсар навіть похвалив його за мудре виконанє якогось маневру. Ми радувались обоє, бо цїсарська по-

хвала богато значить і при авансї. Кілька разів ми ходили обоє на прохід, звичайно над Сян, на моє улюблене місце в лозах. Він справив собі вудку і ловив рибу, але звичайно не міг нїчого зловити. Та все таки ті днї були може найщасливійші в моїм житю. Сидимо отак обоє поруч, глядимо на поплавок і не говоримо нїчого, а тілько чуємо близькість одно одного і знаємо, що одно за одно готове віддати все.

Ну, ну, не сьмійте ся! Бувають такі хвилї в житю кождого чоловіка. Не конче тілько в книжках мусимо читати про них.

VI.

— Слухай Ромцю! Менї дуже пити хоче ся!

— І менї також — сказала я.

Ми вертали власне з проходу на Сян. Він уже від кількох неділь повернув до служби, але коли тілько мав вільний пополудень, приходив до мене, я ждала його вже одїта і ми йшли на Сян.

— Знаєш що, зайдїмо сюди до реставрациї на пиво.

Менї чогось нїяково стало при тих словах.

— А може-б лїпше піти до дому і казати принести пива? — сказала я.

— Е, що то за пиво буде! Тут лїпше! Ходи лишень! Чи боїш ся?

Я нїчого не відповіла, хоч справдї бояла ся не знати чого. Ми сїли при столї. Він замовив пиво. По хвилї підійшов до нас офіцер, його знайомий, проговорив до нього кілька слів, салютував і пішов. Ще ми не допили

пива, коли прийшов інший офіцер, присів коло нас, побалакав з ним і якось дивно впер очи в мене, при чім я завважила, що мій Олесь змішав ся. Офіцер устав, салютував і пішов. І ми також пішли. Олесь був якийсь скваше-ний, мов сам не свій.

— Милий мій! — кажу до нього, — тобі неприємно було, що той офіцер так уперто вдивляв ся в мене?

— Дурень! — буркнув Олесь крізь зуби.

— Ні, любий, не говори сього, — ска-зала я. — Самі ми винні, що пішли до рести-врації, де всякому вільно вдивляти ся в мене.

— Як би ти була моя шлюбна жінка, то ніхто-б не посьмів. А так... А й так він, ду-рень, повинен мати на стілько деліkatности!..

Я чула, що в його груди кипіло і варило ся, що гнів здавлював йому горло, і аж тепер пізнала, як сильно він полюбив мене.

— Милий мій, — кажу йому, коли ми прийшли до дому. — Заспокій ся! Забудь про се! Я тобі скажу щось веселійшого!

— Що таке? — понуро промовив він.

Мене холодом обляли ті слова і той тон і той погляд, яким він змірив мене, і я рада-б була взяти назад своє слово і лишити признанє на ліпшу хвилю, але годі було. Я обняла його за шию, нахилила до себе його голову і ше-пнула йому до уха ті слова, котрі мене саму

нераз наповняли якоюсь невимовною радістю і втіхою.

Його вони зовсім не врадували. Якась нехіть і трівога, щось навіть немов обридженє проблиснули в його очах. Страшенно заболїв мене той погляд. Але і недобрий вираз його і біль у моїм нутрі тревали тілько хвилину.

Він прояснїв, обняв мене, почав цїлувати і розпитувати, як, що, коли. І менї було любо звірити ся перед ним з тайною, про котру я доси нїкому анї слова не сказала. І який він був милий, коли по якімось часї почав говорити про ріжні прибори, потрібні для ожиданого гостя, і то так поважно, немов би той гість мав прибути завтра. І як сердечно ми обоє сьміяли ся, коли я сказала йому, що такі прибори я вже вільними хвилями поприлагоджувала, такі й такі знайомости поробила, значить, йому тут нїчим турбувати ся.

Чудесно провели ми той вечір. Випили бутельчину вина за здоровлє будущого, жартували, навіть на спів зложили ся голосами. Але я почула, що від того часу з ним зайшла якась зміна. Часто бував понурий, мов згризений. Нераз серед розмови уривав на півслові, немов туманів або шукав розблуканих думок. А про своє житє в касарнї, про свої відносини до иньших офіцирів нїколи анї слова. Навіть просив мене, щоб його нїколи не питати про те. З того я доміркувала ся, що мусїв мати

якісь неприємности, і мучила ся тою думкою, що може се все ізза мене.

І так між нами звільна почала залягати темна хмарка. Кожде з нас мало якусь гризоту, котрою бояло ся чи не хотїло подїлити ся з другим. Одно тілько вязало нас — думка про будуще дитя. Ми розмовляли про нього як про щось, що вже єсть, бігає, гомонить і сьміє ся, любували ся ним, турбували ся, щоб де не вдарило ся, не впало, не перестудило ся, обговорювали, що треба буде змінити кватиру, приняти служницю, міркували, кілько се буде коштувати. І з усього того я бачила одно, що він мене любить, і почувала ще більшу вдячність і любов для нього.

Надійшла зима, і він знов почав рідше бувати у мене. Служба зупиняла його. Нераз бувало так, що й цїлий тиждень не міг явити ся. Я познайомила ся з кількома сусїдками — жінками ремісників та заробників, бо до „пань“ урядничок та професорок бояла ся підходити, чуючи, що моглиб мене відпихнути. А серед тих темних і бідних жінок я знайшла більше щирости і поради. Я стрібувала навіть через них перепитувати за деякою роботою, щоб заробити що будь на удержане своє і своєї дитини. Я вміла шити і брала шите до дому. Далї через одну служницю, що услугувала у одного професора, менї трафив ся добрий заробок — переписувати на чисто якусь книжку,

що той професор сам написав. Я пишу гарно і швидко, і присівши твердо до роботи, за два місяці заробила щось пятьдесять ринських. Олесьови я нїчого не казала про свої заробітки; боялась, щоб він не прогнївав ся. Довідавсь одначе по якімось часї, мабуть від того самого професора, взяв мене на екзамен і розвідавши все, нїчого не сказав, тілько поцілував у очи і опісля якось сумно замисливши прошептав: „Бідне дитя!“

В маї нарештї я родила. Дитя було гарне як ангел, але менї було не весело глядючи на нього. Аж тепер я почала думати над своєю будущиною і будущиною своєї донечки. Що з неї буде? Чи те саме, що з мене? І я, що доси нераз Богу дякувала за своє щастє, раптом почула якусь невимовну трівогу. Боже мій! І щож таки я на правду? Удержанка і більше нїчого! Чи щиро чи не щиро говорить Олесь про свій будущий аванс, про намір одружити ся зо мною, а все таки тепер справа через се не зміняє ся. Тепер я зрозуміла милосерні погляди, таємні зітхання та похитуваня головою моїх сусїдок, бідних заробницьких жінок, зрозуміла ті уривані слова, коли річ зайшла про Олеся, ті шептаня, коли в хату війшла яка нова сусїдка, ті тисячні дрібниці, котрі хоч і не були призначені на те, щоб мене шпигати і ранити (ті жінки дуже добре розуміли моє положенє, бо більша

часть із них і самі перейшли через нього в своїй молодости), та все таки дуже боліли і смутили мене.

Олесьови я нїчого не говорила про свої муки, бо і по що? Коли він мене любить — думалось менї, — то певно й сам так само мучить ся, а коли нї, то не варто. А він справдї мучив ся. Маленьку нашу цїлував і милував як мати, не як батько, і часом я бачила, що коли дивив ся на неї сплячу, то сльози навертали ся у нього на очи. І що менї було йому говорити? Оставало ся тілько ждати і бути терпливою.

VII.

По трьох місяцях наша дівчинка вмерла.

Олесь зачав рідше бувати в мене. Літні марші, далї маневри, далї знов якась служба — цілими тижнями, а далї й по довше не бував у мене. Наші стрічі були холодні і короткі. Здавало ся, що зі смертю дитини улетїло наше щастє і те тепло, котре давнїйше проймало нас обоє, коли ми були з собою. По маневрах він захорував і пролежав більше місяця. Написав менї, щоб я сидїла дома і не важила ся приходити до нього. Що я витерпїла за той час!...

Аж на третїм тижнї я дізнала ся, що він мав поєдинок із за мене. Ті офіцери, що тодї підходили до нас у реставрації, здибавши ся з ним підчас маневрів (вони були львівські) почали розпитувати його про ту даму, що сидїла з ним, і чому він їм її не представив, і при тім сказали про мене щось такого, що

Олесь визвав їх обох на поєдинок. Отже одного він ранив, а другий ранив його, і то досить небезпечно. Се я дізнала ся від одного жовнїра з його компанії, котрого просто зачепила з вікна.

Я не могла довше витримати, побігла до нього. З тяжкою бідою я вимогла, що мене до нього допустили. Він лежав на постели, блїдий як крейда, помарнїлий. Куля попала йому в груди і тілько дивним припадком не положила його на місцї трупом.

Ридаючи я припала до нього, цїлувала його ноги і руки. І він розплакав ся.

— Ну, чого ти! Чого ти! — повторяв. — Тут тобі не можна бути. Іди до дому, я тобі напишу.

Довго я не хотїла вступити ся, аж коли прийшов доктор і сказав менї, що він буде здоров, але тепер ще потрібно йому спокою, я пішла.

Він не писав менї, але по кількох тижнях сам прийшов. З якою нетерплячкою, з яким неспокоєм я ждала його! Якими чудовими фарбами малювала собі першу стрічу з ним по тій страшній пробі, як твердо божила ся, що все, все житє своє, працю і всї помисли віддам для нього! А коли прийшов і глянув на мене і мовчки сїв на крісло — я від разу почула, що між нами все скінчене, що нам треба

розстати ся, що те, що дальше буде, то буде тілько довше чи коротше прощанє.

Прощанє вийшло коротке. Він сказав менї зараз, що його аванс пропав тепер на довгий час і що його за кару перенесено до Араду — пильнувати військової тюрми, і що він за тиждень мусить вибирати ся в дорогу.

Я вислухала його слів, як холодний стовп. Він почав потїшати мене, говорив, що нїколи не забуде про мене, що буде писати менї, — але я знала, що й він сам потребує потїхи. Від'їжджаючи він дав менї троха гроший на житє і пару листів до своїх знайомих і радив пошукати собі якого обовязку.

Я спродала дещо зі своєї ґардероби і на разї не потребувала журити ся житєм, могла в крайнїм разї переждати пару недїль, поки би щось добре трафило ся. Але обовязок трафив ся зараз, у того самого професора, котрому я переписувала книжку. Професор був добрий чоловік, але жінка його почала ревнувати мене до мужа і по двох місяцях, серед зими, я мусїла уступити зі служби.

Я кинула ся до иньших Олесьових знайомих, до котрих мала листи, але назнала стілько прикростий і сорому, що плюнула на все. Всї вони знали мою історію, всї ззирали ся на мене, як на звіря, посилали мене одні до других, щоб усї побачили ту „лайдачку, що звела і знищила такого доброго і здібного чо-

ловіка“. Ті слова сказав менї при кінцї один старий ротмістр, до котрого мене також послано за обовязком.

Після сього я вже дальше не ходила, а поїхала до Львова. Тут я зупинила ся в однім жидівськім готелї і почала знов шукати якогось обовязку. Але обовязку не було, гроший не стало, пару день я бігала як одуріла, цїлий день опісля сидїла в отупіню в своїм покоїку, поки до мене не підійшов кельнер і не сказав менї кількох слів. Я останками крови вся почервонїла ся від тих слів, скочила мов на грани, але кельнер не вступав ся, я не втекла, не могла втекти нїкуди від своєї долї...

Я нераз бачила, як галузка відірвана від дерева плине по водї, доки не попаде в крутїж. І тут ще з разу пливе вона спокійно, описує далекі круги; але чим далї, тим круги вузші, рух її швидший, поки течія не змеле нею і не кине в спінене гирло, де вона й пропадає. Чи винна гилька, чи винна вода, що так воно дїє ся?...

Львів, 20. марта до 9. цьвітня 1890.

ЧИ ВДУРІЛА?

Сцена.

(Бідно, але з деякою претензією на ліпший смак умебльований готелевий покій. Ліжко, софа оббита червоним плюшем, стіл з цвитучими хрізантемами в вазонику. З боку столик закинений фотографіями та мальованими картками. Одиноке вікно заслонене червоною фіранкою, крізь яку просьвічує сонце, кидаючи на ліжко червону квадратову пляму. В кутї біля дверий умивальник, насупротив нього великий куфер застелений барвистим кощиком. Над столиком на стїні зеркало. Кілька крісел, на однім із них жіночі сукні покинені безладно, на другім мужеське пальто, елеґантна паличка і цилїндер.

ЮЛЇЯН, молодий, вродливий панич, власне кінчить туалету перед зеркалом, розчісує щіткою на голові рідке волосє і роскішні баки, підкручує вуси.

КАМІЛЯ, вродлива брунетка, лежить на ліжку накрита ковдрою, скулившись ся, немов змерзла, і слїдить очима його рухи.

З надвору долїтає ненастанний туркіт возів і гомін вуличного руху, троха пізнїйше гук дзвонів.)

Каміля.

Вже одягаєш ся, бльондинику?

Юлїян.

(Не обертаючи ся до неї, перед зеркалом.) Так.

Каміля.

Хочеш іти геть?

Юлїян.

А вжеж. Хиба не пора?

Каміля.

А хиба пора? Ще дуже рано. Думаю, що ще нема шестої.

Юлїян.

Ну, шеста в червні, то вже зовсім не рано. Ади, по тім сьвітлї на твоїм ліжку можна пізнати, як високо вже сонце.

Каміля. (Здрігнула ся.)

Яке дивне сьвітло! Як кровава пляма.

Юлїян.

Се від фіранки.

Каміля. (Відкидає ковдру і встає з ліжка.)

(На ній лише довга, біла сорочка.) Душно! Сядь іще. Не відходи.

Юлїян.

По що сїдати? Треба йти. І так забарив ся. Там десь мої турбують ся, що мене цїлу ніч дома не було.

Каміля. (Надягає на себе спіднищю й кафтаник, весело.)

Га, га, га! Певно дадуть знати на поліцію, що десь дитина заблукала ся. Хто би знайшов...

Юлїян.

Ти в дуже веселім настрою, а я нї.

Каміля.

Ось сядь лишень (тягне його до себе на софу), побалакаємо... може я й тобі піддам веселого гумору.

Юлїян. (Легенько опирає ся.)

Нї, пусти мене. Справдї мушу йти.

Каміля.

Алеж хлопче! Шеста година в ранцї! Куди ти підеш? Ще всї брами позамикані. Ще всї порядні люди сплять! Ну, обійми мене! Поцїлуй мене! (Обіймає його.) Так як учора. Яж твоя жіночка, правда?

Юлїян.

Вчора була.

Каміля.

А сьогодня вже нї?

Юлїян.

Що добре, того не треба за богато. За тиждень знов будеш.

Каміля. (Відвертає ся.)

Ти недобрий! Не любиш мене! Серджу ся на тебе.

Юлїян.

От і бач. Найлїпше, я піду собі, а за пару день ти пересердиш ся і знов усе буде добре.

Каміля.

Он як! Буде добре? А може не буде? Може я не захочу?

Юлїян.

То як схочеш. Не захочеш ти, то захоче друга, третя, котра будь. Хиба мало вас таких? (Надягає сурдут.)

Каміля.

(Зіскакує як ужалена.) Нас... таких! Ах, правда... Ха, ха, ха!... Твоя правда. Я не маю права не хотїти. Я мушу хотїти... І знов буде добре. (Наближає ся до нього, тихійше.) Слухай, Юльку, та не вже ти так таки зовсїм, анї крихітки, анї дрібочки не любиш мене?

Юлїян. (Протирає хусткою цвікера, спокійно дивить ся на неї.)

Слухай, Каміля. Не розумію тебе. Чого тобі треба від мене? Се ти вже не перший раз заговорюєш із сеї бочки. Знаєш добре, хто ти. Знаєш, що я твій гість. Прийду, зроблю що треба, заплачу що належить ся і піду. Коли приходжу, люблю тебе як голодний теплу страву аб чарку горілки. А коли голодний на-

ситить ся і напєть ся, то яке йому дїло до тих котлєтів чи клюсок? Заплатив і йде собі геть.

Каміля. (Хапає його за руки і силкує ся заглянути йому в очи.)

Господи, який ти розумний! І де ви такі розумні паничі берете ся! Котлєтка, чарка горілки — і дївчина, се зовсїм усе одно. Ся смакує так, та так, а онта он як. Посмакував, а до решти йому байдуже. А може та жива котлєтка має серце? Може в тій чарцї — жива кров? Може у неї є якесь чутє, якісь бажаня, якісь... ха, ха, ха!... якісь ідеали?..

Юлїян. (Злегка вириває свої руки з її рук, байдужно.)

Па, кіцю! (Цїлує її в уста.) До побаченя. Ти зачинаєш уже зовсїм пусте балакати. Я не маю часу слухати твоїх вигребеньків.

Каміля. (Обхоплює його руками за шию.)

Юлечку! Любий мій! Не йди ще! Хибаж ти не бачиш, як я тебе люблю? Дуже, дуже люблю! Хиба не бачиш, що я без тебе жити не можу?

Юлїян.

Ха, ха, ха!

Каміля.

Не сьмій ся, соколе мій! Хиба се сьмішно?

Юлїян.

Ха, ха, ха! А вжеж сьмішно.

Каміля.

Чого сьмішно?

Юлїян.

Хибаж не сьмішно? Так як коли би чоловік по шию в воді стояв і кричав: Пити! пити! Гину зо спраги!

Каміля.

Не в воді, а в калюжі! В калюжі, соколе мій, у багні. І спрага мучить мене... за крапелиною чистої води... чистої любови... за крапелиною надії на якийсь вихід із сього житя. Юлечку, любий мій! Не відвертай ся! Порадь менї! Вирви мене з сеї калюжі. Або хоч покажи менї дорогу... зроби надію... одури мене надією хоч на день... хоч на хвилю! (Пригортає ся до нього,) Ти не знаєш, яке тяжке, яке страшне моє житє! Не знаєш, які думки нераз напосїдають... Нї, я не буду оповідати тобі... Я знаю, в тебе серце мягке, добре. Юлечку, зглянь ся на мене!..

Юлїян. (Схрещує руки на грудях і гляцить на неї з гори.)

Знаєш, Каміля, з ріжних роль, у яких я бачив тебе, ся найменше вдатна і найменше тобі до лиця. Лїпше покинь грати сю комедію. Бувай здорова! (Хоче йти.)

Каміля. (Забігає йому дорогу, хапає його за руку.)

Нї, стій! Зажди ще хвилину. Яж мала тобі щось сказати... щось дуже важне... дуже цїкаве...

Юлїян. (Сердито.)

Ну, що таке? Кажи скоро.

Каміля.

Скоро? Чому скоро? Чого квапити ся? Ходи сюди! Сядь. (Садовить його на крісло). Дай сюди капелюх і палицю. (Бере і кладе на бік.) Так. А тепер слухай!

(З далека чути голос дзвонів).

Каміля.

Га! Чуєш? Дзвонять.

Юлїян. (Байдужно.)

Тай що з того? Дзвонять на утреню, бо сьогодня неділя.

Каміля.

Неділя? А котрого сьогодні маємо? (Біжить до стїнного календаря.) О, я ще від четверга не заглядала до календаря. То сьогодня неділя? А так, учора була субота. (Віддира картку за карткою.) Господи!

Юлїян.

А там що таке?

Каміля.

Сьвятої Аґати.

Юлїян.

Ну, тай що з того?

Каміля. (Тягне його за руку до календаря)
Адп!

Юлїян.

Червоно підкреслене. Ну, тай що з того?

Каміля.

А знаєш чому?

Юлїян.

Можуть бути сотні причин.

Каміля.

Одна! одна! Се роковини смерти моєї матери. Сьогодні рік, як раз рік! (Кидає ся йому на груди і ридає). Юлечку! Серце моє! Я не переживу сьогоднїшнього дня!

Юлїян. (Відстороняє її.)

Ну, справді, з тобою сьогодня щось не тає... Кожда дрібниця дразнить тебе. Найлїпше я піду собі, а ти заспокій ся.

Каміля. (З трівогою держить його за руку.)

Ні, ні, ні! Не покидай мене! Тепер у тій хвилині не покидай!

Юлїян.

Алеж я мушу йти! Там десь моя мама турбує ся... жде мене...

Каміля. (Видивила ся на нього витріщивши очи.)

Твоя... мама? Хиба у тебе є... тут... мама?

Юлїян.

А вжеж.

Каміля.

А ти казав менї...

Юлїян.

Е, що я тобі казав! Чи одно каже ся при таких оказіях! Хто би там усьому вірив. От і ти скілько всякої всячини набалакаєш, а про те...

Каміля.

Думаєш, що брешу?

Юлїян.

Розуміють ся, що брешеш. Твоє ремесло на брехнї фундоване.

Каміля. (Хапаєть ся за груди.)

Господи! (Перемагає себе) Ну, так, твоя правда... Звісно, иноді зьбрешеш... не можна без того. Лише перед одним, соколе мій, перед одним доси я не зьбрехала анї словом, анї помислом.

Юлїян.

Перед ким?

Каміля.

Перед тобою.

Юлїян. (Іронїчно кланяєть ся)

Mille merçi, mademoiselle!

Каміля.

Не кпи! не сьмій ся! Я правду говорю. Ох, як би ти знав, яку наболїлу правду! Але нї, я не про се хотїла. Слухай! (Бере його за руку.) Любий мій! Сьогоднї роковини смерти моєї матери. Сьогоднї рік я ще була чиста, нетикана — як кажуть: чесна. Брехня! Хиба я сьогоднї нечесна? Нї, сьогоднї я нещаслива, втоптана в болото, погорджена, спроституована, але в душі, в сумлїню я чесна — слухай, Юльку, я чесна так само або й ще більше, як була торік, при смертній постелї моєї мами.

Юлїян.

Щож, се дуже гарно. Хоч сама собі скажи комплїмент, коли нїхто иньший не каже.

Каміля. (Не вважаючи на сї слова.)

Сьогодня, коли ти тут, зі мною, ти, якого я одного полюбила з усеї тої юрби... моїх гостий... слухай, Юльку! Сьогоднї... при тобі.... на память моєї бід-

ної матусї я хочу бути ще раз, раз у житю такою чистою, тихою, доброю, побожною, як була під її крильми. Ах, любий, ти не знаєш, яка вона була гарна, добра, сердечна, яка чесна не тою фальшивою чеснотою, що дбає про зверхній блиск... (Уриває, забуває ся, нараз скрикає.) Мамочко моя! Невже ти бачиш, до чого дійшла твоя єдина, улюблена дитина! (Затулює лице руками і тихо плаче. По хвилї.) Та нї, дарма! Що стало ся, вже не відстане ся. (Знов хапає його за руки і довго, пильно вдивлює ся в його лице.) Який ти гарний! Який ти добрий! Юлечку, житє моє! Глянь на мене так ласкаво, так мягко, як ти се вмієш... Отак за серце хапаючи тим любим поглядом. Будь добрий зі мною сьогоднї... хоч на годиночку. Я сьогоднї в двоє, нї, сто раз нещасливійша, як що дня. Чую себе на ново тою бідною, опущеною, самітною сиротою, якою почула себе вперве, коли з нашого дому винесли мою бідну маму і зараз потім магістрацькі урядники позамикали і запечатали всї покої, а мене прогнали в сьвіт без милосердя. Той самий глухий жах переходить мою душу, як тодї. Юлечку мій! (Тулить ся до нього.) Полюби мене хоч крихітку! Зглянь ся надомною! Захисти мене!

Юлїян.

Чого властиво хочеш від мене?

Каміля. (З близька вдивлює ся пильно йому в очи, шептом.)

Знаєш... ожени ся зі мною.

Юлїян. (Відшихає її.)

Чи ти вдуріла?

Каміля.

Ну, не хмур ся! Ну, не сердь ся! Хиба я що злого сказала? Глянь на мене! Хиба я не гарна? не молода? не здорова? І люблю тебе! Юлечку! Клянусь тобі, не знайдеш ніколи другої, щоб так любила тебе. І вдячна тобі буду до смерти... молити ся буду до тебе... бо ти будеш моїм спасителем... Ну, слухай! Що тобі шкодить?

Юлїян. (Зриває ся з крісла.)

Ні, ти справді одуріла сьогодня! Не вже ти справді думаєш, що я міг би...? Я, доктор прав, що мушу дбати про опінію загалу, і я міг би женити ся з такою...

Каміля.

Алеж слухай... Не зараз... І властиво чомуж би ні? Ти маючий, не потребуєш ніякої ласки, можеш жити де захочеш... А в тім... дай менї найменший промінчик надії, і я покину се житє... візьми мене за служницю до своєї мами, побачиш, яка я буду добра.

Юлїян.

Усе те дурниці, дитино. Фантазії. Ти добра на тім місці, яке займаєш, а на иньшім то ще хто знає, як би було. Бувай здорова.

Каміля. (Забігає йому дорогу.)

Нї, нї, нї! Не йди ще! Не відходи такий сердитий! Боже мій! Як я маю просити тебе? Як маю говорити до тебе? Яж бажалаб усе своє серце виложити перед тобою — отак як на тарілці...

Юлїян.

Не апетитний кавалок!

Каміля.

І все не те! Все не те говорить ся, що хотїлось би! Слухай, Юлечку, там дзвони вигравають. Ранішнє богослуженє йде. А я хотїла би сьогоднї бути такою чистою, невинною, як була перед роком, хотїлаб чути себе знов між людьми людиною. Хотїлаб чути при своїм боцї когось, хто мене любить, хто мене шанує, хто готов захистити мене. Юлечку! Нїчого не хочу від тебе! Забудь усе, що я перед хвилею говорила тобі! Відкиж я приходжу до того, щоб завязувати тобі вік, затроювати тобі житє своєю минувшиною?... Нї, нї, се у мене горячка... Лиш одного, одного прошу в тебе. Підожди хвилинку! Ось я зараз уберу ся... Ще маю тут на днї куфра своє жалібне убра-

не... Те саме, в якім проводила свою матусю на кладовище. Ось підожди, я зараз!.. (Хоче відімкнути куфер).

Юліян.

Не розумію. По що та маскарада?

Каміля.

Лише підожди! Не втечеш? Я за хвилиночку! (Відмикає куфер, перекидає в ньому все і видобуває чорну сукню і иньші части жалібної туалети.) Ось бачиш! Я зараз уберу ся! (Сквапно починає одягати ся.)

Юліян.

Але по що? Що се має значити?

Каміля. (Перед зеркалом.)

Зараз! Ось зарази́ньо. Се дрібниця... Для тебе дрібниця. Надію ся, що сього не відмовиш мені. Адже ти добрий, любий мій хлопчик. Любиш Камілю, правда? Не відмовиш, не відмовиш!

Юліян.

Але що таке?

Каміля. (Стає перед ним уся в чорному, з густим вельоном спущеним на лице.)

Ади! Правда, прилично? Ніхто не пізнає мене Не можу скомпромітувати тебе. Правда? Ну, подай мені руку. Отак. (Бере його руку і вкладає за свою.) А тепер ходімо.

Юлїян.

Куди?

Каміля.

Проведеш мене отак до костела. Я помолю ся, а ти постоїш, підождеш на мене і проведеш мене знов потім назад до дому. Сеж недалечко.

Юлїян.

До костела? Найлюднїйшою площею? В неділю? Ну, се ти пусте видумала!

Каміля.

Не хочеш?

Юлїян.

Не хочу і не можу.

Каміля.

Алеж се недалечко! Нїхто мене не пізнає.

Юлїян.

Але мене пізнають. Почнуть питати: що се за дама?

Каміля.

І що з того? Хиба тобі велика річ сказати: наречена, або сестра мого приятеля, або хто? Хиба тобі першина брехати?

Юлїян.

Не хочу.

Каміля.

Юлечку! Прошу тебе! Така мала дрібниця. А менї буде на цїлий рік, на цїле житє памятка... І хоч хвилина іллюзії, що я ще чиста, непогорджена, рівноправна між людьми... Що хтось не соромить ся прилюдно йти зо мною по вулиці, стояти обік мене в костелї... Юлечку, для тебе се нїчого, а для мене — цїле житє... цїлий змисл житя! Не відмов менї сього!

Юлїян. (Витягає свою руку з її руки.)

Нї, сього не буде. Там у костелї тепер моя мама, мої сестри. Мав ся-б я з пишна, як би вони побачили мене під руку з чужою дамою.

Каміля.

Та брешеш, брешеш! У тебе тут нема анї мами, анї сестер! Ну, скажи, признай ся, чому не хочеш зробити менї сеї маленької прислуги?

Юлїян.

Бо не хочу! Просто не хочу задля тебе компромітувати ся. Не хочу задля тебе брехати. Не хочу йти з тобою по вулиці анї стояти біля тебе в церкві, тай по всьому.

Каміля.

Але сеж така дрібниця! Що за компромітація! Пів годинки часу! А для мене —

Боже, як би ти знав, яке добродійство ти зробиш для мене!

Юлїян.

Слухай, дівчино! Ти зовсім одуріла. Чого ти чіпаєш ся мене з такими глупими ідеями? Раз тобі сказано, що нїчого з того не буде, то й годї! Бувай здорова! (Відвертає ся.)

Каміля. (Стає в дверех, відкидає на бік вельон.)

Ах, так ось який ти! Навіть такої дрібниці не хочеш зробити для мене! Такого мізерного знаку, що вважаєш мене людиною, а не лише кусником живого мяса! О, тепер я розумію тебе. Ти без серця! Ти самолюб! Іди! Не хочу більше бачити тебе! (Відкидає його руку.)

Юлїян.

(Розлючений.) Малпо! Як ти сьмієш! На тобі за се! (Бє її в лице.) Щоб знала, з ким говориш! (Відходить.)

Каміля. (Обома руками хапаєть ся за вдарене лице. Хвилю стоїть нїма, мов приголомшена, потім скрикує нервово.)

Мамочко моя! Мамочко! Бачиш, до чого я дійшла в роковини твоєї смерти! (Запирає в собі дух і надслухує при дверех.) Пішов! Пішов!... Нї, не можу, не можу довше! (Заломлює руки і бігає по покою.) Мамочко! Поглянь на свою доню! Візьми мене дя себе! (Знов надслухує при дверех.) Пішов! І не вернув ся... не вернеть ся більше!

І не треба. По що? Але я? Що зо мною? Дзвони грають... До церкви кличуть... Не до церкви, а до мами... До мами! До мами! Мамочко! Біжу до тебе! Любий мій! Зажди!... Пішов! Е, ні, я тебе догоню, я буду швидше!
(Скаче на вікно, відчиняє його і кидаєть ся в низ. За сценою чути короткий, різкий крик, потім глухий стук).

Заслона спадає.

Львів, д. 4—5. липня 1904 р.

Того самого автора вийшли:

Поезиї:

З вершин і низин (3 кор.), опр.	К. 4·—
Мій Ізмарагд (опр.)	„ 2·40
Зівяле листє (опр.)	„ 2·—
Із днів журби (опр.)	„ 2·—
Панські жарти	„ —·60
Поеми (опр.)	„ 1·60
Лис Микита (3-тє вид.)	„ 1·40
Пригоди Дон Кіхота (2 е вид.)	„ 1·40
Коваль Бассім (опр.)	„ 1·60
Абу Касимові канцї (2-е вид.)	„ 1·—

Повісти:

Перехресні стежки (3 кор., опр.)	К. 4·—
Для домашнього огнища	„ 2·—
Без праці	„ —·40
Полуйка (опр.)	„ 1·40
Сім казок (опр.)	„ 1·40
Коли ще звірі говорили (2-е вид.)	„ —·40
Захар Беркут (2-е вид.)	„ 2·—
Добрий заробок (опр.)	„ 2·—
Панталаха (опр.)	„ 2·—
Малий Мирон (опр.)	„ 2·—
З бурливих літ (т. І опр.)	„ 2·—

Драми:

Украдене щастє (2-е вид.)	К. —·40
Учитель, комедия	„ —·60
Камяна душа	„ —·20
Сон князя Святослава	„ —·80
Едіп царь Софокля, перекл.	„ —·60
Майстер Чирняк	„ —·50
Будка ч. 27	„ —·50

Наукові розвідки:

Іван Вишенський і єго твори . .	К.	2·—
Панщина і єї скасованє . . .	„	—·60
Писаня Котляревського в Галичині .	„	—·15
Карпато-руське письменство XVII та XVIII в.	„	2·—
Студиї на полї Карпато-руського письменства I.	„	1·—
Варлаам і Йоасаф	„	4·—
Хмельнищина 1648—1649 у сучасних віршах	„	3·—
Слово о Лазаревім воскресеню . .	„	—·50
Апокріфічне євангелиє Псевдо-Матвія і єго слїди в укр.-руськім письменстві	„	—·40
Забутий укр. віршописець XVII в. .	„	—·40
Пяницьке чудо в Корсунї . . .	„	—·15
Памятки укр.-руської мови і літератури I. (Апокріфи старозав.) .	„	4·—
Памятки II. (Апокр. євангелія) . .	„	5·—
Памятки III (Апокр. апостольські дїяння)	„	5·—
Галицько-руські нар. приповідки, т. I.	„	3·—
Сьв. Климент у Корсунї (друкує ся)		
Грималівський ключ у р. 1800. .	„	—·40
Житє і Слово, 6 томів	„	30·—

Дістати можна в книгарнї Наукового тов. імени Шевченка і в книгарнї Ставропігійського Інститута у Львові.

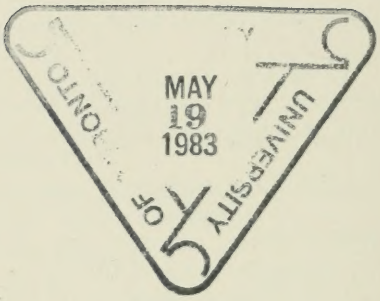
MAY
19
1983
UNIVERSITY OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY